

INTERZIS XEROX

<https://biblioteca-digitala.ro> / <https://unibuc.ro>

M 118434
145677
146271

**MITURILE
COMUNISMULUI
ROMÂNESC**

(II)

316/M82

Sub direcția lui **LUCIAN BOIA**

EDITURA UNIVERSITĂȚII DIN BUCUREȘTI
1997

1293894
Referenți științifici: Prof. dr. ION BULEI
Lector SORIN ANTOHI

Redactor: ION MIHAI

BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ
BUCUREȘTI
COTA 11 293894

371/97

B.C.U. București

C 01872 97

© Editura Universității din București,
Șoseaua Panduri, nr. 90-92, 76235 București, Telefon 410.23.84

Tehnoredactare computerizată în sectorul PAO al E.U.B.: FLORIAN MIHALCEA

ISBN: 973-575-133-x

SUMAR

<i>Cuvânt înainte</i>	5
AL. ZUB : Mituri istoriografice în România ultimei jumătăți de secol	7
LUCIAN BOIA : Destinul mare al unei țări mici	19
ADRIAN DRĂGUȘANU : Simboluri istorice în filatelie (1944-1989)	31
SORIN ȘERBAN : Ilegaliștii	45
LUCIAN NASTASĂ : Conduita conspirativă sub regimul comunist: mit și realitate	59
ZOE PETRE : Adio, scump tovarăș! Schiță de antropologie funerară comunistă	65
DANIEL BARBU : Un mit al totalitarismului: colectivismul	78
MĂDĂLINA NIȚELEA : Sub semnul cravatei roșii: copilăria omului nou . .	93
CRISTINA PETRESCU : Vizitele de lucru, un ritual al „epocii de aur”	105
DRAGOȘ PETRESCU : 400.000 de spirite creatoare: „Cântarea României” sau stalinismul național în festival	115
MIHAI SORIN RĂDULESCU : Despre aristocrația românească în timpul regimului comunist	127
OVIDIU BOZGAN : Traectorii universitare: de la stânga interbelică la comunism	148
LUCIAN BOIA : Un mit Gheorghiu-Dej?	173

COLABORATORII VOLUMULUI

- DANIEL BARBU - profesor, decan al Facultății de științe politice și administrative, Universitatea București.
- LUCIAN BOIA - profesor la Facultatea de Istorie, Universitatea București.
- OVIDIU BOZGAN - lector la Facultatea de Istorie, Universitatea București.
- ADRIAN DRĂGUȘANU - profesor de istorie la Liceul „I.L.Caragiale“, București.
- LUCIAN NASTASĂ - cercetător la Institutul de Istorie „A.D.Xenopol“, Iași.
- MĂDĂLINA NIȚELEA - studentă la Facultatea de Istorie, Universitatea București.
- ZOE PETRE - profesor la Facultatea de Istorie, Universitatea București.
- CRISTINA PETRESCU - studentă la Facultatea de Istorie, Universitatea București.
- DRAGOȘ PETRESCU - student la Facultatea de Istorie, Universitatea București.
- MIHAI SORIN RĂDULESCU - lector la Facultatea de Istorie, Universitatea București.
- SORIN ȘERBAN - student la Facultatea de Istorie, Universitatea București.
- AL. ZUB - profesor la Universitatea „Al.I.Cuza“ din Iași, directorul Institutului de istorie „A.D.Xenopol“.

CUVÂNT ÎNAINTE

*Interesul suscitât de prima sesiune consacrată Miturilor comunismului românesc (1-2 aprilie 1994) ne-a încurajat să repetăm experiența. Un colocviu axat pe aceeași problematică a fost găzduit de Centrul de istorie a imaginarului în zilele de 15-16 decembrie 1995. Actele celui dintâi au apărut, chiar cu acest prilej, la Editura Universității București. Prezentăm acum cel de-al doilea volum, cu titlu identic: **Miturile comunismului românesc.***

Ne propunem în continuare să defrișăm, în sensul unei problematice specifice și cu mijloacele de care dispunem, amplul teren al epocii comuniste. Vrem să fim prezenți acolo unde mulți, prea mulți istorici ezită sau refuză să se aventureze.

Majoritatea contribuțiilor adunate în volum încearcă o analiză a discursului istoric și politic comunist, reliefându-i dimensiunea mitologizantă și funcția de diversiune politică. Se va vedea cum nu numai proprii ilegaliști (ei înșiși reinvențați potrivit unui model ideal), dar la nevoie toți eroii neamului, începând cu Burebista, au fost convocați să susțină edificiul înălțat de Partid.

Chiar moartea a căpătat conotații ideologice inedite, ceea ce ne introduce într-o problematică religioasă cu dublu sens: pe de o parte înverșunata dar ineficienta propagandă ateistă (civilizația de consum a Occidentului a erodat religia într-o măsură considerabil mai mare decât impusa ideologie comunistă), pe de altă parte preluarea, secularizarea și deteriorarea unor elemente de sacralitate și de ritual religios, identificabile în ceremoniile funerare și simbolizate,

în cel mai înalt grad - potrivit unui model neadoptat la noi - în adorarea mumiei lui Lenin.

*Propunându-ne să oferim o perspectivă cât mai diversificată a ceea ce a însemnat o jumătate de veac de istorie, am depășit uneori, cu bună știință, limitele stricte ale imaginarului și mitologiilor istorico-politice. Am inclus astfel în volum un foarte documentat studiu privitor la destinul aristocrației românești, din care rezultă cum a evoluat cu adevărat această categorie, prezentă în imaginarul comunist doar prin acuze și caricaturizări (de genul celor turnate în formă literară, cu incontestabil talent, dar cu mai puțină onestitate, în construcții epice precum **Cronică de familie sau Scrinul negru**).*

La problematică nouă, surse noi. Fără a ignora, atunci când a fost cazul, investigația tradițională de arhivă, colaboratorii volumului au interogat o multitudine de surse „neconvenționale” : texte istorice, literare și politice, imagini (de genul celor reprezentate pe timbre)... și chiar urnele depuse la crematoriu. Nimic mai natural: pentru unele aspecte ale ritualului funerar comunist crematoriul oferă o informație pe care nici o arhivă nu o cuprinde.

Se va remarca, în unele studii, o tentă de umor. Departe de a nu-și găsi locul într-o investigație riguroasă, umorul, un umor negru, fășnește din însăși „logica” imaginarului comunist. Comicul este un efect de contrast, și cu greu s-ar găsi, în întreaga istorie a omenirii, un discurs mitologizant aflat mai departe, punct cu punct, de realitatea efectivă a vieții. Se poate plânge, se poate râde. Trebuie să și râdem din când în când.

Dar, mai presus de orice, trebuie să nu uităm. Și trebuie, ca istorici, să deslușim nu numai faptele, ci mecanismul intim al spiritului totalitar. Oricât de puțin ar învăța oamenii din istorie, poate de data aceasta se va învăța totuși ceva.

LUCIAN BOIA

MITURI ISTORIOGRAFICE ÎN ROMÂNIA ULTIMEI JUMĂTĂȚI DE SECOL

AL. ZUB

Istorie și mit: considerații preambulare

Demersul nostru nu e fără precedent. În ultimul timp, tendința demitizantă din Apus, mai veche, a stârnit interes și în spațiul românesc, cu bun temei, având aici o motivație suplimentară, produsă de natura însăși a regimului comunist. Dacă orice comunitate degajă mituri, întocmai cum respiră, după o remarcă binecunoscută¹, mitogeneza e un fenomen inerent, a cărui prezență peste tot nu mai trebuie demonstrată. „Miturile au făcut Franța“, spunea un istoric de seamă, atent la mitologia care însoțește orice pas în devenirea unui popor². Numai că în anumite epoci producția de mituri, ca să spunem așa, e mai activă, mai spectaculoasă, în raport cu circumstanțele concrete ale istoriei. Sunt epocile de schimbări intempestive, de mutații radicale în sfera puterii, de bruscare a conștiinței colective, când atât puterea cât și comunitatea intensifică mitogeneza: puterea, pentru a se impune și a se legitima; comunitatea, ca să se apere de agresiunile puterii.

Avem de-a face așadar concomitent cu o dublă emisie de mituri, a căror disociere nu e tocmai la îndemână. Căci seriile respective se interferează, se suprapun adesea și se întrepătrund până la un punct

¹ Paul Valéry, *Oeuvres*, I, Paris, 1957, p. 965.

² Em. Le Roy Ladurie, *Ces mythes qui ont fait la France*, în *L'Express*, 1784, 20 sept. 1985, p. 68-69.

care face anevoioasă deosebirea. Puterea și societatea, opresor și supus, călău și victimă sunt realități complementare, a căror „solidaritate” *sui generis* rămâne una din tainele istoriei. Discursul antropologic știe să distingă până la un punct acest raport inefabil, din care se nasc atâtea confuzii când e vorba mai ales de lumea contemporană. Rămân însă greu de explicat până la capăt sursele fiecărei serii de mituri, dat fiind că avem de-a face adesea cu surse indistincte, confluențe, omologabile. Ceea ce se poate obține totuși e definirea mecanismului mitogenetic, într-o serie sau alta, alături de tipologia, fie și aproximativă, a produselor în cauză. *Mecanisme* și *tipologie*, iată ce ar trebui să-l intereseze preeminent pe istoricul aplecat asupra dictaturii comuniste. Pe acest temei, el poate năzui la o mai bună înțelegere când e vorba de fapte, situații, conduite și poate deosebi în *curricula* unei epoci elementele de consonanță și pe cele de individualizare. Chestiunea e complexă și reclamă desigur precauții de metodă.

Vom aborda aici numai un aspect, *mitul funcțional* sub regimul comunist din România, în sensul definit deja cu ocazia unei reuniuni speciale (New York, 27 decembrie 1979), când s-a pus și problema miturilor în istoria noastră³. Mai precis, va fi vorba mai departe de prezența miturilor în discursul puterii și - pe cale de consecință - în discursul istoric, privit în epocă drept instrument de remodelare a omului⁴. Exegeza actuală, fie că e vorba de studii asupra sistemului ori de istoriografie, reclamă limpeziri însemnate cu privire la dimensiunea socială a mitului, mai ales sub dictatură⁵.

Repere în mitogeneza modernă

O bună înțelegere a problemei presupune apel la ceea ce s-a numit „istorie monumentală” (F. Nietzsche), „ficțiune mitică” (M. I. Finley).

³ Stephen Fischer-Galați, *Myths in Romanian History*, în *East European Quarterly*, XV, 3, sept. 1981, p. 327-334.

⁴ Vlad Georgescu, *Politică și istorie. Cazul comuniștilor români. 1944-1977*, München, 1981.

⁵ Cf. Marc Ferro, *L'histoire sous surveillance. Science et conscience de l'histoire*, Paris, 1985. *passim*.

perspectivă istorică (F. Meinecke)⁶, în ansamblu, dar și luarea în seamă a trăsăturilor specifice din zonă. Dacă istoria însăși poate apărea ca un mit ce combină „gândibilul“ și originea potrivit modului cum o societate se înțelege pe sine⁷, „continuitatea mitică“ trebuie pusă mereu în raport cu construcția istorică⁸, procesul simbolizării se cuvine controlat pe cât posibil prin știință⁹. Nu e simplu, nu e ușor, mai ales acolo unde intrarea în ciclul modern, mai târzie, a fost însoțită de un intens proces mitogenetic¹⁰.

Europa Est-Centrală se definește din acest punct de vedere ca un spațiu obsedat de câteva teme ce ating vital destinul comunității, teme pe care istoricii le tratează în dauna altora¹¹. Istoriografia a jucat aici un rol eminent, pe linia formării statului modern¹², care a devenit repede stat-națiune și a dezvoltat o întregă suită de mituri naționale¹³. Pentru zona carpato-danubiană dispunem deja de unele abordări pe această temă¹⁴, chiar și cu referire la perioada comunistă în România, texte produse până nu de mult aproape exclusiv în străinătate, iar de curând

⁶ F. Nietzsche, *Vom Nutzen und Nachteil der Historie für des Leben*, 1873; M. I. Finley, *The use and abuse of history*, 1975; F. Meinecke, *Die Entstehung des Historismus*, 1936.

⁷ Michel de Certeau, *L'Écriture de l'histoire*, Paris, 1975, p. 29-30.

⁸ Catherine Backès, *Continuité mythique et construction historique*, în *L'Arc*, 1968, p. 77, 80. Cf. și G. Gusdorf, *Mythe, raison, histoire*, în *L'homme et l'histoire*, Paris, 1952, p. 303-306; P. Munz, *History and Myth*, în *Philosophical Quarterly*, 6, 1956, p. 1-16; Ch. Morazé, *Les mythes des sciences et l'invention sociale*, în *Annales ESC*, 1975, 5, p. 953-974.

¹⁰ Cf. Henry L. Roberts, *Eastern Europe: politics, revolution and diplomacy*, New York, 1970. Vezi și István Bibó, *Misère des petits Etats de l'Europe de l'Est*, Paris, 1986.

¹¹ Henry L. Roberts, *op.cit.*, p. 12.

¹² R. W. Seton-Watson, *The historian as a political force in Central Europe*, London, 1922; Gh. Buzatu, *Historiographical implications of national struggle in East-Central and South Europe*, în *AIIAI*, XVII, 1980, p. 57-61; Dennis Deletant, Harry Hanak (eds.), *Historians as Nations-Builders. Central and South-East Europe*, London, 1988.

¹³ Cf. Al. Zub, *Istorie și finalitate*, București, 1991, p. 20-25.

¹⁴ Ferenc Glatz, *Backwardness, Nationalism, Historiography*, în *East European Quarterly*, XV, 1981, p. 31-40; Stephen Fischer-Galați, *op.cit.*; Al. Zub, *History and Myth in Romanian Society in the modern period*, în *International Journal of Romanian Studies*, 5, 1987, 2, p. 35-58.

și în țară. Ajunge să amintim, din exterior, studiile semnate de Catherine Durandin, St. Fischer-Galați, Keith Hitchins, Claude Karnoouh, F. Kellogg, P.E. Michelson, Manfred Stoy, Anneli Ute-Gabanyi, Katherine Verdery pentru a indica numai diversitatea de inițiative¹⁵. E destul să notăm, dinăuntru, analizele întreprinse de Lucian Boia, Alexandru Dușu, Vlad Georgescu, Andrei Pippidi ș.a., pentru a sugera că în pofida rigorilor dictaturii, istoricii n-au rămas impasibili la distorsiunea impusă profesiei lor, ci au căutat să emită un contra-discurs, fie și secvențial ori mascat de un veșmânt tehnic puțin accesibil¹⁶. În secvență se putea include un adevăr neagreat de regim, în limbajul abscons se putea găsi eventual un aliat în relația cu cenzura. Unii au socotit că se pot salva profesionalmente în abordări fragmentare, din moment ce sinteza era prea strict supravegheată. Așa se explică, până la un punct, preferința

¹⁵ Dennis Deletant, *Rewriting the past: trends in contemporary Romanian historiography*, în *Ethnic and Racial Studies*, 14, 1991, p. 64-86; Catherine Durandin, *Révolution à la française ou à la russe*, Paris, 1989; *Histoire de la nation roumaine*, Bruxelles, 1994; *Histoire des Roumains*, Paris, 1995; St. Fischer-Galați, *op.cit.*; Keith Hitchins, *Historiography of the Countries of Eastern Europe: Rumania*, în *AHR*, 1992, 4, p. 1064-1083; Claude Karnoouh, *L'invention du peuple. Chroniques de Roumanie*, Paris, 1990 (ed. rom., *Românii, tipologie și mentalități*, București, 1994); *Consensus et dissensions en Roumanie: un pays en quête d'une société civile*, Paris, 1991; *Adieu à la différence*, Paris, 1993 (ed. rom., Cluj-Napoca, 1994); Frederick Kellogg, *A history of Romanian historical writing*, Bakersfield/Ca. 1990; P. E. Michelson, *Myth and reality in Romanian national development*, Huntington, 1986; *Themes in modern and contemporary Romanian historiography*, în vol. *East European History*, ed. by St. J. Kirschbaum, Columbus/O. 1988, p. 27-40; Manfred Stoy, *Politik und Geschichtswissenschaft in Rumänien, 1965-1980*, în *Südost-Forschungen*, XLI, 1982, p. 219-259; Anneli Ute Gabanyi, *Partei und Literatur in Rumänien seit 1945*, München, 1975; Katherine Verdery, *National ideology under socialism. Identity and cultural politics in Ceaușescu's Romania*, Berkeley etc., 1991 (ed. rom., *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceaușescu*, 1994).

¹⁶ Lucian Boia, *La mythologie scientifique du communisme*, Caen, 1993; idem (ed.), *Mythologies historiques*, în *Analele Universității București. Istorie*, 42-43/1993-1994; *Mituri istorice românești*, București, 1995; *Miturile comunismului românesc*, București, 1995; Alexandru Dușu, *Dimensiunea umană a istoriei*, București, 1986; Vlad Georgescu, *op.cit.*; *Istoria românilor de la origini pînă în zilele noastre*, München, 1984; *Istoria ideilor politice*, München, 1987; Andrei Pippidi, *Rezerva de speranță*, București, 1985; Al. Zub, *Istorie și finalitate*, p. 11-77.

pentru formulele partitive: *contribuții la ...*, *cu privire la ...* etc., formule justificate aparent de caracterul nedeplin al studiului întreprins, însă ținând totodată și de o strategie a supraviețuirii în domeniu.

Discursul politic și mitologia istoriei

Viziunea oficială asupra trecutului s-a constituit relativ repede, în primii ani ai regimului „democrat-popular”. Ea a impus un schematism ideologic și o restrângere tematică greu de închipuit astăzi. Era un discurs polemic, îndreptat contra „vechiului regim” și căutând a legitima noua stare de lucruri, în perspectiva marilor mutații cu privire la structurile social-politice, economie, cultură, personalitatea umană însăși. M. Roller s-a îngrijit atunci de un *manual unic*¹⁷, de îndrumări teoretice¹⁸, dar și de o istorie a pedagogiei, menită unei acțiuni formative mai ample¹⁹.

Noul regim, impus cu forța de sovietici, a construit rapid o serie de mituri menite să-i asigure durata, să-l recomande ca un pas înainte pe calea progresului, garant al fericirii colective etc. Mituri de import firește, căci ele funcționau deja în Uniunea Sovietică, începând chiar cu mitul progresului asigurat de „clasa muncitoare”, mitul „omului nou”, pentru care se forja o nouă pedagogie, mitul eliberatorului, însoțit de miturile păcii, bunăstării, justiției etc., „minuni” coborâte ca dintr-un corn al abundenței peste o lume căreia nu-i rămânea decât să le accepte. Din mitul luminii ce vine de la răsărit vor decurge altele, privind știința, cultura, tehnica sovietică, domeniile intangibile, apărute chiar și prin lege. S-au dat, se știe, destule sentințe de condamnare pentru critici la adresa domeniilor în cauză. Se adăugau alte promisiuni exorbitante, echivalând cu tot atâtea mituri, pe care sistemul comunist conta în dorința lui de autolegitimare: pacea lumii, fericirea oricui, internaționalismul proletar, comunismul de omenie etc.

S-a pus întrebarea (Teodor Baconsky) dacă asemenea valori țin neapărat de o *mitologie a modernității* sau mai degrabă de „patologia

¹⁷ M. Roller, *Istoria României*, București, 1947.

¹⁸ Idem, *Probleme de istorie*, București, 1947.

¹⁹ Idem, *Istoria pedagogiei*, București, 1949.

libertară a sentimentului religios“, de acele „utopii și sectarisme“ care tensionează lumea în ultimele secole²⁰. Sensul lor trimite nu atât la definiția consacrată de istoria religiilor (M. Eliade, Paul Ric Éur etc.), cât la distorsiunile și denaturările la care a fost supusă, ca element indispensabil oricărui univers imaginar și sursă de abuz într-o lume a desacralizării progresive. Este spiritul din care a rezultat în teorie anularea silnică a diferențelor impuse de timp în plan rasial, religios, social-politic etc. Noul regim și-a făcut o glorie din interzicerea discriminărilor de orice fel, dar a instalat propriile-i norme segregacioniste. El a voit să egalizeze cu orice preț, să uniformizeze, dând expresie unei mai vechi propensiuni a nediferențierii, însă a creat totodată ierarhii partinice, o *nomenklatură* capabilă a ispiti pe veleitari. Noua „elită“ dispunea de unele privilegii, în schimbul obedienței, a alinierii depline²¹. Mitul venerabil al celui „drept“, „ales“, „inocent“, „misionar“ și-a asigurat o nouă viață prin doctrina marxistă, care promitea o nouă „vârstă de aur“, aceea a societății fără clase, a armoniei sociale, a concordiei dintre toți, dincolo de orice deosebire de rasă, religie, cultură, sex etc. O speranță escatologică ar anima, în acest sens, istoria, un țel absolut ar defini-o²².

Numai că țelul istoriei, ca procesualitate, s-a tot schimbat sub regimul comunist, iar odată cu el și istoriografia. Nimic mai imprezvizibil ca trecutul, se poate spune, judecând după felul cum s-a reajustat mereu în această zonă a lumii istoria, mai ales istoria contemporană. Mutațiile în zona politică se repercutau imediat asupra trecutului, remodelându-l cu înverșunare. Ele denotă pretutindeni aceleași faze, decurgând anume din evoluția sistemului, cu mici nuanțe locale: o fază a tranziției (1945-1947), una a sovietizării masive (1948-1953), alta a „dezghețului“ poststalinist (1953-1968), curmat odată cu primăvara pragheză, încă una a stagnării impuse de strategia brejneviană a blocurilor opuse²³,

²⁰ Teodor Baconsky. *Mitologii ?*, în *Dilema*, II, 72/1994, p. 11.

²¹ Magdalena Boiangiu (coord.). *Comunismul: raportul cost-efect*. în *Dilema*, 72/1994, p. 8.

²² Cf. M. Eliade, *Mythes, rêves et mystères*, Paris, 1957.

²³ Jens Hacker, *Der Ostblock. Entstehung, Entwicklung und Struktur, 1939-1980*, Baden-Baden, 1983.

fază prelungită și sub primii urmași, până la *Perestroika* gorbaciovistă, cu care se încheie, probabil, ciclul funestei experiențe. E o periodizare ce comportă mici deosebiri de la o țară la alta, ne semnificative pentru evoluția ansamblului. Peste tot se remarcă însă aceeași relație între *istoria-realitate* și *istoria-discurs*, aceleași mituri puse la lucru de sistem pentru a se legitima și a stăpâni²⁴. S-a vorbit și de un mit al educației într-un adevăr, care s-a înfiripat în inima însăși a sistemului, în ultima fază, înlesnind explozia din 1989 și schimbările ce i-au urmat²⁵.

Temele mitologiei comuniste în istoriografie

Nevoia de aservire a discursului istoric a făcut să se nască peste tot aceleași mituri, capabile să anexeze trecutul la orice proiect de putere emis în prezent. E un fenomen asupra căruia s-au aplecat cei mai importanți filozofi (C. G. Jung, M. Eliade, P. Ricœur etc.), lărgind considerabil perspectiva înțelegerii noastre. M. Eliade sesiza, de pildă, că marxismul reia și amplifică un străvechi mit escatologic, că societatea fără clase preconizată de comuniști are un model în *vârsta de aur*, cu care ar fi debutat istoria²⁶. Mitul omului nou are și el destule modele, în creștinismul primitiv, ca și la protestanți, pentru a nu mai vorbi de mișcarea legionară²⁷. Nici când el n-a produs însă efecte atât de nocive ca sub regimul comunist, utopia cea mai funestă din câte s-au închipuit în istorie, fiindcă a contat pe abolirea limitelor de orice fel și a distrus metodic valori câștigate cu atâta osteneală de-a lungul timpului. Opunând achiziției organice schimbarea bruscă, evoluției - revoluția, utopia în cauză a alterat istoria însăși, în forme de care discursul istoric încearcă acum să dea seama²⁸.

²⁴ Cf. David S. Mason, *Revolution in East-Central Europe. The Rise and Fall of Communism and Cold War*, Boulder etc., 1992.

²⁵ Giulia Lami, *Perestrojka: il vecchio e il nuovo fra gli intellettuali russi*, Milano, 1995, p. 13-60: *Il ritorno di un mito antico: l'educazione alla verità*.

²⁶ M. Eliade, *Les mythes du monde moderne*, în *La Nouvelle Revue Française*, 1953.

²⁷ I. P. Culiănu, *Ku Klux Klan ortodox*, în *Meridian*, 1991, p. 64.

²⁸ Cf. Florin Ciotea, *Mitul comunist ca alterare a istoriei*, în *Tribuna*, 3, 1991, 38, p. 1-9.

Este de remarcat, iarăși, consonanța celor două registre ale realului, lesne sesizabilă în toată perioada la care ne referim, cu etape oarecum distincte și nuanțe, cu o lungă „preistorie“ ce include „mitologia“ renașterii naționale²⁹, fantezmele identității colective de mai târziu³⁰, elucubrațiile mitologizante din anii megalomaniei ceaușiste etc.³¹. Distorsiunile istoriei se regăsesc astfel în distorsiunile istoriografiei, ceea ce înseamnă că numai studiind ansamblul sociocultural și politic al epocii se poate năzui la o mai bună înțelegere a problemei de care ne ocupăm.

Distorsiuni ale discursului istoric se observă în orice etapă din evoluția acestui domeniu, poate cel mai expus la acțiuni deviatorii. În ultimele decenii, structuralismul a făcut din analiza miturilor o preocupare esențială³², contaminând și istoriografia propriu-zisă. Capitole, teme, figuri de seamă ale istoriei au fost supuse la revizuirii critice, care de mai multe ori au însemnat și o demitizare programatică³³. Se cuveneau scoase din uz textele inspirate de „romanomanie“ (Kogălniceanu), „megalografie“ (T. Maiorescu), „biblie națională“ (G. Panu) în secolul XIX, ca și cele din perioada interbelică, devenite „locuri comune ale mitologiei naționale“ (Andrei Pippidi)³⁴. Cu atât mai mult trebuiau eliminate noile mituri, produse după al doilea război mondial, în plină „alterare a istoriei“ însăși³⁵. Inițial, aceste noi mituri aveau menirea să-i impună pe ocupanții sovietici și marionetele lor dinăuntru. Istoricii de seamă erau scoși din manuale, ca „burghezi“, dacă nu și aruncați după gratii (G. Brătianu, C.C. Giurescu, I. Nistor, I. Lupaș, S. Dragomir, V. Slăvescu etc.), adesea fără a li se aduce o acuzație anume. În propaganda regimului „democrat-popular“, G. Brătianu era socotit „hitlerist“, iar alți istorici condamnați pentru naționalism, acuză gravă într-un moment de rapidă sovietizare a țării.

²⁹ Cf. Al. Zub, *Istorie și finalitate*, p. 11-77.

³⁰ Idem, *Istorie și istorici în România interbelică*, Iași, 1989, p. 212-230.

³¹ Mioara Caragea, *False zeități în mitologia identitară*, în *Litere, Arte, Idei*, V, 1995, 13, p. 1-8.

³² G. Doudé, H. Martin, *Les écoles historiques*, Paris, 1983, p. 288-294.

³³ Cf. Abel Poitrineau, *Les mythologies révolutionnaires. L'utopie et la mort*, Paris, 1987.

³⁴ Andrei Pippidi, *Miturile trecutului, răspântia prezentului*, în *Xenopoliana*, I, 1993, 1-4, p. 22-31.

³⁵ Florin Ciotea, *op.cit.* Cf. și *Dilema*, 1994, 72, număr despre *Comunismul românesc de la mit la fetiș*.

Abia pe la jumătatea deceniului VI, într-un scurt puseu libertar, a putut avea loc o recuperare secvențială și selectivă a istoriei noastre. Chestiunea etnogenezei, continuitatea istorică³⁶, lupta pentru independență (fie și condusă de voievozi), s-au adăugat temelor preferate de materialismul istoric: exploatarea celor de jos, lupta de clasă, răscoale, revoluții etc. Totul trebuia reanalizat și adus „la zi”, conform cu interesele noii clase conducătoare³⁷. Miturile construcției noastre moderne, aceleași ca și în alte zone, au fost înlocuite cu altele, susceptibile a contribui la edificarea noii societăți. „Omul nou” se afla oarecum în centru, ca moștenire din vechile utopii³⁸, la care se adăugau, cu nuanțe fluctuante, altele: mitul majorității, al partidului infailibil, al activistului neînfricat³⁹, al revoluției totale⁴⁰, care însemna de fapt, în sens troțkist, o serie nesfârșită de revoluții. Tudor Vladimirescu și N. Bălcescu vor fi marile figuri ale noii istoriografii⁴¹, nu fără contestații semnificative. Peste munți, G. Doja, Horea, Cloșca, Crișan, Iancu aveau un statut analog, cu reacții critice la fel de interesante pentru nealinieră unora istorici la vulgata impusă de propaganda oficială⁴². Mituri mai puțin spectaculoase li se vor alătura, în aceeași tendință de a spori prestigiul noii clase politice, dispusă acum la unele concesii de ordin „național”⁴³. Marii domni de altădată sunt evocați în discursuri, expuși în săli de ședințe sau în piețe publice, ca dovadă a unei presupuse continuități de putere⁴⁴. Mitului romantic al „barbarului”⁴⁵ i se substituia

³⁶ Lucian Boia, *L'histoire et le problème de la continuité du peuple roumain*, in *RRd'H*, 17, 1978, 4, p. 691-708; Louis L. Lôte (ed.), *Transylvania and the theory of Daco-Romanian continuity. On the 2050th anniversary of a myth*, New York, 1980.

³⁷ M. J. Rura, *Reinterpretation of history as a method of furthering communism in Romania: a study in comparative historiography*, Washington D.C., 1961.

³⁸ André Reszler, *Mythes politiques modernes*, Paris, 1981.

³⁹ Tita Chipera, *De la ideal la idol. Convorbire cu o fostă ilegalistă*, în *Dilema*, 1994, 72, p. 14.

⁴⁰ Liviu Antonesei, *Artiștii, mitul revoluției totale și alte mituri*, în *Contrapunct*, VI, 1995, 7, p. 11.

⁴¹ Cf. P. Cornea, *Originile romantismului românesc*, București, 1972, p. 170-172.

⁴² Katherine Verdery, *op.cit.*

⁴³ Cf. Cornelia Bodea, *Moise Nicoară, 1784-1861. Motivația unui mit*, în *Memoriile Secției de științe istorice și arheologice*, XIX, 1994, p. 91-130.

⁴⁴ St. Fischer-Galați, *op.cit.*

⁴⁵ Cf. Pierre Michel, *Le mythe romantique: les Barbares, 1789-1848*, Lyon, 1981.

unul merit să cruțe sensibilitatea ocupanților: mitul „migratorului“ purtător de civilizație, de stimuli înnoitori. Mileniul „năvăliilor bărbare“ va fi pus de aceea sub eticheta neutră a „marilor migrații“, după cum expansiunea rusească în Sud-Estul Europei se va numi efort de eliberare. Liberatorul, pacificatorul, justițiarul, constructorul societății ideale sunt mituri ce se edifică paralel cu distrugerea vechiului regim, fie că e vorba de structuri, instituții, valori spirituale sau oameni; paralel și aproape fără posibilitate de replică, dat fiind că reprezentanții vechiului regim erau deja, practic, scoși din luptă. Alte personaje (comunistul ilegalist, stahanovistul, activistul omnipotent etc.) erau chemate să ocupe scena. Partidul unic constituia de altminteri mitul suprem, încarnat de un șef sintetizând toate calitățile pe care noul regim le voia recunoscute și reproduse.

Rezistența la miturile istoriografice

Emisia mitologizantă sub regimul comunist trebuie studiată în strânsă relație cu dezvoltarea regimului însuși, cu sinuozitățile și demisiile acestuia, cu ajustările din mers și tribulațiile lui. Miturile aceluia regim se regăsesc în discursul istoric, ajuns instrument în slujba puterii. Ele pot fi urmărite cu folos, în consubstanțialitatea lor, de la emergența sistemului social-politic, până la destrămarea lui intempestivă peste aproape un demisecol. Am amintit câteva, pe cele mai curente, altele ar putea fi încă aduse în discuție. Fiindcă marilor idei structurante din istoria noastră li s-au opus, sub dictatură, idei menite a-i îndepărta pe români de tradițiile autentice. Totul trebuia să fie rescris, începând cu capitolul etnogenezei, pentru a-i implica decisiv pe slavi și a demonstra că nu mai este cazul să ne socotim legați de Roma antică, ci de a treia Romă⁴⁶, de unde veneau acum și ucazurile revizuirii. În acest spirit se vor forma serii după serii de elevi și studenți, în afara valorilor proprii, îndemnați să caute numai spre Est lumina⁴⁷, cum a și făcut, într-o carte de tristă faimă, M. Sadoveanu: *Lumina vine de la Răsărit*.

⁴⁶ Cf. Léon Poliakov, *Moscova, troisième Rome. Les intermittences de la mémoire historique*, Paris, 1989.

⁴⁷ A. M. Petrencu, *Învățămîntul istoric în România (1948-1989)*, Chișinău, 1991.

Excesul a trezit reacții și între istorici, stimulând până la urmă forme noi de rezistență la discursul unic asupra trecutului⁴⁸. Pe lângă Andrei Oțetea, opozantul cel mai redutabil, pe temei marxist, un grup de istorici mai tineri (Barbu Cămpina, N. Fotino, Matei Ionescu etc.) invocau rigorile științei pentru a-și exercita profesia⁴⁹. Reacții recuperatoare vor avea loc mai ales pe la mijlocul anilor '60, timide, incomplete și învăluite în ideologia impusă de stat, în afară numai de unii care și-au plasat anume eforturile în studii mai tehnice și mai puțin expuse la ingerințe de ordin politic⁵⁰. Istoria pregătirii unei noi sinteze de istorie e semnificativă pentru opoziția corpului de specialiști la diversivunile inițiate de ideologii puterii. Deși elaborat în bună măsură, tratatul respectiv n-a putut apărea, mai ales fiindcă protocronismul echipei de la vârf era susceptibil să producă multe distorsiuni în cuprinsul sintezei⁵¹. Direcția ei dacomană nu era străină, ca sens, de tracomania perioadei interbelice. Comparația e posibilă și sub alte unghiuri, dat fiind că ambele perioade au produs „mitologii“ în discursul istoric, fie și cu nuanțe diferite.

Desigur, istoricii români nu inovau în chip absolut. Confrății sovietici făcuseră acest lucru încă din primii ani ai puterii comuniste⁵². După a doua mare conflagrație, exemplul lor nu era însă destul de stimulat, reflecția autentică în domeniu fiind acolo și mai timidă. Stalin își impusese fără scrupul voința de a mistifica istoria în avantajul său, iar Hrușciiov n-a făcut decât să-i urmeze pilda, exploatând politic o istorie ocultată mai înainte⁵³. Abia sub Gorbaciov s-a putut iniția un pas mai departe, în sensul unei demitizări selective a istoriei, mai cu seamă a celei contemporane, nu fără omisiuni de natură a submina totuși credibilitatea ansamblului. Un istoric de felul lui Alexandru

⁴⁸ Marian Ștefan, G. Neacșu, *Mihail Roller despre Mihail Roller* (I-III) în *Curierul național. Magazin*, 1993, nr. 101 sqq.

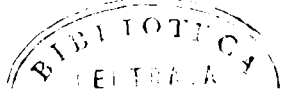
⁴⁹ Florin Constantin, *M. Roller despre M. Roller*, ibidem.

⁵⁰ Cf. Al. Zub, *Politische Änderung und Geschichtsdanken in Rumänien*, în *AllX*, 30, 1993, p. 1-13.

⁵¹ Cf. Dennis Deletant, *op.cit.*

⁵² Cf. Marc Ferro, *L'histoire sous surveillance*, Paris, 1985.

⁵³ Lilly Marcou, în *Ce que nous voulons faire de l'Union Soviétique*, par Alexandre Iakovlev, Paris, 1991, p. 117.

recente, de umbrele ei, nu și de miturile produse anume, sistematic⁵⁴. Activitatea clandestină la noi, rezistența antifascistă în alte părți, au fost exploatate de comuniști ca o moșie personală, cu mari profituri. Mitul ilegalismului se înrudește din acest punct de vedere cu mitul rezistenței, ambele fructificate la maximum⁵⁵.

Alte mituri au produs însă efecte de adâncime. Nu e fără sens faptul că imaginea pe care românii au produs-o mai insistent în afară e una mitică, expresia unui mit viguros: *Dracula*, așa cum acesta a fost reînnoit prin romanul lui Bram Stoker și prin seria de filme pe care le-a putut inspira⁵⁶. Un mit dintr-o lungă suită cu teme istorice, începând de la Burebista, pe care se sprijină statul-națiune, în sens modern și care a fost reactivată anume de național-comunism, ca mijloc eficace de a-i manipula pe „supuși”. Marile mituri ce au dominat epoca veneau în fond prin secolul XIX: unitatea, neatârnarea, lupta de clasă, democrația idilică, teama de străin⁵⁷. Ceea ce s-a adăugat, în secolul XX, se situa pe aceeași linie, evocând oarecum tradiția paternalistă, spiritul mesianic, figurile providențiale⁵⁸. Regimul comunist s-a arătat destul de abil în folosirea lor.

Nu e locul să insistăm. Vlad Georgescu a întreprins deja o bună analiză din această perspectivă, până în 1977, data surghiunului său⁵⁹. Între timp s-au făcut unele considerații pe seama perioadei ce a urmat⁶⁰ și s-au întreprins chiar studii mai ample, coordonate de Lucian Boia, cu rezultate notabile⁶¹. Este o direcție ce se cuvine aprofundată nu numai pentru cunoașterea epocii noastre, dar și pentru limpezirea conștiinței de sine a istoriografiei.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 117-149.

⁵⁵ Cf. Umberto Eco, *Model de diagnostic*, în *Lettre internationale*, iarna 1995/1996, p. 3.

⁵⁶ Cf. Barbu Cioculescu, *Metamorfozele unui mit*, în *Dracula* de Bram Stoker, București, 1990, p. 5-19.

⁵⁷ Lucian Boia, *De la postcomunism la postnaționalism*, în *Xenopoliana*, II, 1994, 1-4, p. 124.

⁵⁸ Al. Zub, *Istorie și finalitate*, p. 11-53.

⁵⁹ Vlad Georgescu, *Politică și istorie*, München, 1981; alte ediții: 1983, 1991.

⁶⁰ Radu Popa, *Postfață* la Vlad Georgescu, *op.cit.*, ed. 1991, p. 145-164.

⁶¹ Lucian Boia (ed), *Mituri istorice românești*, București, 1995; *Miturile comunismului românesc*, București, 1995.

DESTINUL MARE AL UNEI ȚĂRI MICI

LUCIAN BOIA

„România a fost incontestabil, de la „Declarația din aprilie 1964“ și până la revoluția din Decembrie 1989, a patra putere politică a lumii, după Israel (statul și etnia universal răspândită), SUA și URSS”¹. Responsabilitatea acestei ierarhizări îi aparține lui Dan Zamfirescu, dar, dincolo de orice notă personală, ne aflăm în fața unei tentații caracteristice imaginarului politic și istoric al epocii Ceaușescu.

Se petrece acum o restructurare radicală a simbolisticii naționale. Totul devine mare, istoria și cultura intră în faza monumentalității. Ajunge să privim Casa Poporului; ea spune tot ce este de spus despre mitologia unui sfert de secol. Depășește prin amploare Versailles-ul, în aceeași proporție în care Versailles-ul depășea palatul de la Mogoșoaia. Bulevardul pe care îl străjuiește este la rându-i o idee mai larg decât Champs-Élysées.

Grandoarea noilor simboluri contrastează cu discreția simbolurilor tradiționale: plaiul mioritic, cu casele și bisericile sale miniaturale, existența simplă și înțeleaptă a țăranului abia atins de aripa istoriei. În *Amintirile* sale de la „Junimea“, Panu a reprodus un semnificativ schimb de replici (autentic sau nu, puțin importă) între voltairianul Pogor și naționalistul Eminescu.

„ - Ce umblați cu istoria românilor ? - exclama cel dintâi. Nu vedeți că nu avem istorie ? Un popor care nu are o literatură, artă, o

¹ Dan Zamfirescu, *Războiul împotriva poporului român*, Editura „Roza vânturilor”. București. 1993, p. 145.

civilizație trecută, acela nu merită ca istoricii să se ocupe de el ... Pe când Franța produsese pe Molière și Racine, românii erau într-o barbarie completă.

Atunci - povestește Panu - Eminescu, care ședea într-un colț, se ridică și cu un ton violent, neobișnuit lui, zise:

- Ceea ce numești d-ta barbarie, eu numesc așezarea și cumiștenia unui popor, care se dezvoltă conform propriului său geniu, ferindu-se de amestecul străinului².

De remarcat acordul fundamental dintre Pogor și Eminescu: românii se aflau în marginea istoriei, doar că ceea ce pentru primul devenea subiect de sarcasm, era asumat cu orgoliu de marele poet.

Orgolioasa asumare a unui destin a-istoric, a generat însă, pe de altă parte, inevitabile frustrări și vise de mărire, proiectate fie într-un trecut îndepărtat, fie în viitor. Se cădea ca românii să știe - și îl citez pe Goga:

„Că sunt din neam împărătesc,
Din țară-ndepărtată,
Că tot pământul rotogol
Era al lor odată ...“,

glorie de mult apusă pe care însă ziua de mâine putea să o reactualizeze:

„Viitor de aur țara noastră are
Și prevăz prin secolii a ei înălțare“.

Contradicția cuprinsă în imaginea micului țaran de neam împărătesc a fost depășită în ultimul sfert de veac al comunismului, prin inserarea istoriei naționale, în totalitatea ei, în marea istorie a lumii. Românii nu s-au aflat în afara cursului istoriei, nici nu au suferit pasiv exigențele ei, ci au contribuit din plin la mersul omenirii. Spațiul românesc se deplasează dinspre margine spre centru. Protocronismul³ descoperă un șir interminabil de priorități românești pe care chiar cei mai înfocați

² G. Panu, *Amintiri de la „Junimea” din Iași*, Editura „Remus Cioflec”, București, 1942, vol. I, p. 99 - 100.

³ Studiul fundamental cu privire la protocronism îi aparține americancei Katherine Verdery: *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceaușescu*. Humanitas, București, 1994 (titlu original: *National Ideology under Socialism. Identity and Cultural Politics in Ceaușescu's Romania*, 1991).

naționaliști ai generațiilor precedente nu le remarcaseră decât izolat și fragmentar, nicidecum în întreaga lor amploare. Statul românesc devine prin Burebista unul dintre cele mai vechi state europene, ideea națională se afirmă, prin Mihai Viteazul, cu două secole înaintea manifestării ei în restul lumii, Horea precede Revoluția franceză (ceea ce cronologic este de altfel greu de contestat), dar o precede până la urmă, și cu nu mai puțin de trei veacuri și jumătate, chiar răscoala de la Bobâlna devenită subit revoluție, în timp ce Neagoe Basarab îi dă, prin *Învățăturile* sale, o lecție de modestie mai puțin înzestratului său contemporan Machiavelli. Sunt câteva exemple culese la întâmplare, dintr-o listă inepuizabilă ...

Politica megalomană a lui Ceaușescu, susținută de vocațiile mitologice pe care le-a trezit sau le-a încurajat, a conferit visului de mărire, cuibărit în subconștientul național, aparența, cel puțin un timp și în ochii unora, a unui început de înfăptuire. Atâta vreme cât românilor nu le-a fost prea frig sau prea foame, această strategie a dat incontestabile roade. Nu este singura explicație, dar este cu siguranță una dintre explicațiile tardivului (și incompletului) dezgheț românesc.

Transfigurarea unei țări mici într-o țară mare, unei țări aflate la marginea marilor ansambluri politico-economice într-un nucleu al lumii, a fost un proces atotcuprinzător, înglobând, cel puțin la nivelul discursului, toate laturile vieții naționale și, prin inevitabila proiectare în trecut, totalitatea procesului istoric.

Piesa centrală a sistemului, dovada justetei întregului proiect mitologic, a fost locul, cât mai important și mai respectat, pe care România lui Ceaușescu trebuia să-l ocupe în concertul națiunilor lumii: acel eventual loc patru în ierarhia mondială la care se referea Dan Zamfirescu. Evident, nici Uniunea Sovietică, nici America nu puteau fi concurate pe propriul lor teren. Vocația României era să devină o putere altfel decât celelalte, inspirată de alte principii și valori, nu mai puțin semnificative însă și atârnând nu mai puțin în balanță ca forța brută a superputerilor.

Un precedent istoric frecvent invocat a fost rolul european jucat de Nicolae Titulescu. Edouard Herriot, citat de Geneviève Tabouis, îi caracterizase în cuvinte memorabile acțiunea diplomatică: „Acest

ministru al unei țări mici face politică în stil mare ... E îmbarcat pe o firavă luntrișoară pe care o conduce ca pe un vapor mare"⁴. Iluzia de putere pe care a reușit să o creeze marele ministru de externe al miciei României Mari, prin prestigiul inteligenței și talentului, explică procesul mitificării lui Titulescu, în anii imediat următori momentului 1965. Opera sa de echilibru european părea să prefigureze, la o scară mai modestă, se înțelege, ambițiile continentale și mondiale ale proaspătului secretar general. Brusc înălțat atunci în panteonul politico-mitologic românesc, Titulescu a împins în umbră, și parțial continuă să o facă, nume nu mai puțin reprezentative ale epocii sale, precum regele Ferdinand, Ionel Brătianu sau Iuliu Maniu.

Dovada era făcută: o țară mică poate promova o politică internațională mare, devenind implicit egala celor mai mari. Esențiale erau realismul orientării și sesizarea mersului istoriei. Se putea îndcosebi profita de polarizarea confruntărilor, într-o lume divizată de-a lungul unui multiplu sistem de falii: Uniunea Sovietică și Statele Unite, China și Uniunea Sovietică, NATO și Pactul de la Varșovia, Israelul și statele arabe, nordul dezvoltat și lumea a treia ... Epuizarea argumentelor de o parte și de alta oferea o remarcabilă libertate de manevră unui potențial arbitru planetar. Ceaușescu a navigat cu abilitate printre aceste interese și orientări contradictorii, aspirând să ofere României un rol de arbitru în marile jocuri politice ale lumii.

Pentru toate problemele mondiale, România avansează în această perioadă soluții, vizând construirea unei noi ordini politice și economice. Ceaușescu procedează la o reamenajare completă a planetei. El denunță poziția privilegiată a marilor puteri și își propune aplanarea contradicțiilor, în realitate însă contradicțiile și confruntarea puterilor sunt singurele resurse ale demersului său. Adversarii trebuiau să rămână adversari, altminteri ce sens ar mai fi avut buncele oficii ale arbitrilor? Se înțelege astfel perseverența cu care liderul român a cultivat ideea pericolului și chiar a iminenței unui război nuclear

Pe măsură ce destinderea progresa, progresa și nota apocaliptică a discursului său. Catastrofa nucleară părea că se apropie, și odată cu ea,

⁴ Geneviève Tabouis. *Douăzeci de ani de tensiune diplomatică*, Editura politică. București, 1965, p. 154.

dispariția vieții în Europa, nimicirea, poate, a întregii omeniri. „Să acționăm pentru salvarea omenirii de la catastrofa nucleară, de la distrugere”⁵ - avertismentul revine, obsedant. Eroul păcii stă însă de veghe între cele două tabere iresponsabile: omenirea mai are astfel o șansă.

Cu cât trec anii și poziția sa internă și internațională se șubrezește; Ceaușescu afirmă cu forță sporită rolul mondial și european al țării sale, compensând prin discurs ceea ce pierde în realitatea jocului politic.

Discrepanța dintre voluntarismul mitologic și regulile constrângătoare ale raportului real de forțe apare în toată splendoarea în cântul său de lebedă: *Raportul* prezentat celui de-al XIV-lea congres al P.C.R., din noiembrie 1989, unde este pus în discuție subiectul tabu al frontierelor postbelice. Ceaușescu pretinde acum nici mai mult nici mai puțin decât anularea efectelor pactului Ribbentrop-Molotov, dar, se grăbește să o spună, fără afectarea statu quo-ului european. Anularea unor modificări teritoriale fără a se proceda însă la noi modificări teritoriale: iată o nouă versiune a faimoasei dileme a lui Farfuridi: „să se revizuiască ... dar să nu se schimbe nimic; să nu se revizuiască, dar să se schimbe pe ici pe colo, și anume în punctele esențiale”.

Discursul și realitatea prozaică urmau drumuri divergente. Potrivit datelor obiective, România epocii Ceaușescu era departe de a fi o putere apreciabilă. Integrarea ei în Pactul de la Varșovia și în CAER îi lăsa în fond o mai mică libertate de acțiune decât avusese România interbelică sau România neîntregită dinaintea primului război mondial. Ceea ce nu l-a împiedicat pe Ceaușescu să-și înscrie națiunea în registrul imaginar al actorilor de care depindea destinul planetei. În măsura în care politica se face cu vorbe și cu iluzii - și ea se face într-o măsură apreciabilă cu vorbe și iluzii - România lui Ceaușescu s-a afirmat ca putere mondială. Mulți - români și străini deopotrivă - s-au lăsat prinși în acest vast spectacol de iluzionism.

⁵ Îndemn lansat la congresul al XIII-lea al PCR din noiembrie 1984; ideea este reluată, în termeni și mai presanți, la congresul al XIV-lea din noiembrie 1989.

Marea politică mondială a fost doar una dintre direcțiile unei dezvoltări multilaterale care trebuiau să confere României o poziție aparte printre statele lumii. Putem încerca să proiectăm într-o realitate virtuală ceea ce n-a ieșit din domeniul imaginarului decât sub forma unor materializări grotești, foarte diferite de proiectul ideal.

Ni se înfățișează astfel o societate tânără într-o Europă îmbătrânită. Legislația demografică represivă, promovând natalitatea cu sprijinul miliției și procuraturii, era menită să asigure un spor substanțial de populație și, evident, întinerirea generală a acesteia. La capitolul „număr de locuitori”, România părea programată să urce constant în ierarhia mondială.

În ceea ce privește economia, rata înaltă a dezvoltării oferea aceeași perspectivă ascendentă. Timp de mulți ani, România s-a aflat pe primul loc în lume, sau pe locul doi, după Japonia, în privința ritmului de creștere a produsului național. A apărut „miracolul românesc”, sintagmă calcată evident după „miracolul japonez”, cu singura deosebire că miracolul nostru era mai curând de uz intern, iar cel japonez corespundea realității. Calitatea însoțea sporul cantitativ. Programul de dezvoltare tehnologică prevedea ca până în 1990, 95% din produsele românești să se afle din punct de vedere tehnic și calitativ la nivel mondial. Există oare în lume vreo economie competitivă cu 95% din produsele sale? Avea să fie în orice caz economia românească. Mai mult chiar: un procent de 2% până la 5% din produse trebuiau să ajungă deasupra nivelului mondial, chiar dacă nu este prea clar cum poate ceva să se afle deasupra acestui nivel.

Pentru anul 2000 se anunța o producție agricolă de 40 - 45 milioane tone. Obiectivul a fost nu numai atins, dar pur și simplu pulverizat. Domnia lui Ceaușescu s-a încheiat într-o apoteoză agricolă, România recoltând în 1989, 60 milioane tone, cu un randament la hectar mult superior oricărui alt mare producător. Ne înscriam astfel printre primele puteri agricole ale lumii, recuperând în fond poziția pe care vechiul Regat o ocupase la începutul secolului, recuperare imaginară a unei poziții cândva reale.

Procesul de urbanizare constituia un alt argument decisiv de modernitate și eficiență. Într-un ritm amețitor, orașele deveneau

(continuă de altfel să devină), municipii, un fel de super-orășe. Roșiori, de pildă, este municipiu, spre deosebire de Paris, Londra sau New-York care se numesc orașe. Comunele, la rândul lor, se metamorfozau în orașe, iar satele nu aveau altă alegere decât să dispară, potrivit binecunoscutului plan de sistematizare. Într-un fel sau altul - în genere însă, într-un fel deloc satisfăcător - singurul tip de habitat avea să rămână cel urban, o Românie de blocuri și apartamente (cu sau fără animale de curte între blocuri), performanță evident neatinsă nicăieri.

Se contura o țară ieșită din comun: nu foarte întinsă teritorial, dar extrem de densă, de dinamică, de competitivă. O Românie aflată efectiv în centrul lumii.

În termeni asemănători se punea și problema puterii militare. Avea România capacitatea de a deveni și o mare putere militară? Răspunsul este evident pozitiv, pentru simplul motiv că nimic nu este mai străin mitologiei decât imposibilul.

Sloganul luptei pentru pace a ascuns în întreg spațiul comunist o preocupare constantă și insistentă pentru consolidarea potențialului militar. Ne aflăm mai întâi de toate în fața unor componente psihologice: obsesia inamicului din afară și din interior (cel din interior nefiind deloc secundar: sângele vărsat la noi în 45 de ani de comunism a fost exclusiv sânge românesc), precum și fireasca înclinare a totalitarismelor spre rigoarea soluțiilor de tip militar. Conceptul de mobilizare a întregului popor, un început de militarizare a economiei și chiar schițarea unui proces similar în domeniul istoriografiei (sinteza de referință devenind în ultimul deceniu ceaușist *Istoria militară a poporului român*), sunt câteva dintre tendințele reprezentative. În momentul când se organiza - pe la mijlocul anilor '80 - ridicolul referendum pentru pace, România se plasa într-o poziție confortabilă (de data aceasta într-o ierarhie care nu avea nimic mitologic) ca producător și exportator de armament. Ceva mai târziu, Ceaușescu avea să afirme că își putea permite fabricarea armei atomice. Cât despre arma chimică, am aflat relativ recent că realizarea ei se afla de asemenea la ordinea zilei, și am aflat-o, din păcate, nu datorită transparenței noastre post-revoluționare, ci indiscrețiilor Pentagonului.

Cu toate aceste tentative, România nu putea concura marile puteri în materie de armament greu sau sofisticat. Pentru depășirea handicapului s-a mizat din nou pe o soluție specifică: mobilizarea întregului popor pentru apărarea patriei. O serie de conflicte „asimetrice”, precum cele din Vietnam și Afganistan, impuneau în această perioadă reevaluări în planul strategiei și tacticii militare. Fapt este că superputerile s-au dovedit neputincioase în fața împotrivrării îndârjite a unor popoare mult mai puțin numeroase și mai puțin înzestrate tehnic. Soluția părea valabilă și pentru România. Vom căuta însă în van referiri la modelul vietnamez sau afgan. Modelele declarate sunt Burebista și marii voievozi ai evului mediu!

Cert este că vreme de două decenii, întreg poporul român, cel puțin teoretic, inclusiv jumătatea sa feminină, inclusiv adolescenții, au fost prinși într-un fel sau altul în planul de mobilizare și în diverse forme de pregătire militară. Seriozitatea și eficiența acestora au fost pe măsura realizărilor din industrie și agricultură, dar ceea ce ne preocupă acum este dimensiunea mitologică și nu cum s-ar fi desfășurat efectiv eventuala luptă a întregului popor.

Principalul specialist în materie, generalul - istoric Ilie Ceaușescu ne-a lăsat o imagine impresionantă a viitorului război de apărare⁶. În fața inamicului s-ar fi găsit „militari din unitățile forțelor armate, luptători din gărzile patriotice și din alte formațiuni de apărare populară, cât și cetățeni de toate vârstele, bărbați și femei, tineri, bătrâni și copii. În caz de primejdie, toți aceștia trebuie să se ridice ca un singur om la lupta de rezistență împotriva invadatorilor”.

Și astfel, după cum explică același autor, s-ar putea angaja în operațiile militare între 23% și 32% din populație (de ce nu mai mult, ne întrebăm, dacă tot e războiul întregului popor?). Oricum, cu mult peste procente oferite de oricare țară în cele două conflicte mondiale ale acestui secol. Mai precis, ar fi fost vorba de un efectiv cuprins între 4.680.000 și 6.254.000 de luptători, superior probabil unei armate invadatoare americane sau sovietice (poate nu și chineze!). „Evident,

⁶ Ilie Ceaușescu, *Războiul întregului popor pentru apărarea patriei la români. Din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre*, Editura militară, București, 1980.

conchide Ilie Ceaușescu, este o forță care poate pune pe gânduri pe orice agresor asupra șanselor lui de reușită".

Prezentul se proiectează în trecut: este regula oricărei mitologii istorice (mecanism invers celui aparent, care lasă impresia unui trecut prelungindu-se în prezent). Și astfel, „lupta întregului popor înarmat”, desigur numai în „războaie de apărare”, se impune ca o „trăsătură permanentă a istoriei românești în fața unor invadatori superiori prin număr și tehnică de luptă”. Superioritatea adversarilor devine însă inferioritate, iar inferioritatea românească, superioritate, dată fiind trăsătura specific națională a mobilizării întregului potențial uman în apărarea țării. David se dovedește mai puternic decât Goliat, în deplină logică mitologică.

Exemplificările istorice abundă. Cei 200.000 de ostași ai lui Burebista nu mai suferă discuție, prin simpla invocare a autorității lui Strabo: evident, o armată a întregului popor, altfel cum ar fi fost atât de numeroasă? Evul mediu aliniază efective aproape la fel de impresionante. Armata românească a secolelor XV - XVI ar fi fost de 114.000 de oameni, sau chiar de 120.000 până la 140.000, potrivit *Istoriei militare a poporului român*⁷. Fără îndoială, una dintre cele mai mari, dacă nu cea mai mare armată a vremii. Împărații și regii Occidentului nici nu ar fi visat la asemenea efective. Ungaria dispunea de 14.000 de luptători: un zdrobitor raport de 10 la 1 în favoarea țărilor române. Poate doar sultanul să fi fost capabil de un efort militar superior; cei 200.000 de luptători ai săi reprezentau însă mai curând o cifră teoretică decât una efectivă.

Dublu proces de mitificare: hiperbolizării numerice i se adaugă alcătuirea imaginară a unei armate românești unificate, prin comasarea părților de teritoriu aflate în epocă în contexte geo-politice distincte și chiar divergente.

Răsturnarea cifrelor a condus la o nouă interpretare a luptelor purtate de români în evul mediu. În varianta tradițională, inferioritatea numerică amplifică strălucirea victoriilor. Potrivit noii orientări mitologice, dimpotrivă, românii au ieșit victorioși fiindcă s-au dovedit capabili să mobilizeze o forță egală sau superioară adversarilor lor.

⁷ *Istoria militară a poporului român*. Editura militară, București, vol. II, 1986. p. 39-41.

Este ceea ce s-a întâmplat, de pildă, la Rovine, bătălie puternic mediatizată în contextul psihozei „Mircea cel Mare“ din ultimii ani ai lui Ceaușescu. Intuind principiul ceaușist al „luptei armate a întregului popor“, voievodul a reușit să arunce în marea încleștare o oaste de 40000 de oameni, „una dintre cele mai puternice armate europene ale timpului“, „la un nivel echivalent celei conduse de Baiazid“: cel puțin așa ne asigură Alexandru Diță, „redescoperitorul“ acestei bătălii⁸.

Printre simbolurile istorico-politice ale ultimilor ani de domnie ai lui Ceaușescu, Mircea cel Bătrân ocupă un loc privilegiat. Împlinirea în 1986 a 600 de ani de la urcarea sa pe tron marchează geneza fenomenului dar nu-i poate explica întru totul amploarea. Imaginea idealizată a lui Mircea părea mai potrivită ca oricare alt chip de domnitor pentru a servi drept oglindă îndepărtată stăpânului comunist al României, cu singura condiție, evident, a „întineririi“ voievodului: apelativul „cel Bătrân“ trebuia să dispară, și a dispărut. Mihai Viteazul apare la rândul-i ca un mare simbol istoric al epocii: domnia lui s-a sfârșit totuși tragic, iar opera i-a fost spulberată. Ștefan cel Mare însuși a cedat în cele din urmă în fața puterii otomane: a pierdut teritorii și a plătit tribut. Mircea putea oferi, dimpotrivă, imaginea unei măreții egale și neîntrerupte de la începutul până la sfârșitul unei îndelungate domnii. Insuficiența surselor lăsa liberă alegerea variantei optime. Tot ce era umbră a dispărut. Deplasarea bătăliei de la Rovine din octombrie 1394 în mai 1395 pune într-o nouă lumină tratatul cu Sigismund din martie 1395. Nu mai era un domn pribeag, ci un principe stăpân pe țara lui cel care discuta acum de la egal la egal cu regele Ungariei. Plata finală a tributului și pierderea Dobrogei nu-și mai găseau locul în noua versiune. Consecvent proiectului său de afirmare a unei mari puteri românești - sub Mircea, cel puțin, și apoi sub Ceaușescu - Dan Zamfirescu demonstra că voievodul nu și-a supus țara și nu a cedat nici cea mai mică fărâmă de pământ românesc⁹. Desigur, un an sau doi mai devreme sau mai târziu, Dobrogea a fost pierdută și tributul plătit. Mircea trebuia însă cruțat, totul căzând în seama urmașilor, chiar dacă pentru țară rezultatul era același.

⁸ Alexandru V. Diță, „17 mai 1395, o dată importantă în istoria universală - victoria românească de la Rovine“, în *Marele Mircea Voievod* (coordonator Ion Pătroiș), Editura Academiei, București, 1987, p. 254 - 277.

⁹ Dan Zamfirescu, „Mircea cel Mare, factor hotărâtor în configurarea politico-istorică a sud-estului european“, *ibidem*, p. 278 - 310 .

Eliberată de orice echivoc, domnia lui Mircea aduna într-un singur fascicol liniile de forță ale istoriei românești. Unitatea mai întâi: Mircea apare ca cel dintâi unificator, cel care i-a unit pe românii din Dobrogea cu Țara Românească. Excelența pe câmpul de luptă, prin aplicarea consecventă a principiului luptei întregului popor. Excelența, nu mai puțin, pe plan diplomatic: Mircea pune bazele unei politici europene sau chiar euro-asiatice, urmărind și reușind menținerea strictului echilibru între marile puteri.

Bătălia de la Rovine a beneficiat din plin de insuficiența surselor. Nu se poate afirma cu siguranță nici când a avut loc, nici unde, nici cu ce urmări: excelentă bază pentru înălțarea unui edificiu mitologic. Potrivit lui Alexandru Diță, este una dintre marile bătălii ale istoriei universale. În urma victoriei lui Mircea „islamul a fost stăvilit pentru totdeauna la Dunărea de Jos, așa cum la Poitiers, în anul 732, regele Carol Martel l-a oprit la Pirinei“. Fără Rovine, Europa, pare-se, ar fi fost islamizată¹⁰.

Aceste uluitoare înfăptuiri ale unei țări mici prin întindere și populație, dar puternică prin știința concentrării mijloacelor și a definirii obiectivelor, aveau menirea de a consolida încrederea în posibilitățile, evident superioare, ale României epocii Ceaușescu, o Românie capabilă de a evolua printre superputeri sau de a zdrobi o intervenție din afară cu nu mai puțin succes ca Țara Românească la 1400.

Dar aspirația spre putere se reflectă cel mai bine în fixarea noului mit fondator al istoriei românești. Nimic nu este mai caracteristic pentru definirea ideologiei naționale decât discursul referitor la începuturi. Spune-mi de unde vii, de unde îți închipui că vii, și îți voi spune cine ești! Istoria oferă o gamă nesfârșită de posibilități, fiecare jalon fiind susceptibil de a constitui un început. Instalarea, în 1980, în această poziție privilegiată, a statului lui Burebista, a însemnat indiscutabil o alegere ideologică. Până atunci, în diversele variante ale Panteonului românesc, Burebista strălucise mai curând prin absență. Irezistibila lui ascensiune răspundea unor exigențe ușor de descifrat. Prin el se afirma - mai sigur decât prin Decebal, indisolubil legat de numele

¹⁰ Procesul ideologizării și mitificării domniei lui Mircea cel Bătrân este urmărit de Cristiana Dineată: „Mircea cel Bătrân. De la comemorări religioase la mari adunări populare” și „Rovine - o ecuație cu mai multe necunoscute”, în *Mituri istorice românești* (sub direcția lui Lucian Boia), Editura Universității București, 1995, p. 72 - 89 și 90 - 102.

cuceritorului Traian - prioritatea rădăcinilor dacice și odată cu acestea respingerea Occidentului (spre comparație, într-un proces de mitificare în sens contrar, fresca de la Ateneu îl înfățișează doar pe Traian, ignorându-l pe Decebal, și cu atât mai mult pe Burebista care nu se afla încă la ordinea zilei).

Se afirma nu mai puțin prin Burebista continuitatea structurilor de stat, perenitatea unei Româнии ideale, mult anterioare momentelor 1859 și 1918, poate chiar cel mai vechi stat din Europa; un stat unitar, în plus, și autoritar dirijat. Acest început însemna totodată o manifestare de putere și de influență în treburile lumii fără egal în întreaga istorie națională, cel puțin până la 1965. Burebista stăpâna un teritoriu imens, întins dincolo de frontierele actuale ale României, un adevărat imperiu: în fond, teritoriul pe care avea să se formeze poporul român. El putea miza pe o forță militară la fel de redutabilă precum legiunile romane. Ca și Mircea, un mileniu și jumătate mai târziu, avea vocația unui arbitru, capabil de a interveni în conflictele interne ale imperiului vecin. Se afla, fără îndoială, la cârma uneia dintre marile puteri ale lumii. Peste milenii, Burebista și Ceaușescu se întâlnesc: sunt cele două capete, diferite dar totuși identice în substanța lor, ale unei singure istorii: istoria unei națiuni puternice, glorioase, invincibile¹¹.

Din motive politice evidente, naționalismul comunist a oferit românilor un schimb seducător: o istorie mare în locul unei istorii mici, în locul, de fapt, al unei istorii normale, cu valorile ei limitate dar incontestabile, devenite însă insuficiente prin jocul complexelor, frustrărilor și manipulărilor. Zăgazarile au fost sparte și trebuie să fim conștienți de faptul că întrarea în matcă va fi o operație dificilă și de durată. Dincolo de orice pedagogie - necesară desigur și ea - normalizarea discursului istoric și a ideologiei naționale în genere, trece prin normalizarea însăși a societății românești. O societate marcată de dezechilibre și de frustrări, blocată în evoluția ei, înșelată în așteptările ei, va genera fără încetare fantasmе compensatoare. Doar integrarea efectivă în lumea de azi și asumarea responsabilă a problemelor sociale reale vor face inutilă refugiarea într-o lume imaginară, prezentă, trecută sau viitoare. Va sosi atunci momentul - să sperăm, cel puțin - când patriotismul se va măsura după cu totul alte criterii decât prin patosul discursului privitor la măreția trecută și la eroii neamului.

¹¹ Cu privire la „momentul Burebista”, vezi articolul cu titlu semnificativ al lui Florentin Dragoș Necula: „Comunism în Dacia. Burebista - contemporanul nostru”, în *Analele Universității București, istoric*, 1993 - 1994, p. 37 - 51.

SIMBOLURI ISTORICE ÎN FILATELIE (1944 - 1989)

ADRIAN DRĂGUȘANU

Marca poștală, un infim petec de hârtie ce concentrează arta realizatorilor și naște pasiunea colecționarilor, înseamnă și altceva decât frumos și utilitate: oriunde și oricând ea îndeplinește o funcție de propagandă. Datorită faptului că sunt purtătoare de imagini, că au o imensă arie de circulație, cât și monopolului exercitat de stat asupra emisiunii, timbrele sunt un mijloc de propagandă redutabil. Cu atât mai mult în analiza regimurilor comuniste, în speță cel din România, unde producția filatelică era o oglindă a ideologiei, este binevenită luminarea acestei forme aparte de propagandă.

Dintre imaginile-simbol care apar pe timbre ne-au interesat îndeosebi cele istorice, pentru că ele ne indică într-un mod concis și direct, viziunea oficială asupra trecutului, cu epoci, evenimente și personalități, unele preferate și altele ignorate. De fapt este și o radiografie sintetică a rădăcinilor pe care comuniștii și le inventau în tradiția neamului.

I. Anii 1944 - 1947

În această primă perioadă se mențin formele specifice unei societăți libere, dar apare acum propaganda agresivă a mișcării comuniste, cu scopul de a-și depăși condiția de partid fără membri. În acest sens este folosită și filatelia: sub sigla organizației „Apărarea patriotică”, apar emisiuni cu mesaj procomunist care, fie că pun accentul pe antifascism (cazul seriei din 1945 unde sunt puși alături victimele

legionarilor, N. Iorga, V. Madgearu, I.G. Duca, cu I. Pintilie, A. Bernat și F. Sârbu), fie că utilizează personaje istorice (Horea și Tudor Vladimirescu cu ocazia unui an de la actul din 23 August, în amintirea cunoscutelor divizii, dar și Dimitrie Cantemir și din nou Tudor Vladimirescu, asemuit forțat cu Alexandru Nevski, pentru ilustrarea timbreelor dedicate congreselor „ARLUS” din 1945 și 1946).

Există nu numai semnificații și insinuări istorice, ci și propagandă directă, voit penetrantă, prosovietică ori progubernamentală care ia uneori forme ridicole: de exemplu marca poștală din 1945 cu o mână proletară ce întredeschide o cortină în spatele căreia se vede Kremlinul luminând ca un soare, ori cea din 1946 din seria „Reforma agrară” ce-l înfățișează pe Petru Groza la proporțiile unui Guliver împărțind titluri de proprietate unor țărani liliputani.

II. Perioada sovietizării (1948 - 1960)

După 1948, filatelia apreciată ca „mijloc de propagandă deosebit de eficace” intră și ea într-un intens proces de sovietizare. Modelul moscovit, evident cel mai înaintat¹, este invocat și adulat: „în Uniunea Sovietică nu există localitate fără filateliști ... de la colhoznicul din stepa kazahă, până la pescuitorul de balene, de la copilul cu gândul la zburdălnicia, până la încărunțitul academician preocupat de cercetarea științifică”, toți sunt pasionați colecționari de timbre².

Noua filatelie trebuia să fie „combativă și realistă, pătrunsă de spiritul revoluționar al clasei muncitoare”, pentru că numai astfel poate „... să contribuie la făurirea omului nou pe care-l crește în spiritul patriotismului proletar”³.

În consecință, se introduce supervizarea vigilentă a activistului de la tipărire și până la colecționare, iar pentru confirmarea întemeierii științifice și a acestei activități, se cere transformarea filateliei în obiect de învățământ în gimnaziu și domeniu de cercetare după exemplele

¹ *Filatelia*, nr. 1/1950, p.2.

² Val Tebeica, *Călăuza filatelistului*, București, 1957, p. 18.

³ *Pionierii și filatelia*, în *Filatelia*, nr. 3/1950, p. 13.

sovietic și respectiv, bulgar (există din 1949 un Institut Științific de Filatelie la Sofia) și cehoslovac (o Academie Filatelică la Praga creată în aceeași ani)⁴.

Se combat desigur și „rămășițele burgheze” din mentalitatea colecționarilor, pentru că ei „trebuie să fie adevărați agitatori, reprezentanți ai vieții noi, ai concepției marxist-leniniste care... nu pot avea nimic în comun cu caracterul mercantil al filateliei”⁵.

Dar ce simboluri să fie popularizate prin emisiuni de mărci poștale? Numai imagini cu încărcătură ideologică. Dovadă, stă faptul că prima serie de timbre cu subiect din natură, deci o tematică neangajată, apare abia în 1955 și o situație asemănătoare se observă și la celelalte țări est-europene.

Va predomina grupul tematic ce prezintă „mărețele acțiuni ale oamenilor sovietici care construiesc comunismul”, cât și realizările din R.P. Română, timbre a căror pondere este acum de 41% din totalul celor emise. O abundentă producție filatelică ilustrează construirea socialismului românesc (254 mărci), personalități și succese ale științei și culturii sovietice, de la pictură până la cucerirea cosmosului (30) și nu în ultimul rând, chipurile lui Stalin (2) și Lenin, care apare pe 11 timbre cu toate prilejurile posibile (aniversările a 85 și 90 de ani de la naștere, comemorările la 25 și 30 de ani de la moarte, ori sărbătorirea revoluției bolșevice în 1957).

Istoria românilor contribuie cu doar 4,6 % la fondul filatelic al acestor ani, la egalitate cu timbrele dedicate activității poștale, de exemplu! Acest procent scăzut nu e cauzat de un dezinteres al propagandei față de simbolurile istorice, ci de aplicarea grilei valorilor staliniste asupra trecutului național, ce are itemuri de bază: relațiile cu rușii, lupta de clasă și rolul maselor în evenimentele istorice. Rezultatul este un număr redus de fapte și personaje declarate „corespunzătoare” și bune de a fi prezente în filatelie: poetul Ovidiu, singurul admis din întreaga antichitate, voievozi autoritari și luminați (Ștefan cel Mare, Iancu de Hunedoara, Vlad Țepeș și D. Cantemir), revoluția pașoptistă

⁴ *Filatelie*, nr. 4/1951, p. 7.

⁵ *Ibidem*, nr. 5/1963, p. 3.

și unii dintre eroii săi, Unirea Principatelor, Cucerirea Independenței, răscoale și greve, rezistența de la Mărășești și actul de la 23 August.

Eveniment cu dublă semnificație acum, ca moment de început al pseudorevoluției comuniste și de ajutor dat poporului român de către sovietici, actul de la 23 August este cel mai mediatizat, prin filatelie, ca simbol istoric al perioadei. Sunt emise 11 timbre care transmit ideea eliberării țării de către Armata Roșie, reprezentând fie intrarea tancurilor sovietice în Capitală (1949), ori momente închinare soldaților ruși, fie frăția de arme româno-sovietică (7 valori în 1948).

Revoluția română de la 1848, interpretată drept una din rădăcinile importante ale mișcării comuniste, este și ea un simbol preferat de propagandă. Anul centenarului este momentul de apogeu filatelic al acestui subiect, căci 6 din cele 8 timbre din toată perioada, apar acum. Bălcescu este omniprezent, iar 5 timbre îi sunt dedicate special, și el umbrește cu aura sa de erou perfect, dat drept model pentru activiști, pe celelalte personalități pașoptiste cu imagine filatelică (A. Ipătescu, I.H. Rădulescu, preotul R. Șapcă, Gh. Magheru, M. Kogălniceanu, Al.I. Cuza, V. Alecsandri, E. Murgu, A. Iancu, S. Bărnuțiu, ori Gh. Barițiu).

Pentru ilustrarea luptei sociale, un alt mit fundamental al comunismului, sunt prezentate răscoale și greve: Bobâlna și 1907 au timbre dedicate la aniversările din 1957, prima și cu sensul promovării ideii unei solidarități româno-maghiare de-a lungul veacurilor, pentru că pe o marcă apare imaginea jurământului căpeteniilor răsculaților, ca simbol al alianței dintre români și maghiari în lupta de clasă.

Timbrele emise cu prilejul sărbătoririi grevelor, inoculează ideea implicării comuniștilor în orice acțiune de acest fel: pe toate apare steagul partidului, fie când e vorba de greva de la atelierele C.F.R., din 1933, *cea a tipografilor din 1918, ori greva generală din 1920*. În unele se mai zăresc printre drapele roșii și muncitorii, croii de fapt ai evenimentelor, ca în cazul mărcii emise în 1953 pentru aniversarea mișcării de la Atelierele „Grivița”, ori în cea din 1960 pentru greva generală.

Unirea Principatelor își schimbă imaginea filatelică la cele două apariții, ca semn al unei modificări în chiar interpretarea evenimentului: timbrul din 1949 prezintă o horă a unirii, sugerare a rolului maselor în înfăptuirea actului, iar cel din 1959 îl înfățișează pe Al. I. Cuza și cele două steme, ca început al recuperării simbolurilor naționale.

Tot o semnificație modificată au timbrele dedicate Cuceririi Independenței: dacă în 1952 se pune accent pe frăția de arme româno-rusă, prin ilustrarea sa cu tabloul lui N. Grigorescu „Atacul de la Smârdan”, în 1957 rușii sunt trecuți pe planul doi deoarece pe marcă apare „Dorobanțul”, al aceluiași pictor.

Ștefan cel Mare și Iancu de Hunedoara sunt singurii voievozi ce au timbre special emise, ceilalți doi, Dimitrie Cantemir și Vlad Țepeș, apar în serii cu temă literară (1955) respectiv pentru aniversarea Bucureștiului (1959).

Primii sunt preferați din motive diferite. Ștefan e văzut implicat în lupta socială ca apărător al țăranilor contra abuzurilor boierești, pentru că timbrele speciale apar la sărbătorirea datelor de început și sfârșit ale domniei (1954 și 1957) și nu cu ocazia aniversării luptelor antiotomane ale domnului moldovean. Iancu are un timbru în 1956 la comemorarea a 500 de ani de la moarte și este acum personalitatea simbol a colaborării istorice româno-maghiare.

Se vede, deci, că ponderea scăzută a mărcilor cu subiect istoric în acești ani nu diminuează caracterul pur propagandistic al abordării lor.

III. Filatelia în deceniul relativei destinderi ideologice (1961-1970)

Ca răspuns la schimbarea de ton din discursul politic de după 1960, cu accente noi: derusificarea și recuperarea simbolurilor naționale, tematica filatelică prezintă unele transformări.

În primul rând dispar timbrele închinat URSS, rămân doar cele pentru revoluția bolșevică (1962 și 1967), dar ca simboluri ale comunismului în general.

Apar masiv emisiuni filatelice dedicate creației populare ca și personalităților științifice și culturale românești. Se face loc unor teme până acum trecute sub tăcere: figuri din panteonul cultural și științific al țărilor capitaliste, ori activitatea cosmică a americanilor. Se observă, de asemenea, o creștere bruscă a proporției timbrelor cu subiecte din natură, neutre din punct de vedere ideologic, ce formează acum un sfert din totalul perioadei. Mărci dedicate clasicilor marxism-leninismului apar doar 3 și la aniversări rotunde (100 de ani de la apariția „Capitalului” în 1967, 150 de ani de la nașterea lui Engels în 1970 și tot acum un veac de la nașterea lui Lenin). Iar cele cu eroi comuniști români (F. Sârbu, I. Pintilie, A. Bernat ș.a.) vor dispărea definitiv. Singura excepție este timbrul închinat memoriei lui Gheorghiu-Dej, la un an de la moarte, care apare într-un tiraj de 5 milioane exemplare și cu valoare de utilizare curentă (55 de bani).

În această atmosferă a propagandei prin filatelie, se observă un dezinteres față de utilizarea simbolurilor istorice. Cauzele sunt legate atât de procesul de reintegrare în care se află istoria neamului în anii '60, cât mai ales, destinderii ideologice și condamnării acum a oricăror forme de cult al personalității. Ca pondere temele istorice rămân la 4,5 % din totalul producției filatelice și chiar cu ani în care apare doar câte o marcă poștală de acest tip (1963, 1964 și 1966), ori chiar nici una (1962 și 1965).

Ca expresie a dezinteresului oficial remarcăm că cele mai multe timbre cu eroi din istorie, apar la aniversări rotunde, deci, obligatorii: noi figuri voievodale ce simbolizează acum lupta antiotomană și ideea unității naționale (Mircea cel Bătrân - 1967 și Mihai Viteazul - 1968; doar trei lideri pașoptiști la sărbătorirea din 1968: Bălcescu, Alecsandri și Avram Iancu, ultimul, recuperat ca erou principal al revoluției din Transilvania; Al.I. Cuza în 1970, dar nu în legătură cu actul unirii ci la 150 de ani de la naștere).

Dintre evenimente beneficiază de o prezentare filatelică Marca Unire în 1968, văzută ca o încununare a luptei de veacuri a românilor (3 timbre cu momentele unioniste 1600, 1859 și 1918) precum și mișcările sociale (răscoala din 1907 la 60 de ani și grevele din 1920 și cea de la Atelierele Grivița, în 1960 și respectiv 1963).

Se înmulțesc situațiile în care simboluri istorice sunt folosite în emisiuni cu altă tematică, ca dovadă a interesului scăzut al propagandei față de ele: Gh. Doja, într-o serie consacrată sculpturii românești contemporane, în 1961, Constantin Brâncoveanu pentru centenarul Universității bucureștene, I.H.Rădulescu și M. Kogălniceanu reapar la împlinirea unui veac de la crearea Academiei Române, sau Dragoș, pentru care semnificația istorică pălește în fața celei cinegetice (e prezent pe timbrul dedicat Congresului Internațional de vânătoare ținut la Mamaia în 1968). În același sens se înscrie și șirul de emisiuni consacrate monumentelor istorice, care începe în 1967 sub semnul Anului Internațional al Turismului și care va aduna un număr mare de valori (48) până în 1988 când apare ultima serie, ele reprezentând doar în subsidiar o propagandă istorică, principală fiind cea turistică, fapt dovedit și de cele doar 6 timbre de acest gen de după 1980 când izolarea regimului se accentuează cu efecte asupra turismului.

Nici în această perioadă nu se emit mărci poștale cu simboluri importante din antichitate (o singură serie în 1970 cu profil numismatic), ca o mărturie a neglijării domeniului de către liderii propagandei, situație ce se va schimba brusc și radical în anii '70 când epoca veche va deveni elementul de bază al naționalismului oficial promovat și prin filatelic.

IV. Cultul personalității și propaganda filatelică (1971-1989)

Și în filatelie, în 1971 „înghețul” a fost neașteptat și rapid. Cuvântările lui Ceaușescu ce anunțau schimbări în orientarea ideologică sunt urgent însușite de revista „Filatelia” sub forma unor articole programatice ce pun accent pe sporirea vigilenței revoluționare ca autocenzură: „... În conștiința noastră să veghem dacă toate sunt pure, necesare etapei de dezvoltare în care se află societatea românească, astfel încât să putem făuri minunatul poem despre omul curat, socialist pe care ni l-a prezentat atât de convingător secretarul general al P.C.R.”.

Același îndemn cheamă la întărirea sarcinilor educative ale filateliei, posibilă de realizat prin reorientarea tematică pentru că „... nu ne este indiferent ce mesaj transmit în țară sau peste hotare acești mici mesageri pe care îi lipim pe plic sau îi ținem în clasor și cu care omul se întâlnește zi de zi”⁶.

Dar ce mesaj se dorește a fi transmis? „Mai multe mărci”, se spune, „despre trecutul nostru de luptă, despre cultura română, despre frumusețile patriei, despre lupta antifascistă, despre mișcarea revoluționară ilegală a poporului în frunte cu partidul, mai puține flori, insecte, sau teme anodine”⁷, subiecte taxate într-o altă luare de poziție de aceeași natură, drept „comerciale”⁸.

O simplă tipărire abundentă a unor timbre angajate nu era îndeajuns. Partidul trebuia să fie încredințat că ele sunt colecționate și expuse, iar pentru aceasta se afirmă ca în anii '50, nevoia de „activiști pe tărâmul filateliei”⁹ care să asigure răspândirea în mase a pasiunii pentru mărcile poștale. Sunt vizați în primul rând, tinerii din întreprinderi, instituții, școli, universități, precum și din mediul sătesc¹⁰, iar filialele Asociației Filateliștilor din România organizează întreceri socialiste pentru sporirea numărului de membri „cu cel puțin 200, dintre care 140 tineri”¹¹.

În acest context nou se produc transformări în ierarhia importanței cantitative și ideologice a timbrilor cu subiect istoric. Se va recurge mai ales la o utilizare masivă a simbolurilor antice și ele vor forma aproape jumătate din mărcile cu tematică istorică din această perioadă. Explicația oficială este că astfel se umple un gol fiindcă, după prezența filatelică „s-ar părea că istoria patriei noastre începe cu campania lui Traian împotriva dacilor”¹². Dar, un efort asemănător pentru alte evenimente și personalități până acum neglijate, nu se observă, ceea ce

⁶ Obiective mai înalte, sarcini mai sporite, în *Filatelica*, nr. 8/1971, p. 5.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Mihail Chirișescu, *Pledoarie pentru optimizarea tematicii emisiunilor noastre*, în *Filatelica*, nr. 11/1971, p. 10.

⁹ Să lărgim orizontul cultural și educativ al filateliei, în *Filatelica*, nr. 9/1971, p. 1.

¹⁰ C. Smimov, *La început de an*, în *Filatelica*, nr. 1/1976, p. 3.

¹¹ *Chemarea la întrecere pe anul 1976 a Comitetului Executiv al A.F.R.*, în *Filatelica*, nr. 2/1976, p. 3.

¹² Mihail Chirișescu, *art. cit.*

arată că adevărata cauză a abundenței unor astfel de timbre stă în dacismul epocii, în cultul strămoșilor cât mai îndepărtați, idei devenite linia oficială în propagandă.

Drept urmare, apar în acești ani pe mărcile poștale: Burebista, în 1980; Decebal, de trei ori; Traian, în 1975; vestigii ale civilizației dacice (9 timbre), dar și daco-romane (21 de valori).

Semnificativ pentru implicarea politică este șirul de timbre apărut cu ocazia aniversărilor de orașe în anii '70, multe la vârsta, arbitrar stabilită, de 2000 de ani (Alba Iulia, în 1975; Arad, în 1978; Piatra Neamț, în 1980) sau una apropiată (Cluj - 1850 de ani, în 1974; Craiova - 1750 de ani, în 1975, ori Buzău, cu „numai” 1600 de ani, în 1976).

În ansamblu, timbrele consacrate antichității formează 48% din mărcile cu tematică istorică ale perioadei, preferința propagandei pentru aceste simboluri susținându-se deci și prin analiza cantitativă.

Epoca medievală își aduce și ea o contribuție importantă la fondul timbrelor istorice, cu 28%, tematică ce constă în voievozi autoritari și înțelepți (Alexandru cel Bun, Neagoe Basarab, Dimitrie Cantemir, Petru Rareș, Ioan Vodă cel Cumplit, ori Constantin Brâncoveanu) sau viteji conducători militari (Mircea cel Bătrân, Ștefan cel Mare, Vlad Țepeș ori Mihai Viteazul). Toți, prezenți cu timbre speciale în epocă, sunt eroi în care Ceaușescu vroia să se regăsească.

Din istoria modernă, propaganda reține ca demni de a figura pe mărci poștale pe T. Vladimirescu (2 valori în 1971 și 1980) reapărut după mai bine de trei decenii ca semn al reinterpretării naționaliste a revoluției de la 1821, dar și pe A. Iancu (1974) ori Al. I. Cuza (2 timbre în 1973 și 1984), cât și aniversări instrumentate în sprijinul cultului personalității ca Independența României, cu 6 valori la centenar, ori Marea Unire (2 mărci în 1983 și una în 1988).

Pentru perioada interbelică nu este reținută în filatelie decât o singură personalitate, N. Titulescu, cu un timbru în 1974, diplomat de recunoaștere europeană, al cărui continuator se dorea a fi Ceaușescu, în ce privește prestigiul internațional.

Pondera mărcilor poștale cu subiecte istorice nu crește spectaculos în acești ani, deși numărul simbolurilor prezentate se multiplică: doar

9% din totalul timbrelor epocii sunt istorice, cu aproximativ trei procente mai mult decât în anii '50.

Ținând cont de accentul pus pe istorie în propaganda naționalistă, situația din filatelie ar părea de neînțeles, dar explicația stă în existența unei etape de prezentare abundentă a temelor istorice în anii '70, urmată de o diminuare drastică după 1980, când, tot în zece ani, se tipăresc doar un sfert din timbrele de acest gen ale perioadei. Ce a cauzat această situație din anii '80 ?

În primul rând o accentuare a cultului lui Ceaușescu, conducând la apariția pe timbre a cuplului dictatorial, în 1985, într-o pictură ce-i înfățișează inaugurând Canalul Dunăre-Marea Neagră, și doar a secretarului general, în 1986, într-un portret pe marca dedicată aniversării fondării P.C.R. Ctitor de țară și exponent unic al comunismului românesc, Ceaușescu devine reticent în a admite mediatizarea, prin filatelie, a unor eroi care i-ar fi putut face astfel concurență, umbrindu-i imaginea.

O a doua cauză este epuizarea galeriei de personaje utile înspre lauda președintelui RSR, prin utilizarea lor excesivă în anii '70: doar Alexandru cel Bun, Horea, Cloșca și Crișan sunt eroi apăruiți în filatelie acum, și numai 3 personalități (Mircea, Cuza și Titulescu) vor cunoaște o retipărire.

În sfârșit, limitarea interesului pentru propaganda turistică despre care am amintit mai sus, are și ea, ca urmare, o reducere a timbrelor cu subiecte istorice după 1980.

Producția filatelică a perioadei 1971-1989 reușește să realizeze tot atâtea timbre câte au apărut din 1948 până în 1971. Creșterea numerică este bazată pe apariția unor mărci pur ideologice ce prezintă succesele socialismului și evenimentele din viața partidului care formează 22% din totalul etapei, ori a celor axate pe teme culturale, care contribuie cu 29%.

Mărcile cu subiecte din natură își restrâng ponderea, pierd 12 procente față de perioada anterioară și ajung la un nivel identic cu cel din anii '50, ca dovadă că implicarea propagandistică a filateliei este invers proporțională cu importanța acordată temelor neutre.

V. Propaganda prin filatelia în țările comuniste

În această încercare de a surprinde implicarea ideologiei în producția românească de timbre este necesară și o analiză asupra realităților filatelice din celelalte state est-europene pentru a înțelege ce stereotipuri sunt create de propagandă și în ce măsură accentele diferite din discursurile politice își găsesc ecou în mărcile poștale.

Interesându-ne aplicarea modelului sovietic sub acest aspect, cercetarea cantitativă ne-a relevat ierarhii tematice asemănătoare. În toate cazurile, în anii '50, cele mai numeroase sunt timbrele cu subiecte ideologice, apoi cele culturale, iar mărcile cu teme istorice se află pe ultimul loc, devansate clar de cele inspirate din natură ori din sport.

Pentru perioada 1960-1989 clasamentul va cunoaște o singură schimbare: timbrele cu opere și oameni de cultură le depășesc în număr pe cele ideologice, ca semn al schimbării de mesaj în propaganda blocului comunist european¹³.

Că aceasta e cauza, ne-o demonstrează cazul Albaniei, unde inversarea ierarhică nu se produce, tocmai pentru că aici destalinizarea nu are loc.

Atitudinea politică a fiecărui regim se concretizează în structura mărcilor poștale cu subiecte strict ideologice. Apelul la două criterii care vizează odată timbrele dedicate relațiilor cu URSS și apoi pe cele despre cucerirea Cosmosului de către sovietici, ne-a condus la același clasament cantitativ: pe primul loc Cehoslovacia, apoi Bulgaria, R.D. Germană, Ungaria, Polonia, România, Albania și Iugoslavia. Este de fapt, ordinea țărilor est europene, după gradul de dependență politică și economică față de liderii de la Kremlin.

Ca și în cazul românesc, și pentru Albania și Iugoslavia, filatelia reflectă relațiile reci cu URSS. Albania, care a aplicat continuu stalinismul în forma originală, va fi, după 1953, o excepție și sub aspect filatelic: se menține tematica ideologică pe primul loc, și va fi singurul regim care va emite în continuare timbre cu Stalin (9), ultimul în 1986.

¹³ Pentru producțiile filatelice ale țărilor comuniste, vezi Yvert et Tellier, *Catalogue de timbres-poste*, tome III-V, Paris, 1992.

Iugoslavia, care se depărtează de linia politică a Moscovei, încă de la începutul anilor '50, e singura țară socialistă care nu tipărește nici un timbru cu Stalin, în vreme ce toate celelalte „democrații populare” i-au adus omagiul pe timpul vieții în cantități ce oscilează de la 12 mărci poștale, în cazul Cehoslovaciei, și până la „doar” 2 în Polonia. Prezența lui Lenin pe 4 timbre iugoslave, ca și în panteonul filatelic al României (12) ori al Albaniei (22), nu intră în contradicție cu această direcție de distanțare față de URSS, pentru că Lenin e receptat în lumea est-europeană ca un simbol al comunismului biruitor și mai puțin ca unul al statului sovietic.

Timbrele cu subiecte istorice au în totalurile perioadei 1948-1989 o pondere redusă și relativ apropiată: 10% în Bulgaria, 8,5% în Polonia, 8% în Ungaria, 7% în România, R.D. Germană și Albania, 5% în Cehoslovacia și Iugoslavia. Aceste procente mici sunt o dovadă a sărăciei galeriei de eroi naționali acceptați în baza criteriilor marxist-leniniste. De aceea nici naționalismul promovat de Ceaușescu nu reușește să crească semnificativ apariția unor astfel de timbre.

Tematica filatelică de inspirație istorică e și ea asemănătoare: conducători ai răsculaților țărani (Th. Münzer în R.D. Germană, Gh. Doja în Ungaria și România, Petru și Asan în Bulgaria), lideri ai mișcărilor revoluționare (1848 în special) și monumente arhitectonice ori opere de artă din epoca medievală.

Marile momente ale luptei naționale apar în fiecare caz pe timbre emise după renunțarea, cel puțin formală, la stalinism (de exemplu, Unirea Principatelor la noi, în 1959, ori insurecțiile poloneze din secolele XVIII-XIX, după 1954).

Naționalismul, devenit politică oficială după 1971 în România, aduce o notă aparte în mărcile poștale de inspirație istorică de la noi. În nici o țară comunistă, inclusiv URSS, nu se remarcă nicicând o înclinație către origini atât de îndepărtate și spre preamărirea fondului etnic primordial ca la noi.

Nu apar pe timbre strămoșii ancestrali ai albanezilor, germanilor ori polonezilor, de exemplu, în vreme ce dacii cu regii și cultura lor materială sunt mai mereu prezenți pe mărcile românești de după 1971.

Vechimea orașelor noastre stabilită de partid constant spre 2000 de ani (Alba-Iulia, Arad, Piatra Neamț ș.a.) depășește net cu aproape un mileniu pe cea a așezărilor urbane din celelalte țări comuniste care sunt aniversate și printr-o marcă poștală specială.

Timbrele cu subiecte din epoca antică apar în toate cazurile analizate, dar ele au o semnificație culturală și nu națională ca în situația celor românești.

Interesant este că după 1985 se remarcă o utilizare a figurilor de eroi fondatori de stat în Polonia (8 mărci poștale cu regi și principii din secolele X-XI) ca și în Ungaria (10 timbre cu regi din veacurile X-XIV). Este un apel la simboluri ale identității și unității pe care propaganda îl face prin filatelie în încercarea de a crea un curent de opinie favorabil în epoca de agonie a regimurilor comuniste.

O tematică aparte ca semnificație o reprezintă timbrele cu lideri comuniști, apărute câtă vreme erau în funcție. La prima vedere, această situație ar fi semnul sigur al existenței unui cult al personalității, dar, ca să vorbim de o astfel de politică, într-un caz sau altul, simpla contabilizare a prezenței sau absenței mărcilor poștale cu șefii partidelor comuniste, ne poate înșela. Exemple în acest sens sunt Cehoslovacia și România. În Cehoslovacia exista o tradiție pe care liderii comuniști au păstrat-o, ca șeful statului să fie reprezentat pe timbre. Rând pe rând, au astfel de simboluri la intrarea în funcție, K. Gottwald (1949), A. Zapotocky (1953), A. Novotny (1958), L. Svoboda (1968) și G. Husak (1975). În 1990 V. Havel, noul președinte democrat, are și el un timbru special. Nici unul nu poate fi suspectat de un cult al personalității prin folosirea filateliei, mai ales că imaginile prezentate sunt fotografii și nu opere de artă, iar mărcile au valoare de întrebuințare uzuală. La noi, Gheorghiu-Dej nu și-a pus chipul pe timbre, dar asta nu înseamnă că a avut mai mari scrupule în ceea ce privește puterea personală, decât Rakosi în Ungaria, care apare pe 3 mărci, ori Bierut în Polonia, cu 5 timbre, sau Pieck în R.D. Germană, cu 8 prezențe filatelice.

Promovarea cultului personalității este clară acolo unde liderul apare pe timbre într-un cadru simbolic, aproape sacralizat, într-o pictură sau sculptură. Cele două timbre cu Ceaușescu au această caracteristică și la fel se întâmplă cu I. B. Tito, E. Hodja, Mao ori Kim Ir Sen. Manifestările cultului au grade diferite de intensitate și aberație. Tito apare pe 17 mărci poștale în timpul vieții și după moarte cultul se intensifică, sărbătorindu-se, după 1980, aproape tot ce se poate spre a-i aduce omagiu (alegerea ca președinte în 1983, atentatul contra sa, din anii războiului, în 1987, condamnarea în perioada interbelică, în 1988 ș.a.).

În China, amploarea cultului lui Mao îl întrece, în expresia sa filatelică, pe cel a lui Stalin din URSS. În timpul „revoluției culturale” apar serii de timbre ce reproduc texte din „Cartea roșie”, mostre de gândire ori directive ale liderului sau chiar urări de viață lungă către acesta.

În Coreea de Nord, aceleași forme de cult au ca subiect personalitatea lui Kim Ir Sen, prezent pe mărci poștale cu teme ca istoria luptei revoluționare a eroului (5 valori în 1972) sau copilăria liderului, ori îl prezintă îndemnând masele în revoluția ideologică și culturală din anii '70.

În concluzie, să remarcăm marea implicare ideologică a filateliei epocii comuniste la noi și în tot lagărul comunist, cu diferențele amintite în funcție de linia politică urmată de fiecare regim în parte.

Acest arsenal propagandistic din filatelie nu ocolește subiectele istorice, iar analiza sa întregește sensul rolului diferit încredințat eroilor neamului în cele trei etape ale comunismului de la noi cât și elementele comune ori specifice ale cazului românesc în comparație cu realitățile din blocul est-european.

ILEGALIȘTII

SORIN ȘERBAN

În 1924, Partidul Comunist din România era scos în afara legii. Partidul Comunist din România intra astfel în ilegalitate, iar membrii lui deveneau ilegaliști.

Perioada ilegalistă a comunismului românesc și personificările sale revoluționar-biografice au format un constant și privilegiat obiect de studiu pentru istoriografia românească de după 23 August 1944. Supusă rigorilor doctrinare ale sistemului comunist, subordonată comenzilor de partid și influențată de oscilațiile regimului politic, istoriografia românească a dat naștere, în consecință, unor creații artificiale ce cuprind într-o eterogenă combinație, adevărul și minciuna, realitatea și iluzia.

Istoriografia comunistă este o lume a miturilor ce se cer descifrate. Despre ilegalism și ilegaliști, concepte dragi propagandei comuniste, mistificatoare și mitificatoare deopotrivă, ne vom ocupa în materialul de față, ce-și propune să demonstreze existența unui mit, a unui mit comunist românesc: *mitul ilegalistului*.

Vom pomi demersul nostru prin:

I. Definirea conceptelor de lucru: ilegalist și ilegalitate conform vocabularului politic al epocii; vom schița apoi

II. Tipologia ilegalistului, pentru a încerca în final o explicație a prezenței acestui mit în istoria perioadei comuniste, analizând-o din perspectiva

III. Discursului mitologic și a discursului politic și istoriografic.

I. ILEGALIST ȘI ILEGALITATE - Definiții

Vocabularul rămâne unul dintre cele mai sensibile indici ale mentalității unei societăți, prin sensul și înțelesul multiplu valorizator al termenilor ce îl compun.

Dicționarul limbii române moderne (scos de Institutul de Lingvistică, București, Edit. Academiei, 1958) definește, ca un al doilea sens terminologic, *ilegalitatea* ca: „situația ilegală (de luptă politică în ascuns din cauza prigoanei) în care activează o organizație muncitorească sau un activist al mișcării muncitorești”, iar pe *ilegalist* ca „activistul mișcării muncitorești care luptă în ilegalitate împotriva regimului capitalist”.

Discursul politic oficial, ca și cel istoriografic, definesc mult mai tranșant *ilegalitatea* ca: „luptă eroică a comuniștilor înfruntând teroarea și prigoana sălbatică a clasei stăpânitoare”¹ (definiție Gh. Gheorghiu -Dej), „ani grei de luptă eroică în condițiile terorii burghezo-moșierești”² (definiție N. Ceaușescu), *ilegaliștii* figurând ca „cei mai buni fii ai poporului”³, „martirii clasei muncitoare”⁴, „cei ce luptau pentru libertate”⁵.

Sunt definiții în vocabularul ideologic comunist, în termenii antagonici și angajanți ai luptei de clasă: organizație muncitorească, activist, comunist, luptă eroică, libertate/prigoană, teroare, regim capitalist.

Altfel spus, lexical, politic, istoric, fenomenul este valorizat din perspectiva interpretării trecutului (sumbru) conform necesităților doctrinare ale prezentului (luminos) comunist. Concluzionând: ilegalistul și ilegalitatea sunt prezente active în vocabularul timpului și au o certă uzanță ideologică.

II. TIPOLOGIA ILEGALISTULUI

Revenind la scopul nostru declarat (probarea existenței unui mit) ne apar ca ajutătoare unele clarificări conceptuale.

¹ Gheorghe Gheorghiu-Dej, *40 de ani de luptă sub steagul atotbiruitor al marxism-leninismului*, București, 1961, p. 425.

² Nicolae Ceaușescu, *Istoria patriei și a P.C.R. în opera președintelui Nicolae Ceaușescu*, București, 1979, p. 109 și 482.

³ Nicolae Ceaușescu, *Istoria poporului român - Culegere de texte*, București, 1983, p. 509.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Motiv pentru care „erau urmăriți, prinși, aruncați în închisori sau chiar omorâți”. Cf. Dumitru Almaș, Aron Petric, *Istoria patriei. Manual pentru clasa a II-a*, București, 1967, p. 138 și 146.

Concept esențial al istoriei imaginarului, mitul poate fi definit⁶ ca o construcție necesară a unor interese colective sau de grup, care pomind (adesea) de la o bază reală, alunecă în interpretări și deformări conforme intereselor ce-i dau naștere.

O caracteristică esențială a mitului (care oferă și una dintre cele mai simple posibilități de identificare a sa) stă în modul de organizare, în structura sa internă, străbătută ca un fir roșu de un număr de clișee, repetiții, scheme invariabil prezente în sfera sa de manifestare, clișee care, fiecare în parte, își au rolul și funcția lor valorizatoare, demonstrativă, compunând și explicând mitul în sine. De exemplu, interpretarea marxistă asupra istoriei⁷ (văzută reduționist în dinamica determinărilor modului de producție) explică evoluția societății conform schemei: economicul (nedreapta împărțire a pământului și uneltelor) determină socialul (lupta de clasă), socialul determină politicul (revoluția), în consecință trecerea la o altă orânduire. Economicul - socialul - politicul sunt *clișee tip*, etapele mecanice angrenate în demersul mitologic marxist, ce explică tranziția logică (obiectivă) a istoriei spre desăvârșitul model al orânduirii comuniste.

Revenind la subiect, analiza biografiilor ilegaliștilor relevă prezența unor frapante repetiții ce țin nu atât de contextul comun al acțiunii, cât de logica construcției, de demonstrația ce se urmărește prin ele. Biografiile ilegaliștilor conțin următoarele *clișee tip*, specifice structurii unui mit:

1. Viața grea
2. Setea/foamea de învățătură
3. Inițierea în partid
4. Revoluționarul de profesie
5. Moartea eroică.

Să le parcurgem succint:

1. Viața grea

Ilegaliștii cunosc *viața grea*, legic plină de lipsuri sub regimul de cruntă exploatare capitalistă, burghezo-moșierească. Mai toți văd lumina zilei în căsuțe modeste, lipsite de toate cele, în sânul unor familii

⁶ Pentru o informare mai amănunțită vezi: Lucian Boia, „Vers une histoire de l'imaginaire”, în *Analele Universității București*, istorie. 1991; André Reszler, *Mythes politiques modernes*. Paris, 1981; Raoul Girardet, *Mythes et mythologies politiques*, Paris, 1986.

⁷ Vezi Lucian Boia, *La mythologie scientifique du communisme*, Caen, 1993, p. 43-46.

nevoiașe. Motivul căsuței întunecate și al familiei nevoiașe apare obsedant în majoritatea lucrărilor consultate. Astfel: Filimon Sârbu vine dintr-o „familie nevoiașă care a cunoscut din plin necazurile și privațiunile vieții”⁸ în „căsuța modestă acoperită cu șindrilă, înnegrită de ploi și vânturi”⁹; Ilie Pintilie „a crescut într-o familie săracă și împovărată de greutate, ..., într-o căscioară mică și murdară”¹⁰; Vasile Roaită apare pe lume într-o „căsuță săracă la marginea Bucureștiului”¹¹, „o casă de oameni sărmani”¹² (dotată cu o odaie întunecoasă, podca cojită, lampă afumată, rogojini înghețate și țepene și un aer greu)¹³.

Viața grea este semnul destinului acestor oameni: despre Ilie Pintilie aflăm că „a început lupta cu viața, practic, la vârsta de numai 4 zile”¹⁴ și că „adesea alerga toată ziua pe jos pentru a economisi câțiva bănuți cu care să cumpere o pâine celor de acasă”¹⁵, și Pintilie putea fi mulțumit, căci în familia Gheorghiu-Dej „pâine, copiii n-au văzut pe masă de ani în șir. Leafa se ducea toată pe mămăligă”¹⁶. Filimon Sârbu mărturisește: „de mic am cunoscut lipsurile și căinția stăpânilor (...), am cunoscut în continuare mizeria, ca muncitor”¹⁷, iar pe Vasile Roaită, care are „o viață din care copilăria e iute izgonită”, „îl bat profesorii în clasă, îl bat maiștrii, inginerii și administratorii în atelier”¹⁸. Viață grea!

Viața grea este unul din clișeele invariabil prezente în anatomia mitului ilegalistului. Funcția sa este propagandistică și justificatorie pentru istoria regimului comunist; constă în a proiecta anatema asupra societății vechi cu strâmbele ei rânduicli, demonstrând validitatea istorică a luptei de clasă și necesitatea schimbării sistemului (eliminând exploatarea omului de către om). Este finalitatea demonstrativă a „vieții grele”.

2. Setea/foamea de învățătură

Setea/foamea de carte este un alt obsedant clișeu mitologic întâlnit în „poveștile” cu ilegalisti. Spun sete/foame pentru că acestea sunt

⁸ Iosif Petre, *Filimon Sârbu*, ediția a II-a, București, 1948, p. 13.

⁹ Gheorghe V. Pușcașu, Gh. Bodca, *Filimon Sârbu*, București, 1982, p. 8.

¹⁰ Mihai Novicov, *Ilie Pintilie*, București, 1958, p. 11.

¹¹ Savin Bratu, *Vasile Roaită*, ediția a III-a, București, 1951, p. 11.

¹² *Ibidem*, p. 26.

¹³ *Ibidem*, p. 18-19 și 21.

¹⁴ Nicolae Popescu, *Ilie Pintilie*, București, 1983, p. 8.

¹⁵ *Ibidem*, p. 82.

¹⁶ (fără autor), *Gheorghe Gheorghiu-Dej*, 1951, p. 8.

¹⁷ Iosif Petre, *op. cit.*, p. 8.

¹⁸ Savin Bratu, *op. cit.*, p. 10.

sintagmele (formulele reper) cele mai frecvent folosite în aceste situații: există o „sete de cunoaștere”¹⁹ la Ilie Pintilie, o „sete de învățatură”²⁰ a tovarăsei Elena Ceaușescu, există un Filimon Sârbu „setos de învățatură”²¹ și o Suzana Pârvulescu care „a sorbit cu mare nesaț cuvântul înțelept al cărții toată viața”²². Tot astfel N. Ceaușescu „se hrănea”²³ cu expuneri istorice și lucrări marxiste iar Ilie Pintilie putea fi surprins „înghițind pe nerăsuflăte orice carte se nimerea”²⁴.

Acest nepotolit apetit (îndoielnic în multe cazuri) este răspunzător de iluminarea teoretică a ilegalistilor: citind operele marxist-leniniste ei deveneau „muncitori luminați capabili să descifreze cu ușurință rânduilele nedrepte ale lumii”²⁵, puteau înțelege „în profunzime problemele clasei muncitoare”²⁶ etc.

Funcția acestui clișeu mitologic este multiplă: răspunde handicapului mental al lipsei de cultură și educație resimțit de elita comunistă (justificându-l, dar și oferind exemplul pilduitor al autoinstrucției); oferă doritul model educativ al omului nou²⁷; reia tema denunțării tarelor societății capitaliste, în vizor fiind luat acum procesul de învățământ rezervat doar tagmei clasei exploatare²⁸.

¹⁹ Nicolae Popescu, *op. cit.*, p. 16.

²⁰ Manea Mănescu, *Contribuția hotărâtoare a tovarășului Nicolae Ceaușescu, a tovarăsei Elena Ceaușescu, eroi revoluționari ai Partidului, ai clasei muncitoare, în organizarea și desfășurarea marii demonstrații patriotice, antifasciste și antirăzboinice de la 1 Mai 1939, pentru eliberare socială, independența și suveranitatea României*, București, 1989, p. XVII.

²¹ Iosif Petre, *op. cit.*, p. 14.

²² Suzana Homenco, Elisabeta Ioniță, *Suzana Pârvulescu*, București, 1975, p. 8.

²³ Manea Mănescu, *op. cit.*, p. XV.

²⁴ Mihai Novicov, *op. cit.*, p. 10-11.

²⁵ Nicolae Popescu, *op. cit.*, p. 11.

²⁶ Manea Mănescu, *op. cit.*, p. XVII.

²⁷ „Muncitor cultivat, foarte cultivat. Un muncitor devenit intelectual, inginer, savant, fără a înceta să rămână muncitor” (Lucian Boia, *op. cit.*, p. 123).

²⁸ Căci „un fiu de muncitor nevoiaș, ..., chiar dacă era înzestrat cu calitățile cele mai alese, era greu, aproape imposibil, să urmeze cursurile secundare și pe cele universitare”, căci trebuia să-și câștige „coaja de pâine”. Cf. Nicolae Popescu, *op. cit.*, p. 11 și Iosif Petre, *op. cit.*, p. 9.

Motivul imposibilității frecventării școlii (dragă tuturor ilegalistilor) din considerente de clasă, este o constantă prezentă și pentru Elek Köblös, Teodor Iordăchescu, Suzana Pârvulescu, Vasile Roaită, Gh. M. Vasilescu-Vasia, Petre Gheorghe.

3. Inițierea în partid

Adevărata iluminare ideologică a ilegalistilor apare prin *inițiere*, prin contactul cu Partidul, identificat invariabil în izvoare, prin „muncitorii vârstnici”²⁹.

Sintagma „muncitori vârstnici” nu desemnează atât etatea sau experiența în câmpul muncii, cât experiența revoluționară, apartenența la Partid. Este echivalentă cu definiția clasică a comuniștilor: detașament de avangardă a clasei muncitoare, proletariatul înaintat”³⁰. Deși clasa muncitoare rămâne „forța cea mai înaintată a societății”³¹, există un proletariat mai înaintat (cu carnet PCR) și altul mai înapoiat (fără). Diferența dintre cele două ierarhii se exprima astfel: „...tu ai în tine, așa, o putere deosebită”, remarcă Popică (proletar neinstruit, înapoiat), admirând fermitatea revoluționară a grevistului Roaită. „De ce oare?” se întreabă V. Roaită. Răspunde biograful său: „L-a învățat Partidul, l-a învățat U.T.C.-ul”³². Roaită era un proletar înaintat, era comunist. El fusese inițiat.

4. Revoluționar de profesie

Experimentând viața grea a clasei muncitoare ce îi ațâța mânia contra exploatării capitaliste, în plus luminat teoretic de nedreapta existență a exploatării de clasă prin lecturile revoluționare, ilegalistul descoperă *Calea*, modalitatea efectivă de a se împotrivi: mișcarea muncitorească, *Partidul*. El se dedică Cauzei, devine „omul care-și dăruie viața cauzei mișcării muncitorești”³³, *revoluționarul de profesie*.

Revoluționarul de profesie se caracterizează prin dinamism și omniprezență revoluționare: „participă la ședințele ilegale ale

²⁹ Nicolae Popescu, *op. cit.*, p. 16 : „Aceștia au început să discute cu el despre cauzele care generau viața grea a celor ce muncesc ... Îi explicau cu răbdare că asemenea stări de lucruri puteau și trebuiau să fie înlăturate prin luptă hotărâtă”. În același registru și la Suzana Pârvulescu, Vasile Roaită, Filimon Sârbu, Constantin Godeanu.

³⁰ Nicolae Ceaușescu, *Istoria patriei și a P.C.R.*, ... p. 77-78.

³¹ *Ibidem*, p. 92.

³² Savin Bratu, *op. cit.*, p. 56.

³³ M.C. Stănescu, L. Gergely, *Elek Köhlös*, București, 1978, p. 90.

muncitorilor comuniști și uteciști din port, de la șantierele navale, de la pompele de petrol, de la depoul de locomotive, de la silozurile de cereale"³⁴. „acționează continuu între țărani, intelectuali, în rândul tinerilor. Se află mereu printre muncitori, țărani, intelectuali, tineri și vârstnici"³⁵. Aceste stări îl urmează pretutindeni și permanent: în închisoare („deși n-a stat mult timp la Doftana, a adus o contribuție însemnată în munca de pregătire a cadrelor revoluționare"³⁶), în armată, unde acționează pentru ridicarea nivelului politic³⁷, la locul de muncă etc.

Revoluționarul de profesie impune prin calități fizice și psihice deosebite (în ordinea frecvenței apariției): ochi luminoși, cu priviri dârze, hotărâte (ce capătă lucirea oțelului când apără cauza muncitorească), glas simplu, limpede, puternic, cuvânt cald, pătrunzător, capul sus privind cu încredere viitorul, atitudine verticală. Imaginea lui se construiește invariabil în raport cu clasa muncitoare asuprită, cu muncitorul tip: galben ca ceara, cu obrazul scofâlcit, cu glas domol și privirea posomorâtă. Astfel, influența ilegalistului activist asupra maselor este copleșitoare: „Iar cuvintele lui cucereau masele. Cum vorbea! Nu se auzca în sală nici un scârțâit, nici un geamăt. Doar sunetul înfundat al câte unui hohot reținut de plâns (...) căci știa să sesizeze în asemenea măsură durerile și năzuințele masei"³⁸; „avea o mare autoritate, îndemnurile sale influențau masele largi de oameni ai muncii"³⁹ etc. Este charisma revoluționarului de profesie, puterea de persuasiune și influență, ce întregește universul mitologic ilegalist.

5. Moartea eroică

Ilegalistul are parte de o *moarte eroică* pe baricadele luptei de clasă. De regulă este asasinat de către dușmanul de clasă, în condiții

³⁴ Iosif Petre, *op. cit.*, p. 37.

³⁵ Manca Mănescu, *op. cit.*, p. XVII și XIX.

³⁶ Nicolae Popescu, *op. cit.*, p. 78.

³⁷ Ion Felea, *Teodor Iordăchescu*, București, 1975, p. 27.

³⁸ Mihai Novicov, *op. cit.*, p. 8.

³⁹ Manca Mănescu, *op. cit.*, p. XVII.

dramatice ce-i pun în lumina posterității bravura comunistă⁴⁰. Dacă nu are șansa unui asemenea sfârșit eroic, ilegalistul va muri la datorie, ca activist de încredere al Partidului⁴¹.

În ultimele lui cuvinte, ilegalistul transmite înflăcărate îndemnuri de luptă clasei muncitoare: „Și tovarășilor spune-le să nu mă plângă, să-și facă mai departe datoria față de clasa muncitoare, față de popor. Să urmeze cu încredere Partidul”⁴²; „Înainte, tovarăși! Pentru o Românie liberă și democratică! Uraaa! Godeanu se stinse îndemnând oamenii la luptă!”⁴³; „Cu ultimele șapte, Ilie Pintilie a cerut celor ce rămân în viață să continue lupta, a transmis înflăcărate îndemnuri clasei muncitoare. A murit așa cum a trăit toată viața - pe baricadele luptei de clasă”⁴⁴. Altfel spus, așa mor sau (mai corect) așa trebuie să moară comuniștii: în lupta cu exploatorul, ca o încununare a unei vieți întregi pusă în slujba poporului și dreptății.

Ca o concluzie: moartea eroică în discursul mitologic are o funcție valorizatoare certă, reprezintă acea jertfă de sânge ce conferă autenticitate și istoricitate mișcării ilegaliste, comuniste, prin legitimarea supraviețuitorilor ei (ajunși lideri politici) cu dreptul puterii în stat.

III. DISCURSUL MITOLOGIC. DISCURSUL POLITIC ȘI ISTORIOGRAFIC

Căutând o explicație a prezenței acestui mit în istoria perioadei comuniste, putem conchide că mitul ilegalistului se înscrie în două universuri de discurs: A - un discurs mitologic, ale cărui principale

⁴⁰ Vasile Roaită, străpuns de baionete și ciuruit de gloanțe, rămâne preocupat să nu i se desfacă mâinile de pe sirenă („căci strigătul de luptă al muncitorimii nu trebuie să piară”), odată cu moartea sa. (Cf. Savin Bratu, *op. cit.*, p. 68-69). Filimon Sârbu refuză țeșarfa morții (ca și Petre Gheorghe), iar atitudinea lui dărză generează, la distanță de peste trei secole, repetarea legendarului sindrom Mihai Viteazul: „(Soldaților din plutonul de execuție, n.n.) Le tremură mâna și n-au puterea să-și ridice ochii din pământ!(...) - Foc! Degetele tremură neputincioase pe trăgaciul armei. N-a tras nimeni!” (*Analele Institutului de istorie a partidului...* - în continuare, *Analele*, nr. 6/1957, p. 176). Ilie Pintilie moare sub dărâmurile Bastiliei românești, C-tin Godeanu pe front în lupta antifascistă etc.

⁴¹ Precum Alexandru Constantinescu (*Analele*, nr. 5/1957, p. 200).

⁴² Iosif Petre, *op. cit.*, p. 52.

⁴³ *Analele*, nr. 4/1957, p. 205

părți componente le-am conturat anterior și B - un discurs politic și istoriografic.

A - Discursul mitologic

În discursul mitologic ilegalistul apare în valoarea sa de model, ca exemplu moral de luptă și de viață pentru noile generații. El este prototipul omului nou, reper viu în oceanul fundamentărilor teoretice. Implică deci o dimensiune educativ-formativă de bază.

Esențial în discursul mitologic este proiectarea ilegalistului în conștiința colectivă ca fondator al noii societăți, al comunismului. El este cel care revoltându-se împotriva ordinii împilatoare capitaliste o înlătură, adesea prin jertfă de sânge,. Cheia de boltă a întregii construcții nu stă în simpla rememorare a acestor vieți eroice, ci în folosirea lor ca edificiu propagandistic pentru noua putere comunistă, pentru noii lideri, supraviețuitori ai perioadei ilegaliste; ei sunt cei care, în virtutea faptelor lor, au dreptul legitim de a sta în frunte, de a fi la putere: „În anii crunți ai ilegalității, sub focul ucigător al burghezo-moșierimii, tovarășul Dej și-a pus viața în primejdie pentru izbânda clasei muncitoare. Astăzi el conduce și va organiza mai departe lupta poporului muncitor pentru construirea socialismului”⁴⁵.

B - Discursul politic și istoriografic

Evoluția istoriografică a mitului ilegalistului este conformă variațiilor regimului politic comunist. Credem că putem deosebi câteva perioade ale acestuia:

1) Perioada ilegalistului „răzbunător”. Ilegalismul activ (1945-1952).

Această perioadă corespunde clarificărilor ideologice și politice din discursul istoriografiei românești⁴⁶ și din sfera puterii⁴⁷. Astfel apar

⁴⁴ *Analele*, nr. 6/1957, p. 111.

⁴⁵ *Gheorge Gheorgiu-Dej*, p. 9.

⁴⁶ Afirmarea principiului istoriei riguros științifice, obiective, scrise pe temeiul tezelor marxism-leninismului, al materialismului istoric, prin inițiativele lui Roller (1947, *Probleme de istorie și Istoria României*, editoriale programatice în revista *Studii* din 1950). Vezi Vlad Georgescu, *Politică și istorie. Cazul comuniștilor români (1944-1977)*, München, 1983, p. 11-16.

⁴⁷ Lichidarea sistemului democratic român și eliminarea opoziției interne promoscovite (până în 1952).

o serie de biografii⁴⁸ (mai exact materiale propagandistice) ce atacă dur și demascator ultimele bastioane ale democrației române: pe „trădătorul Iuliu Maniu, care demobiliza, printr-un comunicat, mișcarea unanimă a poporului hotărât să reziste dictatului”⁴⁹ (1946) și pe trădătorii țărăniști de neam și țară ce au vândut Ardealul și au trădat în război Uniunea Sovietică; este denunțată înțelegerea între Guvernul Vaida și rege, de lichidare fizică a greviștilor de la Atelierele Grivița⁵⁰ (1949). Morala acestor cutremurătoare dezvăluiri - „Răzbunarea ... va fi împlinită prin zdrobirea necruțătoare a dușmanilor clasei muncitoare și ai poporului, dinăuntru și din afară”⁵¹ - pregătea sau justifica politica de desființare a partidelor politice tradiționale, de exterminare a liderilor lor și instaurarea regimului comunist în locul monarhiei parlamentare tradiționale.

În același interval cronologic creația istoriografică reflectă (sub aspect propagandistic) lupta pentru putere dintre Gheorghiu-Dej și grupul Pauker-Georgescu-Luca: între 1947-1951 apar 7 lucrări⁵² dedicate activității revoluționare a tovarășului Dej, față de una consacrată Anei Pauker și tot una lui Vasile Luca⁵³.

(2) Perioada ilegalistului de „Anale”. Ilegalismul pasiv (1952-1974).

Această perioadă corespunde primatului politic al lui Gheorghe Gheorghiu-Dej și relaxării ideologice din primii ani ai regimului ceaușist: istoriografia beneficiază de un interes oficial⁵⁴ mai redus, fără a neglija semnalele ce-i vin de la Centru.

⁴⁸ 1945 - *Sfârșitul Doftanei*, 1946 și 1948 - *Filimon Sârbu: Mor pentru ca țara mea să trăiască* (două ediții), 1947 - *Vasile Roaită, eroul de la Grivița în februarie 1933*, 1947, 1948 și 1951 - *Gheorghe Gheorghiu-Dej*, 1948 - *Suzana Pârvulescu*, 1949, 1950 și 1951 - *Vasile Roaită* (trei ediții).

⁴⁹ Petre Iosif, *op. cit.*, ediția a II-a, 1948, p. 10. Prima ediție apare în 1946.

⁵⁰ „Și, în deplină înțelegere între guvern și rege, hotărârea vine limpede: se va deslănțui măcelul asupra muncitorilor răzvrățiți, care luptau, sub conducerea P.C.R., împotriva regimului de exploatare capitalist, împotriva subjugării țării de către imperialismul anglo-franco-american, pentru a cuceri o viață mai bună poporului muncitor de la orașe și sate”. Cf. Savin Bratu, *op. cit.*, ediția a III-a, p. 50 și 71. Prima ediție apare în 1949.

⁵¹ Petre Iosif, *op. cit.*, p. 60.

⁵² Cu alte 7 ediții corespondente în limbile maghiară, germană și franceză.

⁵³ Cu ediții în limbi străine.

⁵⁴ Despre rolul istoriei în fundamentarea puterii politice comuniste, vezi Katherine Verdery, *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceaușescu*, București, 1994, p. 205, 207.

Astfel, urmare a sarcinilor trasate de Raportul lui Dej la Congresul al II-lea al P.M.R. (1955), noua revistă „Analele Institutului de Istorie a P.M.R.” își propune în chiar numărul de debut, ca „o sarcină de mare răspundere a Institutului de Istorie a Partidului, popularizarea luptei glorioase a Partidului Comunist din România în anii ilegalității”⁵⁵. O sarcină de mare răspundere realizată cu consecvență în paginile publicației, în rubrica specializată „Evocări”, unde apar peste 137 de articole (dintr-un total de 245 texte dedicate „militanților socialiști și comuniști.”)⁵⁶. Constanța prezenței ilegalistilor în revista sus amintită ne-a îndemnat să botezăm această fază a evoluției istoriografice a mitului ilegalistului, perioada ilegalistului de „Anale”.

O revigorare a producției de carte „ilegalistă” este generată de hotărârile Plenarei C.C. al P.C.R. din 22-25 aprilie 1968, vizând reabilitarea politică a lui Lucrețiu Pătrășcanu și a altor comuniști eliminați (fizic sau moral) de regimul Dej și anterior de regimul stalinist (Ștefan Foriș, Ecaterina Arbore, Alexandru Dobrogeanu-Gherea, Elek Köblös, David Fabian ș.a.), inclusiv prin „studii mai complete asupra vieții și activității politice a militanților mișcării noastre muncitorești”⁵⁷. Frontul istoriografic ia rapid atitudine: „Este mai mult decât un deziderat, este o datorie de onoare a cercetătorilor contemporani de a da viață, în mod plener, indicațiilor precise din acest domeniu, formulate în documentele Congresului al IX-lea al P.C.R. și în Hotărârile recentei Plenare a C.C.”⁵⁸.

Același dinamic rol îl joacă Institutul de Științe Istorice și Social-Politice de pe lângă C.C. al P.C.R. care, pe lângă producția bogată din „Anale” (între anii 1969-1974 apar 67 de articole dintr-un total de 152 de lucrări de profil), scoate din 1968 la Editura Politică colecția „Evocări”; debutul este făcut cu veteranii socialismului românesc (asimilați istoriei comuniste) - Ștefan Gheorghiu (1968), I.C. Frimu

⁵⁵ *Analele*, nr. 1/1955, p. 154.

⁵⁶ Pentru datele statistice am folosit colecția *Bibliografia istorică a României*, vol. I (1944-1969), IV (1969-1974), V (1974-1979) și VI (1979-1984), București, 1970-1985. În capitolul consacrat Istoriei Contemporane, subcapitolul „Biografii” conține rubrica „Militanți socialiști și comuniști (inițial intitulată „Militanți progresiști și eroi ai clasei muncitoare”). Pentru perioada 1984-1989, BIR omite să ia în calcul lucrările ceaușiste.

⁵⁷ *Analele*, nr. 2-3/1968, p. 36-37.

⁵⁸ *Ibidem*

(1969) - pentru ca în anii următori să se dea curs indicațiilor de partid prin realizarea biografiilor lui Al. Dobrogeanu-Gherea (1971), David Fabian (1972), Ecaterina Arbore (1973) etc. Din 1969 începe publicarea scrierilor economice și social-politice ale lui Lucrețiu Pătrășcanu, acțiunea de reabilitare istoriografică a intelectualului comunist fiind o constantă preocupare a istoriografiei perioadei ceaușiste: 18 lucrări între anii 1970-1974, 16 între 1974-1979, 11 între anii 1979-1984. În același context sesizăm și revalorizarea personalității și operei lui Constantin Dobrogeanu-Gherea: 41 de lucrări (studii și editarea operelor complete) în 15 ani (1969-1984).

③ Perioada Ilegalistului. Ilegalistul despot (1974-1989).

Implicarea activă a lui Ceaușescu în problemele istoriei⁵⁹ și complexele megalomane ale președintelui au condus la simplificarea discursului istoriografic: istoria perioadei ilegaliste este dominată de prezența vizionară a conducătorului statului. Posibili rivali sunt reduși la tăcere: în colecția „Evocări” apar doar 3 studii biografice, în perioada 1974-1979, pentru ca această colecție să dispară definitiv după 1979; „Analele” în 10 ani (1974-1984) găzduiesc doar 14 articole (majoritatea comemorative) despre alți ilegalști.

Topul aparițiilor în istoriografia de profil este dominat de marele, unicul, Ilegalistul Ceaușescu: statistic, 24 de lucrări dintr-un total de 89 (1974-1979), 84 din 160 (1979-1984).

Încheiem prezentând statistica prezenței ilegalștilor (și revoluționarilor de seamă) în creația istoriografică a României comuniste (conform Bibliografiei istorice a României - ceea ce înseamnă cu lacunele de rigoare, dat fiind că unele personaje dispar la un moment dat din motive politice), sugerând totodată motivele ideologice mitologizante cât și criteriul real al selecției ilegalștilor de către făuritorii istoriei perioadei⁶⁰.

⁵⁹ Din 1971 și cu precădere din 1974 prin Programul Partidului adoptat la Congresul al XI-lea al P.C.R.

⁶⁰ Tipologia femeii ilegaliste nu diferă de cea a bărbatului ilegalist. Constatăm totuși existența a două prototipuri: femeia-luptător (revoluționară, militantă comunistă, antifascistă) - Olga Bancic, Haia Lifșiț, Teresa Ocsko, Suzana Părvulescu, și femeia-intelectual (simpatizantă a mișcării muncitorești, militantă socialistă) - Ecaterina Arbore, Ella Negruzzi, Sofia Nădejde. Statistic, constatăm existența a 17 femei-ilegaliste.

CRITERIU istoriografic	REVOLUȚIONARI	Perioada	Perioada	Perioada	Perioada	Merite	Criteriul real al selecției
		1944-1969 (total lucrări) -93-	1969-1974 (total lucrări) -152-	1974-1979 (total lucrări) -89-	1979-1984 (total lucrări) -160-		
1	2	3	4	5	6	7	8
LIDERI COMUNIȘTI	NICOLAE CEAUȘESCU	-	4	24	84	Reorganizatorul UTC. Conducătorul marii demonstrații antifasciste din 1939	Conducător al Partidului și statului
	PETRU GROZA	-	3	1	-	Patriot de seamă, eminent om politic și de stat	Fost șef al guvernului și al statului
	GHEORGHE GHEORGHIU-DEJ	7	-	-	-	Fiu credincios al clasei muncitoare, al poporului. Revoluționar de seamă al P.C.R.	Fost conducător al Partidului și statului
	LUCREȚIU PĂTRĂȘCANU	-	18	16	11	Militant comunist și teoretician al democrației autentice	Victima represiunii de jure
CLASICI AI SOCIALISMULUI	ȘTEFAN GHEORGHIU	7	1	4	3	Erou și martir al clasei muncitoare	Clasic socialist
	CONSTANTIN DOBROGEANU-GHEREA	1	22	9	19	Militant de seamă al mișcării socialiste	Clasic (reabilitat) al socialismului
	I. C. FRIMU	4	2	1	2	Conducător al mișcării muncitorești	Victima represiunii din 13 dec. 1918

1	2	3	4	5	6	7	8
ILEGALIȘTI	FILIMON SÂRBU	2	-	1	1	Erou al clasei muncitoare	Executat în 1941 pentru sabotaj
	ILIE PENTILIE	3	-	-	1	Erou și martir al clasei muncitoare	Victimă a Doftanei
	VASILE ROAITĂ	3	-	-	-	Erou al clasei muncitoare	Tânăr utecist, victimă a grevei din 1933
	CONSTANTIN GODEANU	2	-	-	-	Erou antifascist	Voluntar utecist, mort pe frontul antifascist
ILEGALISTE	ANA PAUKER (nu figurează în Bibliografie)	1	-	-	-	Revoluționar și om de stat	Până în 1952, sinteză a tuturor calităților revoluționare. După aceea, dispariție completă
	SUZANA PĂRVULESCU	1	1	1	-	Comunistă înflăcărată	Biografie revoluționară completă, ideală
	HAIA CIFȘIȚ	2	1	-	-	Eroină și martiră a clasei muncitoare	Victimă a hitlerismului
	TEREZA OCSKO	1	1	1	-	Erou revoluționar	Tânără victimă a represiunii fasciste
	ELENA CEAUȘESCU	-	-	-	2	Militantă de seamă a mișcării comuniste	Tovarășă de viață a conducătorului țării
MILITANȚI SOCIALIȘTI INTELECTUALI SIMPATIZANȚI AI MIȘCĂRII MUNCITOREȘTI	RAICU IONESCU-RION	-	5	2	1	Ilustru militant socialist	Intellectual socialist
	IOAN NĂDEJDE	-	1	-	4	Figură prominentă socialistă	Intellectual socialist
	SOFIA NĂDEJDE	-	2	1	2	Militantă socialistă	Susține emanciparea femeii. Intellectuală

CONDUITA CONSPIRATIVĂ SUB REGIMUL COMUNIST: MIT ȘI REALITATE

LUCIAN NASTASĂ

Deși teoriile conspirativității au fost adeseori motivate printr-o formă a delirului paranoic, a obsesiei individului și colectivității că în spatele diverselor evenimente se ascund mecanisme și stimuli ce scapă cel mai adesea cunoașterii directe, inteligibile și raționale, ele s-au constituit totuși, de-a lungul timpului, în veritabile *mituri* cu funcție explicativă. Doar acestea păreau să furnizeze suficiente elemente pentru înțelegerea unei epoci, devenind astfel o grilă susceptibilă a pune ordine în fapte, îndeosebi când cele din urmă definesc o perioadă de haos, de anormalitate vizavi de conduitele general umane. Chiar și în cazul în care ar fi o problemă de imaginar colectiv, de fabricare fictivă a conspiratorilor, o realitate se impune de la sine: printr-o alchimie socială deloc complicată, tot ceea ce părea închipuit a sfârșit prin a căpăta contur real, tezele conspirativității având un impact efectiv asupra societății, impact a cărui funcționare nu trebuie nicidecum subestimată.

Fără a intra în detalii asupra pluralității interpretative ce se poate atribui în limbajul cotidian ideii de *conspirativitate* și nici asupra noțiunii echivoce de *mit*, adeseori confundabilă cu mistificarea și care în cazul nostru s-ar potrivi mai mult (în sensul de iluzie, fantasmă), ne propunem să deslușim câteva elemente ce pot defini conduita conspirativă sub regimul comunist din România, interpunând conceptul de *mit* între realitatea faptelor și exigențele cunoașterii, oferindu-i astfel mai mult o funcție de animație creatoare.

Ne-am oprit asupra acestei epoci nu numai din rațiuni de oportunitate, ci și datorită faptului că mai mult decât oricând ideea de

conspirație a devenit un veritabil *mit* mobilizator. Deși el s-a alimentat cu aceleași teme, fantasme și obsesii, regăsibile atât în vremea „terorii” jacobine, bunăoară, cât și a celei staliniste, mitul complotului a îndeplinit o funcție socială de prim ordin, fiind utilizat cu mare eficacitate de puterea politică impusă la noi după 1945. S-a reușit astfel, printr-o deformare sau interpretare recuzabilă a realului, atât înlăturarea opozițiilor sau a celor suspecti, dar și legitimarea epurațiilor și asasinatelor politice, camuflarea propriilor intenții și greșeli. Nu întâmplător, bunăoară, procesul intentat în 1952 grupului de 9 persoane din cadrul Direcției Generale a Canalului Dunărea - Marea Neagră era menit să justifice eșecurile unui plan inițiat „de sus”, cu numeroase conotații politice, economice și sociale, dar care se dovedise falimentar. Iar acesta este doar un singur exemplu în care obsesia conspirativității se manifestă ca un mit autonom, impunându-se și constituind un sistem coerent și atotcuprinzător de incriminare a imaginarului „dușman de clasă”. Incapacitatea regimului politic comunist de a justifica într-o manieră logică dezastrul economic a dus la inventarea unor astfel de uneltiri, prin transferul de responsabilități asupra celor „de jos”.

De altfel, întreaga istorie a P.C.R. a fost o istorie subterană, care a dezvoltat un cult nemaîntâlnit al conspirativității. Tema este regăsită în marile construcții doctrinale ale regimurilor comuniste, reclamând cu mare forță rigoarea demonstrativă și caracterul esențial „științific” al postulatelor. Chiar disciplina *de fier* a partidului avea la bază suspiciunea uneltirii; de aici *secretomania*, obsesia dosarelor de cadre, a verificărilor și reverificărilor, instaurarea unui climat perpetuu de intrigi, mașinații, calomnii și răzbunări sângeroase. În acest context, conspirația nu avea nevoie de o altă legitimare decât simpla ei afirmare și susținere de către organele represive, prin catalogarea indivizilor ca fiind de *dreapta* sau de *stânga*, în funcție de oportunitățile momentului, sau acuzații precum: „Instigare la crimă de trădare de patrie” și „trădare de patrie”; „activitate legionară” (organizație cu o temeinică experiență subversivă): „crimă de sabotaj contrarevoluționar”: „uneltire contra ordinii sociale”; „diversiune” și „acte de teroare”; „participare la grupuri subversive” etc.

Așadar, ca beneficiari ai unei bune tradiții conspirative, testată și însușită ca pedagogie din spațiul sovietic încă din anii '20, comuniștii români au exercitat la noi un veritabil cult al conjurației, cult ce s-a

bucurat, din nefericire, de un real impact asupra societății. Nu e cazul de a insista aici asupra unor determinante etnopsihologice specifice românilor (evident, cu nuanțe regionale) și nici asupra puternicii atracții manifestate de aceștia - îndeosebi cei proveniți din categoriile inferioare ale societății - față de practicile oculte (mai ales în mediul rural), cu nostalgii pasciste și obsesii malefice, cu un indiscutabil cult pentru conducători, gata oricând să nască „mitologii” din cele mai înfiorătoare și incredibile (precum în cazul evreilor, alți „conspiratori”, din a doua jumătate a secolului trecut; ori „fenomenul” de la Maglavit ș.a.). Semnificativ este însă faptul că schimbarea de regim, după 1945, a fost însoțită de o efervescentă mitologică ce a evoluat în strânsă legătură cu bulversările politice, sociale, culturale și religioase. Iată cum s-a putut ca denunțarea conspirațiilor malefice să contribuie la supunerea unei întregi națiuni, prin psihoza că forțe obscure și perverse acționează în dauna ei, iar apelul la „conducătorul” salvator (Stalin, Gheorghiu-Dej, Ceaușescu, Iliescu), ca restaurator și protegitor al ordinii, ori creator al unei noi grandori colective, a găsit mereu audiență și susținători.

Este, printre altele, și explicația mării reușite a birocrăției comuniste din eșaloanele doi și trei de a pune mâna pe putere după 1989, printr-o acțiune bine concentrată, ca experți în conspirații, cu o lecție perfect învățată de la mentorii anteriori care au făcut din istoria P.C.R. o succesiune de mistificări, uneltiri, trădări și intrigi. Deci, chiar și actuala schimbare de regim a avut la bază acest mit al conspirației care, din nefericire, a dus la înfruntări sângeroase, merit să-i legitimizeze pe guvernării de azi, într-un moment general de derută. Și ei au apelat la pericolul complotiștilor (enigmaticii „teroniști”, studenții și intelectualii din Piața Universității etc.), prezentați ca indivizi manipulați de forțe obscure, dar niciodată precis indicate. Mai mult, ca într-un joc absurd, tot ceea ce invocau criptocomuniștii de la vârf era, fără dubiu, infirmat de rapoartele Serviciului Român de Informații, singurul abilitat în acest domeniu; numai că psihoza colectivă a funcționat și nu puțini au fost cei ce păreau convingși de veridicitatea presupuselor conspirații. La fel se poate motiva și relativul succes al partidului extremist România Mare, care și-a făcut un scop din promovarea tezelor complotiste, sau al P.U.N.R.-ului, care incriminează cel mai important grup etnic minoritar de la noi drept inamicul nr. 1 al națiunii române, uneltitor ce subminează „imaginea” țării în străinătate.

Așadar, mitul conspirativității, ca orice mit de altfel, se organizează în succesiune, într-o prolifică dinamică de imagini ce se înlănțuiesc, se reproduc unele din altele, se cheamă reciproc, iar uneori chiar se confruntă. Ultima afirmație este validată de răfuielile din interiorul partidului comunist care, bunăoară, au dus la finele anilor '20 la înlăturarea fracțiunii lui Vitali Holostenko (susținut de Moscova) în profitul grupului reprezentat de Marcel Pauker; apoi, căderea celui din urmă; eliminarea lui Șt. Foriș în august 1944; arestarea și asasinarea lui Lucrețiu Pătrășcanu; debarcarea grupului Ana Pauker, Teohari Georgescu și Vasile Luca, pregătită de Gheorghiu-Dej, Em. Bodnăraș, Chișinevschi, Al. Moghioroș și Miron Constantinescu; diabolicele mașinații ale lui N. Ceaușescu pentru înlăturarea adversarilor „interni” etc. - toate implicând uneltiri abil instrumentate, pentru că în gândirea comuniștilor doar complotul putea dejuca complotul. Acuzațiile aduse lui Vasile Luca în 1952, de pildă, au fost atât de teribile și paradoxale încât acesta a leșinat la auzul lor: „subminarea economiei naționale”, „legături cu fosta Siguranță” ș.a., acuzații aduse tocmai lui, celui care contribuise major la anihilarea altor „dușmani de clasă” și la impunerea noii orânduiri.

În acest context, mitul conspirativității nu poate fi definit într-o manieră optimă decât printr-o conceptualizare neapărat reductivă, mutilată în bogăția și complexitatea ei. De aceea, vom restrânge reflexiile - aidoma comuniștilor - doar la explorarea unui singur domeniu al gândirii lor organizate: „*lupta de clasă*”, rațional construită și logic condusă vreme de cincizeci de ani, întrucât potențialul „dușman” (real sau fictiv) nu luptă niciodată pe față, ci conspiră.

Deși nedeterminată în mod concret, acuzația de complot a fost cvasiprezentă în vremea regimului comunist, funcționând indiscutabil ca un *sindrom al fricii*, atât la nivelul înalților funcționari de partid, cât și în rândul maselor anonime. Bunăoară, dezvoltările lui Ioan Păcepa, *Orizonturi roșii*, pentru epoca lui N. Ceaușescu, și mai ales cele ale lui Li Zhisui, *Viața particulară a președintelui Mao*, pentru cele ce se întâmplau în spațiul Chinei comuniste, sunt doar două din mărturiile cele mai competente în ce privește atmosfera timorată și conspirativă din jurul „conducătorilor”. De altfel, Stalin, Mao, Castro, Kadhafi, Dej, Ceaușescu ș.a. au crezut enorm în rolul elitei conspirative, atunci când

urmăreau să pună mâna pe putere, cultivând și mai apoi o atitudine suspicioasă, molipsitoare pentru întreaga societate.

Ca orice revoluționari veritabili - și toate revoluțiile au avut ca fundament evenimente conspirative -, tentativa comuniștilor români de a impune noua ordine s-a aflat în strânsă legătură cu exterminarea celor ce lucrau la ruina ei. Faptul a generat o profundă și reală criză patologică a societății, în întregul ei, atât la vârf cât și la bază. Deși virulența acuzațiilor de complot a variat în timp, îndeosebi în funcție de evoluțiile politice din U.R.S.S., de lupta internă pentru putere, de vicisitudinile ideologice etc., creșterea „vigilenței revoluționare” a fost o constantă de prim ordin, pretextul a noi și noi epurări. Când în 1966 s-a format o comisie pentru investigarea abuzurilor din perioada stalinistă, acțiune încheiată în 1968 și care, în fond, era o abilă operație de substituire a unor mituri cu altele, Consiliul Securității statului a fost în măsură să stabilească, poate cel mai eficient, ponderea represiunii în epoca lui Gheorghiu-Dej. S-ar putea astfel reconstitui, dintr-o perspectivă socio-istorică, caracterul exploziv al obsesiei conspirațiilor, precum și impactul lor social și politic.

Fără a intra în detalii analitice, constatăm dintr-un document emis de gen. mr. Constantin Stoica (nr. 1162 din 17 aprilie 1968), vicepreședinte al Consiliului Securității, că în intervalul 1950 - 31 martie 1968 au fost arestate în România 91333 persoane, din care condamnate 73636, restul fiind eliberate din lipsă de probe sau achitate în instanță (adică 16942). În conformitate cu vocabularul comunist (regăsibil în Codul Penal al epocii, cu articole suficient de ambiguu formulate), toate faptele ce au stat la baza arestării se încadrau în categoria complotului: 85% condamnări pentru „infracțiunea de uneltire contra ordinii sociale”; 15% ca „elemente constituite în grupuri organizate și în bande teroriste”¹. Dacă la aceste cifre adăugăm pe cei internați administrativ (25740 persoane, între 1950 - 1954 și 1958 - 1963) și pe cei cu domiciliu obligatoriu (cca. 60000 între 1949 - 1966), avem o imagine cât se poate de sugestivă a represiunii pe baza suspiciunii față de posibile comploturi, politică ce a generat intimidarea întregii societăți românești. Simpla lectură a capetelor de acuzare și o sistematizare a

¹ Arhiva Serviciului Român de Informații. Fond documentar. 9572, vol. 61.

faptelor incriminate ar oferi, credem, adevărate mostre din vasta „teorie a conspirației”, evident, din perspectiva ideologiei comuniste.

Pe de altă parte, cum orice uneltire are la bază scheme francmasonice, singura modalitate de a o combate este să operezi cu aceleași instrumente, să acționezi subteran, să te infiltrezi în mediul „complotiștilor”, să-i manipulezi etc. Or, sub acest aspect, regimul comunist a fost neîntrecut, punând la lucru o imensă și complexă mașinărie, perfect disciplinată și ierarhizată: *Securitatea statului*. În fond, întreaga activitate a acestei temute instituții era un alt complot (și nu un contra-complot), al puternicilor zilei, cu un scenariu bine pus la punct, care să impresioneze și să intimideze, generalizând ideea delațiunii și autodenușului. Prin acest organism, discursul ideologic al comuniștilor avea dincolo de un conținut pasional, ce nu accepta decât fidelități și nicidecum refuzul, și un mesaj cât se poate de clar: inexistența prezumției de nevinovăție, suspiciunea planând asupra oricui.

În acest context, „dușmanilor de clasă” li s-a atribuit o caracteristică esențială: *solidaritatea*. Arareori anchetatorii se mulțumeau să încheie dosare individuale; trebuia culpabilizat un grup, pentru că doar astfel se puteau stabili responsabilități în cadrul presupuselor acțiuni conspirative. Apoi, prin toate procesele de grup (loturi), comuniștii căutau să dovedească faptul că uneltitorii sunt slabi, că orice tentativă de răsturnare a ordinii instituite este sortită eșecului, că „reacționarii” sunt incapabili să realizeze ceva temeinic, comparativ cu aparatul Securității. Aceasta a fost și logica deportărilor: ideea spargerii grupurilor compacte, susceptibile a complota. Și nu întâmplător, atacurile erau îndreptate contra tuturor celor care, prin organizare, scăpau de sub controlul partidului: loje francmasonice, bisericile romano-catolică, greco-catolică sau protestante, școli filosofice și istorice etc.

Obsesia conspirativității a generat astfel un climat de permanență și acută tensiune în societatea românească. Dacă după 1964 ea a mai pierdut din forță, intimidarea fiind încheiată, până la acea dată, totuși, represiunea atinsese paroxismul, îndeosebi prin anii 1952 - 1953 și 1957 - 1958, ca rezultat al unor momente de dezordine și perturbări politice, când puterea comunistă nu avea încă controlul absolut.

ADIO, SCUMP TOVARĂȘ !

Schiță de antropologie funerară comunistă

ZOE PETRE

Două elemente din sistemul de referință al funeraliilor comuniste, așa cum le-am putut observa prin autopsie în România socialistă, au stat la originea acestei investigații: un episod anume, cel al morții lui Stalin; și o caracteristică secundară - modul în care radioul, multă vreme cel mai important instrument de propagandă, interpreta concret tema doliului național. Să mă explic: toată adolescența, așteptam cu interes zilele de doliu național, fiindcă atunci eram siguri că vom putea asculta la radio, de dimineața până seara, muzică exclusiv clasică, de o calitate cu totul excepțională: inevitabila „Eroica” și orice altă operă incluzând un marș funebru, dar și multe altele, adesea foarte rar sau deloc îngăduite în emisiunile curente sau chiar în concert: oratorii, requiemuri etc. Reflectând mai târziu asupra acestor suspendări temporare de interdicții, mi-a devenit evident nu doar că, aproape folcloric, cultumicii echivalau muzica clasică cu absența oricărei bucurii fiindcă pe ei muzica „greacă” îi intrista la culme, ci și că această opțiune exprima, deopotrivă, refuzul oricărei trimiteri la tradiția autohtonă și instituirea unui artefact cultural care trebuia să devină, vrând-nevrând, ceremonialul funerar al noii orânduiri.

Fiindcă să propui un requiem ca muzică funebră înseamnă să adopți o tradiție la fel de creștină în esența ei ca și prohodul, dar care, prin originea ei occidentală, ca și prin faptul că ea era de multă vreme integrată nu doar spațiului sacru, ci și celui profan al sălilor de concert, instrumentalizează o alteritate culturală, și nu neapărat una culturală;

o alteritate putând fi percepută ca laică doar într-o civilizație est-europeană și ortodoxă, prin simplul fapt că nu e recunoscută spontan, drept ceea ce este ea efectiv de un public majoritar ale cărui repere tradiționale sunt altele.

Opoziția *requiem / prohod*, sau, de ce nu, *requiem / bocet*, este, pe planul muzicii funerare, echivalentul minor al opoziției *incinerare / înhumare* pe planul ritului propriu zis. Această opoziție a riturilor este, cel puțin în civilizațiile europene, cel mai puternic operator în clasificarea ceremoniilor funerare, marcând de fiecare dată când alternează, o ruptură profundă la nivelul imaginărilor colective. Faptul că atât creștinismul, cât și iudaismul înainte de el, au impus vreme de secole înhumarea ca rit exclusiv - rezervând în cazul Europei occidentale, incinerarea - pe rug - doar pentru ereticii neîmblânziți, a conferit acestei opoziții o forță cu totul ieșită din comun, așa încât când, spre sfârșitul secolului al XIX-lea, apar primele încercări de structurare a unui imaginar funerar laic, în concordanță cu scientismul pozitivist și aseptice al noilor ideologii ale veacului, scandalul - perfect burghez - al incinerării tehnice, prin crematorii publice integrate spectaculos spațiului urban, se instituie ca una dintre componentele cele mai agresive ale modernității.

Situat, la origine, în prelungirea scientismului, comunismul părea a fi sortit să preia incinerarea ca opțiune fondatoare a propriului său ceremonial: condamnată de toate religiile tradiționale, incinerarea genera un spațiu funerar - atât în sens concret, de necropolă, cât și în sensul unui spațiu imaginar - pe care niciuna dintre religiile constituite nu avea cum să-l revendice; era prin ea însăși o provocare la adresa simbolisticii tradiționale, fiindcă purta explicit mesajul contra-eschatologic al materialismului triumfător, și exprima - deopotrivă direct și *a contrario* - minimalizarea morții individuale și cea reduționistă și abstractă imortalitate pe care doar soluția individului în colectivitate prin asumarea necesității „bine înțelese” o putea oferi. Mai mult, faptul că era o practică foarte puțin cunoscută și deloc recunoscută de imaginărilor sociale comune o făcea la fel de susceptibilă de anxietate ca și, în plan muzical, operele liturgice occidentale pe care riturile „doliului național” le integrau.

Așa se și întâmplă în prima decadă a regimului comunist, când se constituie, la crematoriul din București, o secțiune privilegiată de expunere a urnelor care păstrau resturile pământești ale noilor personaje-simbol. Această funcție, de necropolă comunistă, este în asemenea măsură dominantă în spațiul funerar al crematoriului, încât creează impresia că incinerarea devenise privilegiul exclusiv al noii elite. Nu e adevărat; dar nu e mai puțin adevărat, totuși, că anexarea simbolică a ceremoniilor de incinerare s-a tradus, spațial, prin ocuparea întregului sector vizibil de columbariu, rotonda, în vreme ce defuncțiilor obișnuiți li s-a rezervat spațiul ascuns al columbariilor din anexe.

Un epitaf colectiv¹ domină și unifică această secțiune „nobilă” de columbariu monumental: „Glorie eternă martirilor care s-au jertfit în lupta contra exploatării capitaliste și a imperialismului atâțător de războaie, pentru pacea și bunăstarea...” - aici textul devine ilizibil din cauza urnelor care îl acoperă, dar poate fi lesne întregit cu referință rituală la „poporul muncitor”, în numeroasele sale variante; o invocare a patriei socialiste, deși nu imposibilă, e totuși mai puțin probabilă în acești ani ai stalinismului triumfător.

Textul, redactat în cea mai autentică limbă de lemn a epocii, aparține, la origine, retoricii monumentelor comemorative ale faptelor de război; cu toate că toți cei nemuriți aici sfârșiseră de moarte naturală, nu odată la vârste venerabile, gloria lor e asimilată celei a luptătorilor căzuți în războiul împotriva exploatării. Contrastul dintre moartea eroică pe care o revendică acest epitaf colectiv și banala moarte naturală căreia îi sucombaseră de fapt covârșitoarea majoritate a persoanelor cărora acest epitaf colectiv le e consacrat - concretizează ideea că partidul hotărăște, de fapt, nu doar cum trăiesc, ci și cum mor militanții săi. Aceștia, tocmai fiindcă sunt militanți, nu mor, de fapt, niciodată: ei cad în luptă, se jertfesc, adică - spre deosebire de muritorii de rând - nu sunt supuși morții, ci decid ei înșiși, în mod conștient să renunțe la viață, și o fac, anume, pentru a da o lovitură necruțătoare dușmanului

¹ Documentarea la Crematoriul „Cenușa” din București, inclusiv statisticile, au fost realizate de Sorin Șerban. De asemenea, el a urmărit ecourile de presă ale funeraliilor oficiale, formulând unele concluzii deosebit de interesante. Țin să-i mulțumesc și pe această cale pentru colaborarea sa.

imperialist. Acesta poartă întreaga răspundere pentru dispariția militantului, fiindcă e „ațâțător” - are, adică, monopolul răului și este perpetuu agresor: nu oare raptul original al proprietății private este cel care inaugurează violența în istorie ?

Sub această inscripție glorioasă, se înghesuie, într-o învâlmășeală prea puțin edificatoare, peste o sută de urne, multe cu fotografia defunctului și cu câte un epitaf individual: individual doar în sensul că o urnă anume are o inscripție sub poza croului a cărui cenușe o adăpostește, fiindcă altminteri, stereotipia acestor epigrame funerare e atât de coplesitoare, încât întrece cu mult norma, și așa extrem de ridicată pe ansamblul genului funerar. 49 de apoziții la câte un nume ne anunță că defunctul e un vechi militant al mișcării muncitorești; 21 - că e militant al mișcării muncitorești; încă 18 adaugă acestor titluri de glorie pe cel de membru PCR, adică de membru din ilegalitate, căci, la data redactării textelor, numele oficial al partidului era PMR; peste jumătate din epitafe consemnează de altminteri și data intrării în partid, cel mai târziu din 1944; în același sens, e de notat preferința netă pentru „militant” față de „activist”, care apare doar în două-trei cazuri, precum și varianta „internaționalist”, care, împreună cu referirea insistență la PCR și la tradițiile luptei antifasciste, conferă acestui grup de epitafe o conotație discretă, secretă chiar, asupra căreia vom reveni ceva mai jos.

Variantele acestor texte, reduse și din cauza câmpului extrem de limitativ al urnei pe care sunt înscrise, sunt foarte puține: militantul poate fi înlocuit cu luptător, sau poate fi calificat ca „devotat”; poate fi antifascist; cauza pentru care a militat poate fi antifascismul, cauza clasei muncitoare - cel mai frecvent consemnată - sau cauza comunismului, mai rar a socialismului; poate adăuga, extrem de rar totuși, un alt titlu de glorie: scriitor, delegat al muncitorilor-franzelari la congresul de fondare a PCR, sau academician.

Un element extrem de izbitor este acela al uniformității epitafelor în raport cu sexul defunctului: în afara unei „activiste a mișcării de femei” - comparabile, de altminteri, cu „membrul UGSR” care apare pe o altă urnă - formularistica este absolut indiferentă la sexul celui sau celei pe care o evocă, confirmând astfel, dacă mai era nevoie, caracterul

uniformizator al acestei retorici: omul nou, față de care militantul partidului se instituie ca prototip, este, ca îngerii, asexuat și tendențial anonim.

Anonimatul revoluționar, negarea individului absorbit de „cauza clasei muncitoare” consună, în acest model al funeraliilor „militantului”, cu trăsăturile ceremoniei înseși, care rămâne, chiar în condițiile socialismului biruitor, o ceremonie inițiativă, rezervată unei elite, și păstrând ceva conspirativ: familia politică a defunctului, „tovarășii”, se strâng, unul câte unul, laolaltă, de regulă fără cortegiu public, rostesc la catafalc câteva discursuri pe tema jertfei revoluționare, și apoi intonează, avântat, „Internaționala”, care ține loc de slujbă religioasă și de fâgăduială de nemurire. Inutil să adaug că, în această structură, familia în sens propriu a defunctului e marginală: ea e tratată cu îngăduința pe care o rezervi musafirilor, dar adevărații actori ai ceremoniei, familia politică, sunt în centrul scenariului și discursului funerar: ei plătesc, ei decid. Desigur, în orice ritual funerar, ori de câte ori grupul care organizează ceremonia nu este grupul familial al defunctului, ci familia sa simbolică - cetatea, armata, o anume comunitate profesională sau politică - scenariul funerar tinde să minimalizeze componenta singulară și privată a evenimentului, tocmai fiindcă se prevalează de afirmarea unei consangvinități imaginare, superioare celei reale și transcendente în raport cu aceasta. Confreria inițiativă pe care o constituie comuniștii nu-și propunea însă să integreze valorile familiale, ci să le anihileze, așa încât faptul că, în noile scenarii rituale, Partidul este chiar familia nu mai lasă nici un fel de loc, nici măcar minimal, rudelor defunctului. La limită, familia „tovarășilor de luptă” rămâne neclintit credincioasă chiar și atunci când familia reală dezertează: așa cum spune un epitaf destul de singular prin emfaza sa, ca și prin caracterul cvasi-metric al epigramei funerare: „Primar între primari. Tu ai slujit Partidul, țara, cu credință! / Chiar dacă fiii te-au trădat / Prieten drag, nu te întrista! Veghează tovarășii tăi!”

Ceremoniile prin care această elită își afirmă imortalitatea de grup pentru a compensa dispariția, rând pe rând, a componentilor săi puteau fi, ideologic, oricât de coerente cu ansamblul dogmei, și exprimau sistematic elemente esențiale ale acesteia: dominarea absolută a

componentei publice asupra celei private, a colectivității politic definite asupra destinelor individuale, a ideologiei „necesare” asupra realității „întâmplătoare”. Pe de altă parte, însă, incapacitatea sau chiar refuzul de a asuma condiția de partid-stat prin care se exercită efectiv puterea acestei minorități, persistența componentelor exclusiviste și aproape secrete, în contradicție cu tendințele de expansiune numerică și de exprimare publică a partidului, fac din ritualurile de incinerare comunistă o practică funerară rezervată unei elite tot mai reduse și deviante.

Adevăratul eveniment fondator al funeraliilor de partid și de stat rămâne moartea lui Lenin. Faptul că, după aproape 30 de ani, ritualul se repetă la moartea lui Stalin dovedește că această formă particulară de cult se situa în chiar centrul riturilor care instituie imaginarul comunist.

Întregul ceremonial se desfășoară, dealtminteri, în centrul simbolic al Puterii: Piața Roșie. E interesant de observat că locurile simbolice ale revoluției - Palatul de Iarnă, Institutul Smolnîi, Petrogradul - sunt anexate doar prin numele nou al orașului, Leningrad; dimpotrivă, sediul real al puterii - fosta citadelă a țarilor, Kremlinul - devine și necropolă imperială, loc de cult funerar permanent și simbol de continuitate care scurt-circuitează originile subversive ale acestei „monarhii de drept dialectic”, cum a fost atât de ingenios ea numită².

Problema succesiunii este, dealtminteri, centrală în constituirea aparatului simbolic al cultului lui Lenin defunct: ca în orice sistem inaugural, cultul întemeietorului funcționează înainte de toate ca sursă de putere imaginară și de legitimitate pentru diadohi, oricând contestabili într-un sistem care se pretinde electiv, dar care tinde, prin chiar cultul funerar pe care îl instituie, să devină ereditar. E evident că o componentă esențială a puterii lui Stalin, alături de anexarea completă a aparatului de partid și a poliției politice, a fost această legitimare simbolică pe care muma lui Lenin, adăpostită de mausoleul cu dublă funcție, de monument funerar și de tribună a parăzilor oficiale, i-o transferau permanent; succesorii săi, puși în imposibilitatea de a repeta această

² (Bellu Silber). *Monarhia de drept dialectic*. București. 1992.

fomulă de continuitate de inițiativa lui Hrușciiov de damnare a memoriei lui Stalin. nu au mai atins niciodată gradul de atotputernicie a acestuia, deși controlau și ei într-o măsură esențială nomenclatura de partid, armata și polițiile secrete.

Nemurirea corporală a eroului fondator este asigurată prin mumificare, a cărei neașteptată resurgență într-un context nu doar an-eschatologic, ci de-a dreptul agresiv față de orice eschatologie, trimite, pe de-o parte, la exultarea tehnicistă³ - iată de ce minuni e capabilă știința sovietică - dar pe de altă parte, și în mod esențial, la simbolistica unei puteri în sine, dezgolită de orice decor și proclamând perenitatea inexorabilă a sistemului prin chiar corporalitatea veșnică a Părintelui său. E posibil ca, în subtext, inventată într-un mediu la origine ortodox, cu puternice persistențe de folclor hagiografic despre miraculoasa rezistență la putrefacție a pletorei de sfinți pe care mentalitatea comună îi pomenea - să ne amintim măcar de formidabila scenă a priveghiului lui Zosima din *Frații Karamazov* - și despre forța miraculoasă a relicvelor, ritual faraonic inventat pentru Lenin să fi căutat să instrumentalizeze, subteran, și asemenea superstiții latente. Dar dominantă lui rămâne aceea a distribuției nemuririi între trupul părintelui fondator, care veghează într-o perpetuă vizibilitate, și gândul lui, care trăiește prin succesori, expuși și ei, periodic, pe terasa zigguratului pe care partidul-stat l-a instituit ca loc central al cultului politic constituit odată cu moartea lui Lenin pentru a compensa pierderea de legitimitate pe care această moarte risca să o provoace.

În opoziție cu ritual incinerării militanților, care nega moartea prin expedierea aproape stânjenită a concretului ceremoniei și prin neântificarea cadavruului, opusă eternizării gloriei, ritualul imperial pe care moartea lui Lenin îl suscită elimină cu totul din ceremonie secvența lui definitorie, aceea a dispunerii resturilor corporale într-un loc de obicei ascuns privirilor. În compensație, ceremonialul dilată la extrem expunerea trupului care devine, virtual, eternă, și varianta publică a priveghiului - garda la catafalca - devenit forma centrală a cultului oficial. În chiar momentul în care puterea reală devine o taină, exercitându-se

³ Lucian Boia, *La mythologie scientifique du communisme*. Caen, 1993.

pe căi oculte, de către un despot la pândă în bolgiile vechei fortărețe a țarilor, puterea simbolică se revendică de la o vizibilitate emfatică, deschizând camera funerară a piramidei unui pelerinaj perpetuu. Or, această opțiune pentru mumia expusă privirilor șterge granița între lumea celor vii și cea a defunctului exemplar, care continuă să domnească în centrul spațiului puterii, sursă veșnic vie, ritual invocată la tot pasul, pentru a-i legitima perpetuu pe succesorii săi.

Destinul postum al lui Stalin, care a parcurs, la vârf, întregul proces, de la eroizarea prin mumificare la profanarea infamantă, rămâne, de aceea, paradigmatic. El, care părea că exprimă anularea partidului prin cultul conducătorului în viață, sfârșește prin a dovedi că Partidul e, ca să zicem așa, sursa sursei. Partidul se instituie într-un fel de Minos, Eac și Radamante colectiv care decide, printr-o simplă hotărâre a biroului său politic, cine și cum va supraviețui postum: ca erou sau ca înaintaș comemorat periodic, ca fondator sau ca obiect al unei *damnatio memoriae*. În comunism, până și apoteoza este revocabilă.

Pentru nomenclatura provincială din România, instalată la putere după încheierea celui de-al doilea război mondial, moartea lui Stalin, situată într-o deliberată intertextualitate cu modelul funerar leninist, oferea cea mai puternică și mai atractivă paradigmă pentru constituirea ceremonialului funerar oficial. Numai că această paradigmă nu era accesibilă ca atare, unei mărunte nomenclaturi de provincie, fiind rezervată cultului imperial. De aceea, ceremonialul funerar preia doar unele elemente ale modelului central: adoptarea unei strategii comemorative pe termen lung⁴; expunerea publică limitată la cele câteva

⁴ Hotărârea CC al PMR, a Consiliului de Stat și a Consiliului de Miniștri din 22 martie 1965 (*Scântea* din 23 martie 1965) prevedea următoarele măsuri pentru imortalizarea lui Dej: 1° editarea operei; 2° redactarea biografiei; ridicarea de statui - la București și la Cluj - și de busturi - la CC al PMR și la MAN; 3° atribuirea numelui de Gh. Gheorghiu-Dej orașului Onești, Combinatului Siderurgic Galați, Combinatului Chimico-metalurgic din Baia Mare, Hidrocentralei de la Argeș, Institutului Politehnic București, unei școli medii, Casei de Cultură a Studenților din Cluj, unui bulevard și unei piețe din București, respectiv din alte orașe; 4° editarea unui timbru comemorativ. E interesant de observat că această hotărâre - doar parțial respectată, și anume în ceea ce s-a realizat imediat (nume de străzi, numele Oneștilor) - pare a privilegia sistematic, alături de București, Clujul: ne putem întreba dacă aceasta răspundea unei teme oficiale de propagandă, sau faptului că unul din membrii Consiliului de Stat, C. Daicoviciu, ilustru clujean și apropiat al lui Dej, va fi încercat să utilizeze împrejurarea comemorativă pentru a situa Clujul într-o poziție de capitală alternativă.

zile care preced funeralsiile propriu-zise, ca și în cazul defuncțiilor obișnuite, dar cu substituirea sistematică a familiei de către familia simbolică a ierarhiei de partid și de stat⁵, a priveghiului cu milităroasa „gardă la catafalc” și a bocetului privat și feminin cu discursul, masculin și politic⁶; fastul cortegiului funerar, dominat de mitologia „întregului popor” care conduce pe ultimul său drum pe conducătorul iubit⁷; constituirea unei necropole monumentale rezervate elitei nomenclaturii. Deosebirile încep însă de la acest punct, căci monumentul din Parcul Libertății (care uzurpă, semnificativ, locul Mormântului Eroului necunoscut) are o extra-centralitate care contrastează cu locul simbolic al mausoleului (doar comuniștii bulgari au revendicat pentru Dimitrov funcția simbolică a unui Lenin periferic, în vreme ce, la moartea lui Mao, chinezii reiau, masiv și polemic, ritualul leninist al mumificării, cu toată încărcătura lui hegemonică).

Situată într-un loc distinct față de centrul spațial al puterii, necropola oficială nu poate fi inserată, la București, în economia parăzilor care expun forța vie a sistemului, și nu poate servi deci unei formule dinastice, contribuind la instituirea unei reguli successorale laxă. Această dispunere spațială corespunde perfect paricidului simbolic ratat pe care Ceaușescu îl începe, dar nu-l va duce niciodată până la capăt: Dej nu va face obiectul unei damnări postume, ci doar pe acela al unei uitări programate.

⁵ În descrierea oficială a ceremoniei funebre, familia lui Dej apare doar în treacăt, ca primind condoleanțele conducerii politice; folclorul și relatările de după 1989 susțin că Lica Gheorghiu, fiica preferată a lui Dej, a fost deposedată de blănuri și bijuterii chiar înainte de funeraliile tatălui său. - În schimb, scenariul funerar elaborat de comisia instituită în acest scop (v. nota precedentă), atribuie în exclusivitate „conducerii de partid și de stat” rolurile rezervate familiei: priveghiul (înlocuit de garda la catafalc), purtarea pe brațe a coșciugului, conducerea cortegiului funebru („în urma sicriului, pășesc tovarășii de luptă ai marelui conducător, conducătorii Partidului și ai statului, glorioși militanți de tip leninist, de școală leninistă”, relatează *Scânteia* din 10 și 11 martie 1965; nu putem rezista ispitei de a observa insistența cu care modelul leninist e invocat pentru cel mai rezistent lider stalinist din istoria „democrațiilor populare”. poate și pentru a evoca în efigie paradigma defunctului nemuritor).

⁶ Pentru opoziția bocet / discurs, explicit instituită încă în ceremoniile funerare publice de la Atena, v. Zoe Petre, „Mentalités, idéologie et histoire sociale: le modèle grec”. RESEE, nr. 4/1980, p. 617-625.

⁷ Tema „întregului popor” e declinată stereotip și constant la orice doliu public: vezi *Scânteia* din 23 martie 1965: „E clipa când toată suflarea țării, în ceasul de rămas-bun, stă unită într-un singur gând și îl asigură pe scumpul tovarăș că marea cauză pentru care a luptat și a muncit până în ultima clipă va fi continuată cu neclintită încredere, cu neînvins elan, sub steagul înainte mergător al PMR”.

Rezultă, în ansamblu, că singurul domeniu al vieții publice din România comunistă din care creditatea stalinistă a fost, totuși, masiv eliminată este cel al ceremonialului funerar oficial. Mai mult, chiar, dacă la moartea lui Dej, în 1965, scenariul ceremonial e strict politic și stereotip, punând în scenă în mod omogen, prin cele trei secvențe componente - expunerea funerară, cortegiul și dispunerea propriu-zisă a rămășițelor pământești - cele două ipostaze colective ale aceluiași corp politic, partidul și poporul - încă din 1958, la moartea lui Petru Groza, apariția cu totul neașteptată în scenă a „soboarelor de preoți și diaconi”, ca și a unor elemente folclorice stilizate, provocau o explozie de aparentă autenticitate în mecanica rituală strict formală a ceremoniei, și sugerau o „polifonie” a relației partid/ popor asupra căreia merită să zăbovim o clipă.

Privind retrospectiv, funeraliile lui Groza, în opoziție cu cele ale lui Dej care par un citat riguros din „clasici”, fructifică experiența hibridului spontan dintre funeraliile politice și tradiția locală pe care nivelele inferioare ale nomenclaturii și chiar vârfurile aristocrației muncitorești sau culturale îl instalase temeinic.

Într-adevăr, în toate ceremoniile finanțate de instituții, o combinație de funeralii publice și private se elaborează cvasi-spontan, cu două componente de semn contrar. Prima, expunerea, se supune integral logicii politice a funeraliilor, apărând ca o ceremonie pur discursivă, din care elementul privat, familial și feminin e aproape absent: instalată într-un spațiu public și constând din „garda tovarășilor la catafalc” și din discursuri omagiale atente la tematica politică - această *prothesis* e supusă regulilor politicului. Dimpotrivă, secvența finală a înhumării este precumpănitor privată. Aici, unde familia naturală își reintră masiv în drepturi, intervine și ritualul funerar religios, cu slujitorii săi autorizați.

Acolo însă unde cortegiul funerar există ca secvență autonomă (mai ales în mediile muncitorești, unde rezistența componentelor tradiționale e mai pregnantă), acesta devine expresia manifestă a joncțiunii dintre politic și privat: camionul întreprinderii, care joacă rolul afetului de tun din ritualul militar, este urmat de familia îndoliată, secundată de

conducerea „familiei mari” - întreprindere, sindicat, etc. - care împarte locul de maximă vizibilitate nu doar cu rudele efective, dar și cu preotul, eventual chiar cu prapuria și ștergarele amestecate printre însemnele locului de muncă, și cu fanfara care întonează marșul funebru. În mod surprinzător, această aparent incongruă mixtură are o vitalitate spontană cu totul extraordinară, familiile defuncților veghind cu tenacitate la expresia maximală a ambelor componente și evaluând ceremonia ca „frumoasă” deopotrivă sub aspectul ei public și sub cel privat.

Inutil să mai subliniem în ce măsură aceste scenarii rituale consacră și exprimă, prin însăși vitalitatea lor, practica dublului discurs ca piatră unghiulară a funcționării mecanismului social. Înscris în structura însăși a ritualului funerar, emfatic - și nu tăinuit, ca în cazul botezului sau cununiei, unde ceremonia publică e laică și cea religioasă e de obicei secretă - amalgamul de elemente ontologic incompatibile dovedește în ce măsură disjunctia între public și privat era trăită, încorporată, asumată ca regulă de viață, și nu numaidecât de supraviețuire, de corpul social în întregul său, de la bază la vârful ierarhiei comuniste.

Cum spuneam, funeraliile lui Groza atestă expansiunea acestui ritual hibrid la cele mai înalte nivele, reunind componenta politică dominantă de partid și cea tradițională, religioasă. Că e vorba însă de un artefact o dovedește uluitoarea intervenție a *tuturor* cultelor oficiale în săvârșirea ritualului religios⁸.

Într-adevăr, după ce, în zorii zilei, patriarhul României, înconjurat de mitropoliții Moldovei și Sucevei și al Ardealului, de episcopi și de un sobor de preoți, oficiază serviciul ortodox, corala patriarhiei e urmată „de rugăciunile șefilor de cult din RPR, conform ritualului respectiv, pentru Biserica Evanghelică, Biserica Reformată, Biserica Unitariană, Biserica Romano-catolică, Biserica Luterană, Biserica Mozaică, Biserica Musulmană, Federația cultelor evanghelice”. Unanimității poporului, strâns unit în jurul partidului, îi răspunde unanimitatea cultelor oficiale, care se neutralizează reciproc, păstrând doar forma evacuată de conținut

⁸ *România Liberă* din 11 ian. 1958.

a unui ritual anexat mesajului politic: cultele reunite nu celebrează, în realitate, persoana defunctului, care nu putea aparține decât unuia dintre ele, ci Statul - care apare, în ultimă instanță alături de Partid, dar, în cazul lui Groza, întrucâtva autonom față de acesta⁹.

Mi se pare evident că, dacă, prin absurd, Ceaușescu și-ar fi organizat propriile funeralii, „modelul Groza” ar fi prevalat de departe față de cel, epurat, al lui Dej. Într-adevăr, dincolo de particularitățile personajului Groza, care ar fi impus oricum o diferențiere a ritualului față de cel al liderilor de partid, scenariul funerar care țâșnește, ca Atena în arme, complet elaborat ca variantă românească a funeraliilor politice comuniste dovedește că aparatul ideologic al „specificului local” și al anexării tradițiilor culturale la o nouă orientare era deja în act în 1958. Funeraliile lui Dej în 1965 reprezintă ultima mare manifestare propagandistică de „stil vechi”, dar liniile generale ale așa-zisei „inovații ceaușiste” de reevaluare a trecutului național și de autonomizare față de modelul sovietic erau deja articulate cu mult înainte ca Nicolae Ceaușescu să devină o figură de prim rang. Resurrecția statului ca entitate subordonată partidului, dar distinctă față de acesta, anunță de pe acuma temele „patriei eterne” și ideea dublei identități a conducătorului, emanație a Congresului Partidului, dar și Președinte al României Socialiste. Mai mult, aceste variante locale ale funeraliilor de partid și de stat se bazau într-o măsură semnificativă pe elaborările cvasi-spontane ale unei societăți care asumase din plin practica dublului discurs, ceea ce explică și supraviețuirea lor - ca și a imaginarului pe care îl exprimă - mult dincolo de limitele dictaturii lui Ceaușescu.

Desigur, nu Ceaușescu, terorizat de ideea propriei morți în asemenea măsură încât încerca în fel și chip să o anuleze și să-și asigure accesul direct de la viață la nemurire, își va fi redactat ultimele dorințe. Dar

⁹ Mi s-a părut deosebit de interesant faptul, survenit după prima redactare a textului de față, că, în polemicele suscitade în Franța, la moartea lui François Mitterand, de notarea de stat de a-i celebra memoria printr-o misă romano-catolică în Catedrala Notre Dame, un editorialist al ziarului *Libération* din 27 ian. 1996 opina că slujba religioasă ar fi trebuit să fie celebrată de reprezentanți ai tuturor cultelor existente în Franța, pentru a exprima faptul că statul francez nu depinde de nici o confesiune anume. Din nou, apare ideea hibridului cultelor reunite, exprimând clar faptul că nu persoana defunctului - cu propria apartenență la un cult anume - face obiectul ceremoniei, ci statul care le organizează.

kitschul emfatic pe care îl pun în scenă apropiații lui, care, „vechi luptători pentru cauza clasei muncitoare”, se îngrijesc totuși să-și pregătească mausolee în preajma unor mănăstiri, sau devin, ca Bodnăraș, ctitori de biserici și insistă să fie înmormântați în satul natal, ne lasă să visăm la tot felul de variante - inclusiv la stridentă ortodoxie a succesorilor contemporani ai ceaușismului național-comunist.

Înainte de a încheia această schiță de antropologie funerară, o singură observație se cuvine neapărat să mai facem. Am operat, în analiza pe care am expus-o aici, cu un număr de opoziții semnificative între ritualul militantului și cel al activistului, între mumia liderului și invizibilitatea postumă a nomenclurii, între tradiție religioasă și ceremonial politic comunist etc. Opoziția ascunsă care fondează acest sistem de referință este însă, în opinia mea, o alta: cea între ritual și absența lui completă. Principiul luptei de clasă se manifestă în întreaga sa oroadă dacă avem în vedere neantizarea pe care nomenclatura o sortește dușmanilor săi: moartea neștiută, trupurile anonime, despuiate și de veșminte, și de identitate, aruncate în groapa comună, repede ascunsă și ea - tot acest contra-ritual profanator prin care, deliberat, dușmanului de clasă i se neagă însăși condiția umană și e condamnat să moară literalmente ca un câine este antiteza definitivă și adevăratul opus complementar al funeraliilor politice. De-o parte, variantele concurente ale eroizării și nemuririi; de partea cealaltă - sacrilegiul unei morți fără chip, ca un hău al distrugerii complete: ceremonialul funerar elaborat de comunism se construiește în adânc pe această antiteză, tot așa cum întregul sistem se construiește de fapt pe represiune și moarte.

UN MIT AL TOTALITARISMULUI: COLECTIVISMUL

DANIEL BARBU

Mitologia comunismului¹ a fost abordată, în general, dintr-o singură perspectivă metodologică: demitizarea. Cu alte cuvinte, reconstruirea miturilor produse și consumate în totalitarism este privită, de regulă, ca o întreprindere de tip deconstructiv și se bucură de toate onorurile pe care o cultură le acordă - sau le refuză - spiritului critic.

Mă întreb însă dacă analiza care, de câteva decenii, și-a fixat ca obiect istoric sistemul de reprezentări simbolice și imaginarul ideologic al regimurilor totalitare de tip sovietic nu a generat, la rândul ei, o altă serie de mituri. Întrebarea devine aproape neliniștitoare acum, când studierea mitologiei comunismului este, cel puțin pentru istoria și știința politică din Estul european, o operațiune intelectuală fără riscuri, dacă nu chiar, în unele cazuri nu într-un tot izolate, un fel de revanșă. Nu suntem oare noi înșine în situația de a investiga comunismul cu ajutorul unor instrumente conceptuale și metodologice atinse uneori de umbra mitului? Mai grav încă, nu ne lăsăm cumva prinși în capcană de miturile pe care comunismul le-a fabricat și, schimbând doar termenii și sensul demonstrației, le folosim cu seninătate în continuare, cu deplină bună credință și cu sentimentul că nu facem altceva decât să destrămăm vâlul mitologic care ne acoperă trecutul ?

Pe scurt, există oare mituri cu care operează atât regimurile comuniste, cât și criticii acestor regimuri ? Să fie oare vorba, și pe

¹ Pentru aspectele generale, lucrarea de referință este LUCIAN BOIA, *La Mythologie scientifique du communisme*, Caen, 1993.

acest plan, de un triumf perfid și postum al comunismului care ne obligă să-l privim în oglinda pe care și-a pregătit-o singur din vreme ?

Mi se pare că unul dintre aceste mituri împărțite deopotrivă de ideologia comunistă și de critica acesteia este cel al colectivismului. Mai precis, al ideii - de ilustră descendență hegeliană - potrivit căreia în socialism în general și în societățile de formulă totalitară sovietică în particular, individualul este organic și ierarhic subordonat socialului întrupat de Stat, că destinul individual se topește, programatic și practic, în măreția proiectului global al societății comuniste, că viitorul luminos al omenirii are prioritate față de concretul vieții prezente².

Nu cred că mai este nevoie să argumentez sau să documentez că, în România, regimul comunist, de la instalare și până la dispariție, s-a reprezentat pe sine în termeni holiști: *partidul, poporul, masele muncitorești-țărănești, clasa muncitoare, societatea socialistă, colectivele de oameni ai muncii* sunt termeni care ocupă în întregime discursul oficial. Mai mult, indivizilor nu li se cerea să creadă într-o ideologie, cea marxist-leninistă, decât în măsura în care aceasta devenise patrimoniul proletariatului, instrumentul teoretic cu ajutorul căruia clasa cea mai înaintată analiza realitatea în mod științific. Materialismul dialectic și istoric este investit cu un caracter științific nu pentru că speculase asupra inevitabilității socialismului și încredințase proletariatului rolul de agent al sfârșitului îndelungatei istorii a exploatării omului de către om, ci datorită faptului că proletariatul, ajuns la putere prin avangarda sa revoluționară reprezentată de partidele comuniste, l-a adoptat ca un dispozitiv teoretic de raționalizare a actului de guvernare, în sensul în care, numai pe această cale dialectică, dictatura exercitată de un grup în numele unei clase sociale putea fi gândită atât în termeni de reprezentativitate politică reală, cât și ca unică expresie obiectivă a unui consens popular neafectat de fluctuații electorale:

De aceea, în totalitarism, fidelitatea nu se angajează față de o idee, ci față de o colectivitate gândită în termeni omogeni și solidari: partid, clasă muncitoare, națiune socialistă. Chiar și fidelitatea față de conducător este rareori propriu-zis personală, ca în regimurile de tip

² E.g. LUDWIG von MISES, *Socialism. An Economic and Sociological Analysis*, translated by J. Kahane, Indianapolis, 1981, pp. 51 - 57.

patrimonial sau neo-patrimonial. Personalitatea conducătorului devine obiect al mitologiei oficiale în virtutea unei relații genealogice de ordin simbolic între șef și comunitate. Stalin este părintele popoarelor, iar Ccaușescu cel mai bun fiu al poporului. Persoana naturală a conducătorului este integral absorbită de corpul său politic: conducătorul este figura partidului, întruparea poporului, imaginea clasei muncitoare.

În jurul acestui punct se înfășoară nodul unui paradox al doctrinei materialismului dialectic și istoric. Canonizarea stalinistă a marxism-leninismului a avut drept punct de pornire tema proiectelor globale, dintre care cel care beneficiază de un mare grad de generalitate este acela al edificării societății socialiste. Efortul care se cere făcut de toți și de fiecare în parte este unul de construcție socială. Dificultatea constă în aceea că, pentru marxismul clasic, ca și, de altfel, pentru freudomarxism, ori pentru existențialismele de inspirație marxistă, în inima oricărui proiect social se află, în ultimă instanță, individul. Societatea este tocmai mediul prin care acesta se înstrăinează de sine, își delocalizează natura, sarcina practicii revoluționare fiind aceea de a restaura omul în integritatea sa subiectivă, de a-l vindeca de alienare. Altfel și oarecum simplu spus, colectivitatea n-ar fi decât mijlocul prin care individul își poate pierde sau câștiga esența. În schimb, pentru marxismul oficial și canonic, individul nu era decât mijlocul prin care colectivitatea își câștigă sau își pierde ființa. În primul caz, autonomia ontologică se joacă la înălțimea omului, în cel de-al doilea se construiește la nivelul societății. Pentru euro-marxisme, omul care se regăsește pe sine, care se dezalienază, care se eliberează de sub forța lucrurilor, devine capabil să recompună o societate superior organizată și cu adevărat liberă, în timp ce pentru ideologia socialismului științific, societatea este cea care, prin conștientizarea vocației sale istorice colective o dată cu apropierea de comunism, are menirea de a aduce pe lume omul nou.

De altfel, tocmai acest mit al omului nou apare, în majoritatea operațiunilor recente de demitizare a totalitarismului, drept o țintă extrem de ambiguă. Pe de o parte, el este semnul de netăgăduit al absurdității ideologice a unui regim care, oricât de mari ar fi fost pretențiile și eforturile sale, nu a izbutit să provoace mutații profunde la nivelul naturii

umanc. În al doilea rând, el se înfățișează totuși observatorului erei post-totalitare sub forma unei anumite uniformizări a comportamentelor și atitudinilor colective ce se manifestă mai ales prin entuziasmul scăzut al marelui număr față de urgența reformelor democratice și, mai ales, față de condamnarea explicită a trecutului comunist. Firește, toată lumea este de acord că omul nou nici nu s-a născut vreodată, ceea nu înseamnă însă că societățile epocii totalitare nu ar fi fost aduse să anticipeze în ființa lor colectivă câteva din trăsăturile pe care genetica ideologică le atribuia locuitorilor viitorului comunist.

Într-adevăr, dacă omul nou ca atare este o utopie, mitul care l-a învăluit a fost investit în practici ideologice ale căror roade nu s-au lăsat așteptate: mentalitate nivelată, uniformizată, spirit colectivist, comportament gregar, inapetență pentru valorile liberalismului. Iată maladiile societății românești așa cum sunt descrise atât în discursurile, marcate de gustul eșecului, ale opoziției democratice din prima parte a anilor '90, cât și, în formulări mai elegante, în texte scrise de intelectuali.

Astfel privit, comunismul pare că și-a atins scopul. A făcut, în cele din urmă, se treacă drept normală subordonarea vocației individuale unor țeluri comune, a ridicat la rang de normă socială refuzul autonomiei persoanei și al gândirii independente, a asigurat supraviețuirea reflexelor de încadrare și înregimentare, a principiului unanimității și consensului politic. Dacă ar fi să credem analizele scrise astăzi pe un asemenea ton, toate aceste obiective au fost realizate. S-ar zice că, în România, comunismul a murit pentru că a câștigat partida, a dispărut pentru că-și dusesse la îndeplinire toate sarcinile, pentru că nu-i mai rămăsese de cucerit nici o poziție.

Cât de verificabilă este o asemenea opinie? Au fost românii reeducați, au fost ambițiile și dorințele lor tipizate, uniformizate, nivelate? Este oare ieșitul din rând cea mai mare erezie socială în voia căreia se poate lăsa cineva? A nu face ca toată lumea este cumva forma supremă a nonconformismului la români?

Desigur că nu. N-avem nevoie să organizăm ample anchete sociologice pentru a constata ceea ce vede limpede cu ochiul liber: o societate dominată de un comportament individualist, în care Dreptul este obiect al deriziunii, în care normele există doar pentru a fi

nesocotite, în care singura regulă unanim respectată este „a te descurca”, de obicei cu orice preț, în care nimic nu trece drept ireparabil, în care nici un gest nu este socotit într-atât de grav încât să atragă după sine pierderea demnității și credibilității celui care l-a comis, pentru că nu există o listă de valori și de bunuri simbolice care să se bucure, în practica socială, de un asentiment general. Astfel schițat, portretul comportamental al societății românești nu este un rezultat al ultimilor șase ani. Trăsăturile sale au o vârstă mult mai venerabilă.

Așadar, în pofida ideologiei oficiale care cerea ca interesele generale să fie puse mai presus de cele individuale, care se străduia sistematic să izoleze în orice proces istoric, economic sau social o dimensiune obiectivă, independentă de voința naturală a indivizilor, dotată cu o regularitate și un sens care nu le sunt atribuite de actorii care ocupă la un moment dat scena istoriei și în ciuda credinței stăruitoare în acest mit pe care o împărtășesc numeroși analiști ai perioadei post-totalitare, istoria comunismului românesc trebuie privită mai puțin ca o mare Istorie globală și totalizatoare a activului de partid, a industrializării, a colectivizării, a represiunii, a elaborărilor doctrinare și ideologice, cât ca o explozie în lanț și cu efect imediat de istorii concrete, multiple, incoerente, intersectate și conflictuale ale unor oameni reali, ale unor interese specifice, ale unor cariere individuale, într-un cuvânt, a felului în care românii s-au descurcat, mai mult sau mai puțin bine, dar fiecare în parte și fiecare pentru sine și pentru ai săi.

Se spune în mod curent că totalitarismul a fost o experiență istorică traumatizantă la care românii *au fost supuși*, pe care au îndurat-o vreme de cinci decenii. Fără nici o îndoială. O bună dialectică ne-ar îndemna însă să ne întrebăm dacă nu cumva totalitarismul nu a fost la rândul său folosit de către români, de-a lungul aceleiași perioade, adică obligat să traverseze rigorile unei experiențe istorice tot atât de încărcată de consecințe ca și prima. În fața Istoriei Comunismului, a unei istorii a deciziilor politice, a congreselor, a plenarelor deschise sau secrete, a organizării represiunii, a planificării economiei, a ingineriei sociale și controlului demografic, a unei istorii integratoare a factorilor majori care au influențat soarta generațiilor dintre 1945 și 1989, s-ar putea situa o plajă de *istorii din comunism*, adică o serie dispartă și practic

neșfârșită de biografii care au inclus comunismul, în proporții și cu sentimente diferite, în propria lor rețetă de fabricație. Căci, înainte de a fi un regim politic, comunismul a fost o putere asupra vieții.

În fond, mitul uniformizării și al colectivismului este unul interesat, căci societatea socialistă, sau, după epocă, comunismul, devin pe această cale persoane fictive, un soi de universalii care asigură imunitate în fața judecății Istoriei sau, după caz, a celei penale.

Pe scurt, mitul comunist al colectivismului și supraviețuirea lui post-totalitară are rolul de a face uitat în felul în care a funcționat, după 1945, dispozitivul de putere în România, și mai mult decât atât, de a ascunde însăși natura acestei puteri.

Pentru a scruta mai îndeaproape problema puterii, în raport cu care miturile politice își definesc utilitatea și funcțiile, mi se pare necesar să propun, într-o perspectivă foucauldiană³, câteva ipoteze de lucru.

Mai întâi s-ar părea că puterea nu ar trebui gândită ca un bun simbolic autonom ce se poate lua în stăpânire prin forță, ce se poate dobândi pe cale legală, ce se poate transmite, împărți sau distribui, ca ceva la care se poate ajunge, sau poate fi păstrat, pe care se poate pune mâna, sau care riscă să scape din mână. Puterea *se exercită*, mai degrabă, ca un joc al legăturilor, inegale și mișcătoare, dintre diferite centre de interes și grupuri de persoane.

În al doilea rând, relațiile de putere nu sunt exterioare altor tipuri de raporturi - procese economice, mobilitate socială, dinamică politică -, nu le însoțesc de la distanță, ci sunt incluse în acestea. Relațiile de putere s-ar prezenta deci ca un efect al inegalităților, dezechilibrelor și diferențelor ce străbat aceste raporturi. Aș îndrăzni să spun, pe urmele lui Foucault, că relațiile de putere sunt de cele mai multe ori un *factor de producție*, căci ele nu interzic sau permit după principiul normei de drept, ci creează și se lasă create în afara logicii elementare a permisiunii și represiunii. Apoi, și acesta este probabil observația esențială, puterea se instalează de jos în sus, ea nu este rodul încheștării dintre dominanți și dominați, al luptei de clasă sau al competiției dintre partide, ori al

³ MICHEL FOUCAULT, *La volonté de savoir*, Paris, 1976, pp. 112 - 129, pasaje esențiale pentru tema puterii pe care le-am comentat deja în DANIEL BARBU, *O carte despre putere*, în *Fahrenheit 451* 1/3, 1995, p. 11.

unor raporturi de forță multiple și situate la nivele deosebite: aparat de producție, familie, grup social, instituții. Puterea este locul unei amenajări a tensiunilor ce se pot naște între toți acești factori, locul unei redistribuiri și disciplinări a conflictelor care frământă în chip natural corpul social. Puterea descurcă, destramă, separă, distruge, introduce o infinitate de diferențe în nucleul dur și aparent indivizibil de reprezentări ideologice și simbolice în jurul căruia orice regim de dominație are tendința să se organizeze. În ultimă instanță, *a te descurca* nu este decât un alt mod de a numi participarea la putere, accesul la exercițiul firesc al acesteia.

Pe de altă parte, relațiile de putere sunt evident purtătoare ale unei anumite intenționalități, fără a fi totuși bătute de subiectivitate. Firește, n-ar putea fi concepută o putere care să nu se exercite în funcție de un număr de obiective. Ceea ce nu înseamnă neapărat că acestea din urmă ar fi fructul alegerii sau deciziei unui subiect individual. Nu există, probabil, un stat major al puterii într-o societate dată, un Kremlin sau un Cabinet 1 de unde ar porni toate firele și unde s-ar lua toate deciziile, ci un aparat birocratic stratificat, încurcat, cu tendințe de capilaritate, care gestionează, uneori potrivit unor rețele de cauzalități și de complicități, funcționarea societății, sprijinindu-se pe elemente de susținere, dislocând grupuri marginale, modelând interacțiunea factorilor economici. Puterea ar putea fi definită, în cele din urmă, drept o strategie anonimă care coordonează tactici individuale, inițiative personale, comandamente autoritare ce se difuzează inegal, fiind mereu traduse la nivelul responsabilităților personale și de grup.

În sfârșit, acolo unde este putere, apare în chip necesar și rezistența la putere. Aceasta nu poate fi separată de putere, face parte din ea, locuiește în miezul acesteia. Puterea nu are cum să funcționeze în afara confruntării cu o multiplicitate de puncte de rezistență, ce joacă rolul de adversar, de țintă menită lovirii și care dau puterii, în final, adevărata ei identitate. Nu poate fi vorba, în fața puterii, despre un loc al marelui refuz, despre o contestare masivă și globală, despre un focar coerent de revoltă cu o adresă unică și precisă. Există în schimb rezistențe: necesare, probabile, imposibile, dubioase, spontane, mânioase, calculate, îngenuncheate, conspirative, solitare, inefficiente, violente,

ireconciliabile, interesate, autodestructive, oportuniste sau gata de compromis. Puterea are nevoie de rezistență ca un element pasiv, destinat unei permanente înfrângerii. Ca și relațiile de putere, nodurile de rezistență sunt distribuite neregulat pe suprafața socială, suscitând anumite practici, comportamente și atitudini, diferite în timp și spațiu. Numai atunci când toate aceste puncte de rezistență se alătură într-o strategie ce ajunge să traverseze, ca o peliculă negativă, toate relațiile de putere, când se împletesc într-un anumit regim de normalitate, când se încurcă într-atât în țesătura puterii încât a te descurca devine cu neputință, numai în acel moment se ivește posibilitatea refondării puterii după reguli noi.

Dincolo de putere nu se află nimic, nici un fel de opoziție blocată în incapacitatea de a-și rosti adevărul. În exercițiul puterii se topesc laolaltă dominația și rezistența. Puterea nu se constituie decât în măsura în care dă naștere unor *practici*. Altfel spus, ea nu are un izvor situat în afara responsabilității persoanei, sursă în raport cu care subiectul individual se definește pe sine fie drept supus, fie drept revoltat. În ambele cazuri avem de-a face cu o participare inevitabilă la putere, care își face apariția numai în orizontul persoanei și nu, așa cum dreptul pozitiv ne îndeamnă să credem, în sferele înalte ale posturilor de comandă politică. Omul ca subiect al libertății și statul ca agent al normei de drept sunt deci co-prezente în rețeta puterii. În fond, fiecare este coautor al puterii pe care are aerul că o îndură, că o suportă împotriva propriei voințe, că o lasă în afara adevărului propriu și a dorințelor pe care aceasta le pune în mișcare.

Puterea n-ar trebui deci să se scrie niciodată cu majusculă, ca pentru a arăta că este ceva situat în afara posibilității și responsabilității persoanelor, ca și cum puterea n-ar fi decât punctul central în care, sub forma dreptului, se iau acele decizii la care o societate inertă și periferică este chemată să se supună. De fapt, puterea nu este o instituție, nu este o structură, nu este o anumită autoritate cu care unii ar fi dotați și de care ceilalți, cei mai mulți, ar fi lipsiți, ci *este doar numele pe care-l dăm unei situații strategice complexe într-o societate dată*⁴.

⁴ Michel Foucault. *La volonté de savoir*, p. 123.

Într-o situație strategică favorabilă s-a aflat, între anii 1944 și 1948, Partidul Comunist. De la creerea BND, în lunile mai-iunie 1944, inițiativa în sfera politică românească, adică monopolul restructurării relațiilor de putere, aparține integral comuniștilor ca, de altfel, în toate țările din Estul Europei⁵. Până la 30 august 1948 când, prin decretul 221, se înființează Direcția Generală a Securității Poporului, strategia comunistă nu a fost de tip represiv, ci a adoptat un caracter care ar putea fi denumit politico-juridic.

Din 1944 și până în 1948, PCR s-a servit de Drept pentru a aboli drepturile. Noul dispozitiv de putere se naște și se schematizează sub o formă juridică, în cadrul unui joc coordonat al licitului și ilicitului, al interdicției și îngăduinței, al expresiei libere și cenzurii, al transgresiunii și complicității, al iertării și pedepsei. Regimul caută într-adins să se prezinte sub acest aspect politico-juridic, ceea ce-i îngăduie să prescrie în mod legitim modul în care puterea trebuie gândită de către cetățeni și care nu este, în fond, decât o manieră de a exercita violența și de a administra disimetriile politice sub aparența unei legi generale, într-o atmosferă socială marcată de urgența reformelor instituționale și economice.

De fapt, comuniștii români nu numai că au acționat în majoritatea cazurilor pe cale legală, dar au fost cei care au conceput și trasat această cale. Lucrețiu Pătrășcanu a redactat „Proclamația către țară” rostită de suveran la radio pe 23 august și tot el a pregătit Decretul Constituțional 1626 din 31 august 1944. Din această clipă, întreaga inițiativă legislativă a aparținut comuniștilor, aflați mereu cu un pas înaintea celorlalte forțe politice. Se știe că prezența trupelor sovietice a avut un cuvânt greu de spus în procesul de instalare a guvernului de la 6 martie 1945, ceea ce nu trebuie să ne facă să uităm că echipa Groza a fost chemată la guvernare de către factorul constituțional cu respectarea tuturor formelor legale. Colaborarea legislativă și administrativă dintre suveran și guvern după 4 februarie 1946, inaugurarea parlamentului rezultat din alegerile contestate de la 19 noiembrie, epurările corpului ofițeresc din martie

⁵ Francois Fejtő, *Histoire des démocraties populaires. I. L'ère de Staline* (1945 - 1952), Paris, 1952, pp. 117 - 124.

1945, iunie 1946 și august 1947 și, în sfârșit, abdicarea consimțită de la 30 decembrie 1947, au fost tot atâtea acte și practici juridice care au făcut ca Dreptul să fie însăși forma dispozitivului de putere instalat de comuniști. Confiscarea statului s-a făcut prin intermediul unor procedee prin excelență legale, cu acordul formal al factorului constituțional. Au existat, indiscutabil, presiuni psihologice, gesturi violente, operațiuni de intimidare, dar actele revoluționare și chiar loviturile fățișe de forță au lipsit cu totul.✠

Cum de s-a întâmplat ca România să fie prima țară est-europeană în care un guvern inspirat de comuniști a reușit să-și asigure controlul statului, deși, în raport cu Ungaria, Cehoslovacia sau Polonia, prezenta uriașul avantaj al unor structuri constituționale, instituționale și politice neatinsse de ocupația germană ? Tancurile sovietice, atât de des invocate, nu ne oferă o explicație nici suficientă și nici satisfăcătoare.

Răspunsul la această întrebare tulburătoare s-ar cuveni căutat mai curând în zona raporturilor dintre societatea românească și clasa ei politică tradițională. Relațiile de putere, așa cum fuseseră practicate în sistemul interbelic și, apoi, în anii regimului carlist și în vremea dictaturii de război se aflau într-o criză din care nu părea să poată ieși o soluție de guvernare.

După 23 august 1944, Partidul Național Liberal nu a confecționat, practic, nici un program de guvernare, întemeindu-și discursul politic pe atașamentul față de principiile generale ale democrației, constituționalismului parlamentar și ale liberalismului, principii care, departe de a fi actualizate, nu erau nici măcar explicate. Pe plan organizatoric, distanța dintre autoritarismul și lipsa de imaginație a conducerii brătieniste și organizațiile locale atrase de pragmatismul tătărăscian, nu era nici ea de natură să stârmească încrederea într-un partid ce nu se mai putea hrăni din amintirea guvernelor sale din epoca modernizării statului.

Programul Partidului Național Țărănesc, publicat la 16 octombrie 1944, se mulțumea la rândul său să insiste asupra luptei împotriva comunismului, conținea câteva vagi referințe la o eventuală în proprietărire, vedea soluția crizei economice în ajutorul occidental și, mai ales, glorifica trecutul ilustru al partidului. Iuliu Maniu,

personalitate politică deja legendară, făcând parte, alături de Petkov sau Kéthly, din galeria marilor încăpățânați⁶, nu avea însă reputația de a stăpâni o bună artă a guvernării⁷.

Într-un asemenea context, programul de guvernare FND, concret, radical, pe alocuri chiar național, promovând libera inițiativă economică și caracterul urgent al reformelor a reprezentat o foarte bine calculată operație de expropriere a vocației democratice a partidelor istorice⁸ care a atras comuniștilor un suport popular relativ însemnat. Pe plan politic, momentul în care comuniștii reușesc să impună atiteza ideologică reformiști (FND) - reacționari (PNL, PNT), antiteză fondatoare a mitologiei politice totalitare, este cel al reformei agrare. Aceasta se afla, în principiu, în programele tuturor partidelor. Caracterul radical al celei propuse și îmfăptuite de guvernul Groza a declanșat însă o reacție de reținere și un număr de proteste din partea partidelor istorice. Dintr-o dată, PNL și PNT au făcut figură de grupări politice reacționare, cel puțin în ochii celor 800000 de împrăprietăriți. Tema reacțiunii, a dușmăniei istoricilor față de progres, de reforme democratice și de masele muncitorești-tărănești se încetățenește acum definitiv și, mai ales, credibil, în inventarul propagandistic comunist.

Oricât de criticabilă ar fi întocmirea și utilizarea statisticilor în practica istoriografică, ele au măcar meritul de a sublinia tendințele, de a indica cu precizie sensul unor procese istorice. Să comparăm deci efectivele comuniste, înainte de război și în 1947, din România, Ungaria, Cehoslovacia, Polonia, Iugoslavia și Bulgaria⁹, pentru a evidenția creșterea numărului de membrii de partid:

Țara	Înainte de război	1947	Creștere
România	1000	710000	de 710 ori
Ungaria	30000	550000	de 25 de ori
Cehoslovacia	80000	1300000	de 16,2 ori
Polonia	20000	800000	de 40 de ori
Iugoslavia	15000	400000	de 26,6 ori
Bulgaria	8000	510000	de 83,7 ori

⁶ Ibidem, p. 119.

⁷ „Dl. Maniu nu vrea să guverneze, el simte mereu impulsul să răstoarne”. G. Călinescu, în *Tribuna Poporului*, nr. 78 din 3 decembrie 1944.

⁸ François Fejtö. *op. cit.*, pp. 120 - 121.

⁹ Datele statistice sunt preluate după Ibidem, p. 196.

Raportat la ansamblul populației, în anul 1947 comuniștii reprezentau în Cehoslovacia 10,5%, în Ungaria 8,2%, în Bulgaria 7,2%, în România 4,5%, în Polonia 3,3% și în Iugoslavia 2,5%.

Deși în România ponderea comuniștilor nu este printre cele mai mari, dinamica partidului este, de departe, cea mai spectaculoasă. Astfel, teoretic vorbind, predispoziția românilor de a se înscrie în Partidul Comunist a fost de 9 ori mai mare decât a bulgarilor, de 18 ori mai mare decât a polonezilor, de 26 de ori mai mare decât a iugoslavilor, de 28 mai mare decât a ungarilor și de 45 de ori mai mare decât a cehilor și slovacilor.

Toate aceste date ne ajută să observăm atât incidența, mai întâi parazitară, a mitului într-o strategie a puterii care a fost, într-o primă etapă, de ordin juridico-discursiv, cât și faptul că opțiunea pentru comunism a unei părți importante a societății românești, exprimată ca tendință încă dinainte de 1948, nu este nici manifestarea unei înclinații naturale a românilor spre uniformizare și nici un triumf al spiritului colectivist, ci o alegere istorică. Încă de la început, comuniștii nu au promis o viață politică de tipul celei practicate în democrațiile parlamentare occidentale, ci o bună guvernare, o guvernare mai bună decât cea a clasei politice tradiționale. Din acest refuz explicit al politicului s-a alimentat forța mesajului lor vreme de cinci decenii.

Dacă în perioada 1945 - 1948, puterea a procedat prin interdicție și reprimare, a încercat să normalizeze comportamentele sociale cu ajutorul unor instrumente juridice, în schimb, după 1948, natura relațiilor de putere se transformă radical. De acum înainte, vom avea de-a face cu o putere disciplinară sau, mai exact, auto-disciplinară, ce se bizuie mai puțin pe interdicție și reprimare, cât pe îndemnul la acțiune, pe încurajarea faptei, în prezența unei bio-puteri¹⁰, a unei puteri care preia gestiunea funcțiilor vitale ale corpului social. Într-un

¹⁰ Michel Foucault, *Surveiller et punir. Naissance de la prison*, Paris, 1975, pp. 137 - 196; v. Michel Donnelly, *Des dives usages de la notion de bio-pouvoir. în Michel Foucault philosophe*, Paris, 1989, pp. 230 - 235.

astfel de context, individul nu mai trebuie gândit ca un fel de element biologic primar și inert, pe care puterea îl formează, îl federează, îl încarcă de sens sau îl lovește aleatoriu.

Între anii 1948 și 1989, relațiile de putere nu se constituie și nu funcționează în vederea uniformizării comportamentelor populației, a normalizării atitudinilor și gesturilor sociale. Puterea e interesată de fiecare individ în parte, de producția politică a corpurilor¹¹, de construcția atitudinilor, de supravegherea comportamentelor. Puterea nu acționează prin interdicție, nu se folosește de norma de drept pentru a reprima, a alinia și a produce unanimitatea. Este deci de înțeles că dreptul socialist denunță formalismul dreptului burghez. Căci noile rețele de putere procedează prin asumarea funcțiilor vitale ale individului. Puterea nu interzice nimic. În fapt, textele juridice conțin toate garanțiile democratice. Puterea face, de fapt, altceva: supraveghează, hrănește, pedepsește.

Este o putere de tip pastoral, așa cum a fost identificată de Paul Veyne¹² în gândirea lui Michel Foucault¹³. Or, spre deosebire de relațiile de putere de tip juridico-discursiv, care uniformizează atitudinile și normalizează comportamentele, puterea pastorală încurajează producerea individualismului. Individul nu-și aliniaza comportamentul unor norme juridice, ci evoluează liber pe un teritoriu aflat sub controlul unui anumit dispozitiv de putere. Și, atâta timp cât evoluează în direcția spre care operația inevitabilă de descurcare a relațiilor de putere îl îndrumă în chip firesc, este hrănit și ocrotit prin programe de securitate socială, prin inexistența șomajului, printr-o rată acceptabilă a criminalității, printr-un raport echitabil între salarii și prețuri, ca și printr-un consum ale cărui limite nu sunt impuse de mărimea venitului

¹¹ Zoc Petre, *Promovarea femeii sau despre destructurarea sexului feminin*, în *Miturile comunismului românesc*, sub redacția lui Lucian Boia, București, 1995, pp. 22 - 38.

¹² Paul Veyne, *Comment on écrit l'histoire*, Paris, 1971, 347 - 385.

¹³ Michel Foucault, *Sexualité et pouvoir*, in *Dits et écrits 1954 - 1988*, III, Paris, 1994, 559 - 566.

personal, ci de raritatea produselor care este, în ceea ce-o privește, o formă individualizată de control. Raritatea, relativă sau acută, a bunurilor de consum este doar unul din mecanismele care-i îngăduie individului să realizeze singur riscul de a rămâne exterior relațiilor de putere.

Spre deosebire de regimurile de putere pastorală din Antichitate și Evul Mediu, totalitarismul de tip sovietic și-a întemeiat legitimitatea pe factorul economic. Nu în sensul în care statul comunist ar fi aspirat cu adevărat să devină un stat al bunăstării și al consumului, ci în măsura în care actul de guvernare trece drept sinonim, pe de o parte cu modernizarea și creșterea economică, iar pe de altă parte cu monopolul redistribuirii cât mai uniforme a produsului național. Cetățenilor nu li se cere să-și manifeste altă credință decât aceea în știința regimului de a-i governa și de a-i hrăni. În comunism, arta guvernării se confundă deci cu gestiunea economică.

De aceea din punct de vedere politic și juridic, individului nu i se interzice nimic și i se oferă totul. Dar în schimbul unei supravegheri individualizate și atente. Dispozitivul de putere al regimului nu este instalat pentru a urmări indivizii după unicul criteriu al respectării sau transgresării dreptului. Represiunea, oricât de masivă și dramatică a fost în anumite etape, nu a funcționat asemenea unei consecințe previzibile a încălcării normei de drept, fie acesta și socialist, ci ca efect al delațiunii, ca rezultat al supravegherii reciproce a indivizilor, a chemării fiecăruia în parte la vigilență și la acțiune. În plus, represiunea nu a vizat decât în subsidiar eliminarea fizică a rezistențelor la putere și niciodată identificarea vinovaților de delictul de opoziție la putere. Fundamentul, ciclurile represive ale puterii de tip pastoral nu urmăresc să stabilească vinovății, ci să provoace mărturisiri, nu să oblige individul să se situeze în raport cu o normă de drept, ci să adere la adevărul puterii.

Iar acest adevăr esențial care, pe o cale sau alta, trebuia rostit de toți și de fiecare în parte, nu afirmă că păstorul este bun pentru că nu obișnuiește să certe și să pedepsească, ci pentru că este singurul capabil

să-și hrănească turma. Atâta timp cât turma este hrănită, orice violență este legitimă, înțelegând legitimitatea în sens weberian¹⁴, adică nu atât ca pe o adeziune formulată explicit și motivată rațional sau moral, cât ca pe o absență a contestării, ca pe o lipsă a unui proiect alternativ de societate.

Regimul a căzut, în final, nu din cauza unui exces al funcției sale represive, ci din pricina unei curențe structurale a funcției sale nutritive. Prăbușirea comunismului ar fi, prin urmare, mai puțin rezultatul unei reînțoarceri în forță a politicului, cât o consecință a eșecului unei formule de guvernare de tip pastoral.

¹⁴ Max Weber, *The Theory of Social and Economic Organization*, translated by A.M. Henderson and Talcott Parsons, The Free Press. New York - London, 1964, pp. 130 - 132.

SUB SEMNUL CRAVATEI ROȘII: COPILĂRIA OMULUI NOU¹

MĂDĂLINA NIȚELEA

În decurs de câteva decenii, în anii „marilor împliniri comuniste”, poate că ne-am întrebat dacă cei mici, copiii, și-au dat seama de ridicolul situației oferit de cei mari. Chiar dacă răspunsul ar fi „nu”, ei nu pot fi condamnați, pentru că cei mici nu au cunoscut în universul lor decât acel angrenaj pe care cei mari îl întrețineau pentru „reușita” sistemului totalitar comunist.

Ideologia comunistă, ca orice ideologie dominantă, a adus propriul său model uman. Insistând asupra formării omului nou, asupra unei noi tipologii, se credea că societatea comunistă va căpăta coerență. Astfel s-a acordat o atenție deosebită sistemului educativ impus copiilor, care, crescuți într-o familie autoritară, într-o școală autoritară, intrau într-o societate la fel de autoritară. A apărut un nou sistem de valori, au apărut cuvinte simbol care s-au substituit într-un mod destul de brutal în locul a ceea ce s-ar fi putut să se scrie și să se arate copiilor specific vârstei lor.

Mai mult chiar, la vârste foarte fragede copiii erau incluși în diverse forme de organizare social-politice: „În luptă pentru cauza lui Lenin și Stalin fii gata - răsună jurământul miilor de detașamente. Gata oricând”¹.

Și astfel, noua scară de valori a fost creată. Treptele ei pot fi termenii: comsomol, comuniști, cravată roșie, critică și autocritică, detașament, disciplină, crou, etică, familie, învățătură, muncă, muncitor, pace, patrie, partid, popor, pionier, republică, revoluționar, roșu, tovarăș, U.T.C. etc.

¹ M. Prilejaeva. „Copiii își iau rămas bun de la conducător”, în *Pogonici*, nr. 5/1953.

Aici, ca și în alte cazuri, pentru a ne putea integra în rândul noilor valori, putem să pornim de la particular la general. Particularul, în cazul acesta, ar putea fi chiar și o revistă adresată copiilor, sau ceea ce a însemnat o revistă pentru copiii acelor ani, unde educația se făcea doar pentru colectivitate și prin colectivitate.

Revista se numea *Cravata roșie* și a apărut sub acest nume de la 1 aprilie 1953, la câteva zile după moartea lui Stalin. Putem spune că a avut și trecut și viitor deoarece în 1947, primul ei an, se numise *Licurici*, iar din 1967 se va numi *Cutezătorii*: „De multe ori în scrisorile primite la redacție, cititorii noștri ne cereau ca revista lor literară să capete un nume nou, un nume legat de organizația lor de pionieri, de viața lor de școlari”². Oricum, revista se prezenta ca „Revista pionierilor și școlarilor. Editată de Comitetul Central al Uniunii Tineretului Muncitor”³, iar alături apărea sloganul „în luptă pentru cauza lui Lenin și Stalin înainte!”. Era adresată copiilor de vârste aproximativ între opt și patrusprezece ani și se dorea a fi unul dintre prețioasele focare de îndoctrinare comunistă: „Revista pentru pionieri și școlari a adus o contribuție importantă educării comuniste a pionierilor și școlarilor, a ajutat la îmbogățirea literaturii și artei plastice destinate copiilor”⁴, iar mai departe se arăta că „Cititorii, copiii au găsit în paginile revistei *Cravata Roșie*, răspunsuri la mai multe din întrebările pe care ei și le pun privind cunoașterea naturii, frumusețile patriei, viața nouă care se făurește pe cuprinsul țării, viața școlarilor din alte țări. Multe din povestirile, poeziile, desenele publicate în revistă - semnate de scriitori și ilustratori cunoscuți - au sădit și educat în sufletul micilor cititori sentimente nobile de dragoste față de patrie, față de școală, de familie, de muncă”⁵.

Astfel ne întâlnim cu poezii, povestiri, anecdote și de asemenea articole, intitulate sugestiv: „Povestiri despre Lenin”, „Suntem prieteni cu țara cea mai mare din lume”, „Datorită tovarășului Stalin visurile noastre prind viață”. „Omul în luptă cu natura” s a m d până la exemplificarea întregii mitologii comuniste.

² „Dragi pionieri și școlari”, în *Licurici*, nr. 6/1953.

³ *Ibidem*.

⁴ „La a zecea aniversare a revistei *Cravata Roșie*”, în *Cravata roșie*, nr. 5/1957.

⁵ *Ibidem*.

Un loc important îl acordau aceste pagini evocării marilor personalități care au intrat în panteonul comunist, figuri care trebuiau să constituie modele demne de urmat pentru cei mici.

Bineînțeles figura centrală era Lenin. „Toți cei ce iubesc libertatea, munca și progresul, nu-l vor uita niciodată pe marele Lenin, conducătorul Revoluției Ruse, îndrumătorul și luminătorul tuturor popoarelor”⁶.

De asemenea portretul copilăriei lui Lenin era bine zugrăvit. Se spunea că pe lângă faptul că era un copil model, citea foarte mult - poezia preferată era „Cântecul săracului”.

Fără somn cel bogat
Galbenii-și păzește,
Fără avere, cel sărac
Se înveselește⁷.

Îi plăcea să învețe, „el nu mergea, ci zbura la lecții”⁸; de dornic ce era de învățatură, se spunea mai departe că, „într-o dimineață rece de toamnă, mama a vrut să-l îmbrace cu paltonul, însă nici n-a apucat să i-l aducă că el a și dispărut”⁹. N-a suferit laudăroșenia și îngâmfarea, „însușiri neplăcute pe care le-a condamnat și mai târziu, în discursul său rostit la Congresul al III-lea al Comsomolului, în care el sfătuia tineretul să se ferească de aceste defecte”¹⁰; iar acca disciplină rațională și acel spirit de economie pe care le-a manifestat Lenin și „pe care le cerea de la toți tovarășii în opera de construire a statului și le-a însușit încă din copilărie”¹¹. Astfel, spunea Lenin „fructe mâncam câte voiam, însă aceasta nu se făcea în mod dezordonat, era și aici disciplină. De exemplu, atunci când se coceau merele, ni se dădea voie să adunăm merele căzute pe jos, ; de merele din pom nu ne atingeam”¹². Adesea

⁶ „Povestiri despre Lenin”, în *Licurici*, nr. 40/1948.

⁷ A.I. Ulianova: „Copilăria lui Lenin”, în: *Din copilăria lui V.I.Lenin*, București Ed. Ion Creangă, 1970.

⁸ A. Elisarova, „Din copilăria lui Lenin”, în *Licurici*, nr. 2/1953.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ A.I. Ulianova, *op. cit.*

¹² *Ibidem*.

cugeta asupra faptului dacă e just drumul de luptă ales de fratele său mai mare. Se știe că fratele său a participat la atentatul împotriva țarului Alexandru al III-lea. „Nu. Noi nu vom urma această cale - spunea Lenin. Nu pe o astfel de cale trebuie să se meargă”¹³.

Entuziasmul copiilor pentru ceea ce paginile revistei prezentau nu se lăsa așteptat: „Astfel am folosit noi, dragă redacție - spunea un grup de pionieri într-un articol intitulat „Vrem să fim ca Lenin” - cunoștințele despre viața și activitatea marelui Lenin, viață și activitate ce constituie un exemplu minunat pentru un tânăr pionier”¹⁴:

„Din toate câte facem mari și mici
E-naltă cinste leninist să fii
Fii patriot - porunca noastră sună
În veci Partidul, Lenin, Comunismul
Pe-al nostru steag vor străluci-mpreună”¹⁵.

Alături de Lenin, și figura lui Stalin căuta să impresioneze personalitatea copilului, să distrugă orice urmă de inocență specifică copilăriei, introducându-l cu forța în jocul periculos al adulților.

Așa că, o bună pionieră avea tot dreptul să scrie în jurnalul său: „Ce fericire că noi trăim în țara lui Lenin și Stalin (...) Mulțumesc iubitului Lenin, mulțumesc iubitului Stalin, pentru fericirea noastră, prezentă și viitoare”¹⁶.

Despre Stalin, cei mici aflau printre altele că acesta a început destul de timpuriu să studieze opera de economie politică a lui Marx pe care o luase ca împrumut de la un anticariat, unde era un unic exemplar: „Mare i-a fost necazul anticarului când, după câteva zile, tânărul cititor îi adusese înapoi cartea și-i arătă copia Capitalului scrisă de mână până la ultimul rând”¹⁷.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ „Vrem să fim ca Lenin”. în *Cravata roșie*, nr. 2/1954.

¹⁵ „Ce fericire e să fim copiii tăi. pământ natal. pământ sovietic!”. în *Cravata roșie*, nr. 2/1959.

¹⁶ A. Moijes, E. Rubțova, „Acolo unde a trăit și a lucrat V.I. Lenin”, în *Cravata roșie*, nr. 8/1953.

¹⁷ Virgil Caraba, „Marea prietenie”. în *Licurici*, nr. 21/1952.

Moartea lui Stalin se pare că a zguduit sufletele copiilor. O pionieră din clasa a VII-a, elevă a unei școli dintr-un sat, își manifestă astfel durerea la aflarea veștii:

„Părinte drag, iubit tovarăș Stalin
Cu lacrimă în ochi scriu versul meu
Cu tine-n gând, cu viața ta în minte
Voi crește și voi învăța mereu”¹⁸.

Pentru a fi un un „bun camarad” se insista asupra celebrelor prietenii care au animat viața glorioșilor comuniști. Iată ce se scria într-un articol despre prietenia dintre Marx și Engels: „Prietenia lor, spunea Lenin, întrece chiar și legendele cele mai mișcătoare ale anticilor despre prietenia dintre oameni. Dragostea lui Engels pentru Marx cât era în viață și cinstirea memoriei lui, după ce murise, nu avea margini. Aceste cuvinte despre Marx și Engels pot exprima tot atât de bine marea prietenie dintre Lenin și Stalin”¹⁹.

Alături de viețile impresionante ale lui Lenin, Marx, Engels, Stalin, Gheorghiu-Dej, Gh. Dimitrov, Mao-Tse-Dun, copiii aveau să cunoască viața și activitatea literară a unor celebri scriitori ruși.

Despre Maxim Gorki, omniprezent în literatura pentru copii, se spunea într-un articol intitulat „Prietenul copiilor” că după revoluție a scris despre felul în care trebuie crescuți milioanele de copii sovietici ca să devină mai târziu oameni buni cu multă știință de carte, meseriași pricepuți, cetățeni ai Patriei socialiste²⁰; iar despre Arcadi Gaidar, autorul faimoasei povestiri „Timur și băieții lui”, se afirmă că „de la 14 ani lupta ca voluntar în rândurile Armatei Roșii, că la 15 ani fusese rănit prima dată, apoi după ce se însănătoșise ajunsese comandant de batalion, iar la 16 ani comandant de regiment”²¹.

Și scriitorii clasici erau adaptați discursului „realist-socialist”. Despre Gogol cei mici aflau că „operele lui geniale ne învață să iubim tot ceea ce este cinstit și măreț în lumea asta și să

¹⁵ Paraschiva Rotaru, „La moartea iubitului Stalin”, în *Licurici*, nr. 6/1953.

¹⁹ Virgil Caraba, „Marea prietenie”, în *Licurici* nr. 21/1952.

²⁰ S. Marșak, „Prietenul copiilor”, în *Licurici*, nr. 49/1948.

²¹ *Licurici*, nr. 4/1953.

urâm cu toată puterea cele din urmă rămășițe ale lumii vechi, ale dușmanilor păcii și libertății, „suflete moarte” ale imperialiștilor americani și ale slugilor lor”²².

Nu trebuie să ne mai mire faptul că ce se recomanda copiilor să citească pentru vacanța de vară din anul 1952, cuprindea pe lângă Sadoveanu, Creangă, Eminescu, Nina Cassian, A.G. Vaida, E. Camilar, numai nume de scriitori din Uniunea Sovietică: A.I. Ulianova (*Copilăria lui Lenin*), Gaidar, Kataev, Gorki, Polevoi, Koriakov ș.a.m.d.

Chiar scriitorii români erau prezentați precum în articolul intitulat: *Înțelesul operei lui Ion Creangă*, unde se spunea despre povestirile acestuia că: „Adeseori ele conțin adevărate documente, prelucrate artistic, privind pătrunderea relațiilor capitaliste în viața satului. Astfel, în *Soacra cu trei nurori*, povestitorul condamnă lăcomia de avere, de bani, a unei babe înstărite care își supunea nurorile unei exploatare nemiloase”²³.

Alături de literatură, discursul despre istorie avea să completeze, pentru cei mici, formula comunistă pentru care antiteza dintre vechiul și noul model uman trebuia să existe. Pe lângă articole referitoare la răscoale, revoluții și alte manifestări ale luptei de clasă, mitul istoriei trebuia completat cu marea luptă împotriva fascismului și puterilor imperialiste. Așadar apar articole: „Din vremea Bobârnei”, „Focul din Flămânzi”, până la cel intitulat: „Bastilia”, unde se spunea că: „Deoparte stau regele, prinții, nobilii stăpâni pe moșii întinse, preoții cei mari, tot nobili și ei, apoi, jos, departe de ei, ceilalți ... poporul”²⁴. Se observă clar că celor mici nu li se prezenta trecutul decât în măsura în care era satisfăcut interesul prezentului.

În ceea ce privește lupta împotriva fascismului, paginile revistei sunt extraordinar de încărcate cu faptele eroice ale copiilor sovietici pentru care cravata roșie de pionier este cea mai înaltă virtute. Vitejiile copiilor parcă întrec puternica forță a uriașilor, eroii legendari prezenți în oricare poveste care înfrumusețează vârsta copilăriei. „Uriașii” sunt pionierii, comsomoliștii, viitorii eroi comuniști, copiii fiind astfel îndemnați de a sfida propria lor vârstă.

²² Marcel Breslașu, „Nicolai Vasilievici Gogol”, în *Licurici*, nr. 5/1952.

²³ „Înțelesul operei lui Ion Creangă”, în *Cravata roșie*, nr. 2/1960.

²⁴ Irina Opran, „Bastilia”, în *Licurici*, nr. 15/1947.

Iată cum arătau acești copii: „știau tot ce este și tot ce se petrece”; „nu se tem de nimeni și de nimic”; sunt „copiii pe care-i poți întâlni numai în colhoz”²⁵.

Impresionantă în acest fel este și povestirea „Din jurnalul de zi a unei instructoare” care ne dezvăluie o întâmplare petrecută într-un sat din Ucraina, ocupat de fasciști. Intrând în casa eroinei povestirii, „fascistul a găsit cravata roșie care aparținea Galiei. Turbat de furie a aruncat cravata roșie a Galiei pe podele și a început s-o calce cu cismele-i grele. Galia a rămas o clipă încremenită dar și-a revenit imediat. Era doar cravata ei de pionieră pe care o respecta și o iubea atât. S-a repezit și i-a făcut vânt din toate puterile ei. Fascistul luat prin surprindere a rămas înlemnit: ceea ce făcuse micuța Galia trecea peste puterile lui de înțelegere”²⁶.

Dar nu numai copiii sovietici puteau fi capabili de astfel de acțiuni. Iată ce se întâlnea într-un asemenea articol: „Dacă nu vii în rândurile democraților, nu-mi vei mai fi tată! scrie un copil părintelui său care a trădat poporul grec, înrolându-se în armata fascistă”²⁷.

Lupta împotriva fascismului era bineînțeles întreținută și pe plan ideologic. Astfel copiii se întâlneau în lecturile lor cu partizanii sovietici care în lupta lor împotriva fascismului erau puternic influențați de apariția romanului *Așa s-a călit oțelul*, de Nikolai Ostrovski: „Partizanii o sorbeau la lumina focului de tabără, o citeau, o răsfoiau în răstimpul pauzelor dintre lupte. Ajunsese un volum uzat, învelit într-un ștergar, cu colțurile paginilor tocite (...). Dacă un luptător la care se afla cartea era rănit, cartea se înapoia la stăpânul său pe niște căi necunoscute, ca mai apoi, să-și înceapă din nou călătoria”²⁸.

Alături de luptătorii antifasciști, prezente erau și figurile eroilor comuniști români aflați în ilegalitate în lupta lor împotriva „dușmanilor poporului”: „Revoluționarii închiși învățau cu dârzenie, cu perseverență. Studiau marxism-leninismul, învățau istoria, geografia, matematica și limbile străine, țineau referate. Câtă trudă cerea să transcrii o conferință pe foiță de țigară cu vârf de creion ca să o poți transmite mai departe”²⁹.

²⁵ S.V. Socolov, „În spatele inamicului”, în *Licurici*, nr. 46/1948.

²⁶ Lucia Cuciureanu, „Din jurnalul de zi al unei instructoare”, în *Licurici*, nr. 7/1952.

²⁷ *Licurici*, nr. 55/1948.

²⁸ „El a fost pionier”, în *Cravata roșie*, nr. 1/1959.

²⁹ „La Muzeul Doftana”, în *Cravata roșie*, nr. 11/1960.

Și pentru că ideologia comunistă a căutat întotdeauna modele, existau articole permanente în fiecare număr al revistei unde copiii se puteau întâlni și îi puteau admira pe Filimon Sârbu, Vasile Roaită, Bernat Andrei, Donca Simo și alții.

Apar de asemenea foarte multe articole despre solidaritatea cu lupta tineretului corean și chinez.

Una din marile teme comuniste prezente în paginile dedicate celor mici este și cea privind transformarea naturii, perfecționarea biologică a omului, mitul schimbării.

„Se poate prelungi viața omului?” se întreba profesorul doctor C.I. Parhon, într-un articol din 1953, arătând copiilor că: „Viața este pentru om ceea ce are el mai de preț. Ați citit desigur din cărțile de literatură, de ce mare prețuire se bucură viața la oamenii sovietici, la luptătorii revoluționari, la cei care luptă pentru comunism. Lupta lor înseamnă lupta pentru viața fericită a oamenilor. De curând un savant profesor sovietic a spus că este o insultă pentru ființa omenească faptul că viața acestuia să se termine la 60 de ani și că un Mozart, un Rafael să moară fără să fi ajuns la vârsta unei broaște țestoase. Dar mai ales în zilele noastre viața a căpătat o înaltă prețuire. Este o datorie de mare onoare și cinste a omenilor de știință, a savanților să caute să prelungească viața omului (...). În unele regiuni din URSS trăiesc și muncesc în mod normal bătrâni care au ajuns la 120-140 de ani sau și mai mult (...). Viața omului trebuie să dureze cca 150 de ani, cifră ajunsă adeseori în URSS și în alte țări (...). Priviți spre steaua roșie a Kremlinului, spre capitala Uniunii Sovietice de unde pomește lumina și căldura pe toată suprafața Pământului, de unde pomește lupta măreață pentru viață și pentru pace. Și fiți siguri că viața va învinge. Popoarele vor învinge războiul și moartea, propagate de un grup de sălbatici, conducătorii capitaliști, în special de aceia din SUA”³⁰.

De la longevitate se trecea astfel la denunțarea Occidentului, la o imagine creată prin antiteza dintre recordurile și realizările sovietice și lumea capitalistă.

În povestirea *Cartea preferată* de S.Sinelnicov este vorba despre o fetiță din America care, întorcându-se într-o zi de la școală, intră într-o

³⁰ C.I. Parhon. „Se poate prelungi viața omului?”. în *Licurici*, nr. 4/1953.

librărie. Aici, librarul, după ce i-a dat o portocală, o întreabă dacă mai are cartea intitulată *Țara sovietelor*, pentru că ar dori ca fata să-i dea înapoi acea carte, iar el îi va da chiar un dolar în plus față de costul cărții: „Jessy era cât pe ce să scape portocala din mână. E șiret sau un prost, negustorul? Cine ar putea să renunțe la o carte ca asta? Doar a aflat din ea atâtea lucruri adevărate despre Uniunea Sovietică, despre viața copiilor sovietici. Desigur că în America nu există și nici nu poate exista ceva asemănător. Mulțumită acestei cărți Jessy a îndrăgit țara îndepărtată a sovietelor. Și acum mister Walter vrea să capete cartea. Dar n-o să i-o dea”³¹. Librarul chiar o amenință, spunând că această carte este periculoasă pentru opinia publică americană. Dar fetița pleacă acasă luând cartea „Țara sovietelor”, o învește într-un ziar, o așează într-o cutie curată de tablă și o îngroapă în curte³².

Cei mici aveau să afle că în lumea copiilor din statele capitaliste nu putea fi ceva asemănător cu universul lor. În articolul „Despre asociația pionierilor italieni”, aflăm că din cauza piedicilor puse de guvern, în Italia nu poate fi vorba de palate sau case pionierești și nici măcar de localuri mai mici, unde membrii asociației să-și poată petrece timpul liber sau să țină consfătuiri³³.

Acest aspect îmbracă diferite forme. Astfel într-un articol: „Ce-și doresc copiii de azi”, apar două anchete realizate în URSS și în Anglia. Aici o micuță englezoaică și-ar dori o căsuță colorată ca în filme unde să locuiască și zâne. Replica revistei era că „prin urmare ea vrea să aibă degeaba o căsuță fără nici o muncă! Și se gândește la zâne în loc de oameni”³⁴, în timp ce copiii sovietici „înțeleg să devină folositori în viață și să facă bine altora și lor înșiși. Ei vor să creeze o viață mereu mai bună”³⁵.

Bineînțeles, copiii lumii comuniste erau îndemnați spre acel cult al muncii unde mitul științei și al progresului coexistă cu mitul muncitorului, al inginerului, al oțelarului, al stahanovistului.

³¹ S. Sinelnicov, „Cartea preferată”, în *Licurici*, nr. 8/1952.

³² *Ibidem*.

³³ „Despre asociația pionierilor italieni”, în *Cravata roșie*, nr. 5/1957.

³⁴ „Ce-și doresc copiii de azi”, în *Licurici*, nr. 59/1948.

³⁵ *Ibidem*.

Și iată cum, în articolul: „Despre mișcarea stahanovistă”, copiii aflau că, în scurt timp, flacăra aceasta a inițiativelor pornite din rândul muncitorilor, a cuprins întreaga patrie sovietică, transformându-se într-o mișcare de mase pe care tovarășul Stalin a numit-o mișcarea stahanovistă³⁶. Ideea depășirii planului este omniprezentă. Astfel lumea copiilor, a păpușilor, a viselor specifice vârstei, era înlocuită cu cea a preocupărilor pentru *muncă*, alături de cei mari.

Noile „descoperiri”, precum abnegația, eroismul, evidențierea prin muncă, etica pionierească, încercau să ștergă din universul copiilor jocul cu mingea sau șotronul.

Și cum munca avea să reprezinte o necesitate morală, în povestirea „Micul metalurgist”, aflăm despre un băiețel, plecat din satul său, de la părinți, în dorința de a se face metalurgist, alături de cei doi frați ai lui, mai mari. „Poate n-o să credeți, dar băiețelul acesta venit doar de șapte luni în combinatul siderurgic își întrecea în măiestrie amândoi frații și pe toți cei ce lucrau pe consolă de atâția ani. Așa că, pentru nimeni n-a fost o surpriză când, după ce a urmat cursurile școlii de calificare, a fost declarat fruntaș în producție”³⁷.

Dar surprize nu mai constituiau pentru copii nici paginile referitoare la obsesia pe care comuniștii o aveau față de știința proletară sau față de cosmos. „Drapelul revoluției în cosmos”, semna Geo Bogza un articol unde spunea că: „am urmărit cu respirația oprită de emoție înaintarea drapelului sovietic de la Stalingrad spre Berlin, peste cernoziomul Ucrainei, iar azi urmăresc, tot cu respirația oprită, înaintarea aceluiași drapel în cosmos”³⁸.

De asemenea nu trebuie uitată munca patriotică care a jucat un rol important în viața copilului. Așa aflăm cum au pornit tinerii și copiii la Bumbesti-Livezeni să spargă munții ca să construiască o cale ferată: „Ar mai fi trebuit să treacă multă apă pe gârlă, până să mcargă trenurile prin trecătoarea Lainici, dacă tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej nu ar fi chemat tinerii brigadierii în ajutor”³⁹.

³⁶ Gh. Filip, „Despre mișcarea stahanovistă”, în *Cravata roșie*, nr. 9/1953.

³⁷ Pavel Aioanei, „Micul metalurgist”, în *Cravata roșie*, nr. 5/1957.

³⁸ Geo Bogza, „Drapelul revoluției înaintează în Cosmos”, în *Cravata roșie*, nr. 1/1959.

³⁹ „Acest 1 Mai a fost făcut de brigadierii”, în *Licurici*, nr. 55/1948.

În paginile revistei, foarte importante pentru transmiterea mesajului comunist, erau timbrele, care înfățișau momente din viața lui Lenin, marile construcții ale comunismului ș.a.m.d. Și cum marile teme se găseau și în cinematografie, în paginile revistei copiii făceau cunoștință cu subiectele filmelor pe care trebuiau să le vizioneze pentru buna lor educație. Astfel se iau măsuri împotriva acelor filme care au un prost mesaj politic. În articolul: „Școlarii vor să nu mai ruleze filmul *Vulpea încălțată*”, o elevă este foarte nemulțumită de subiectul filmului, o vulpe care păcălește mai multe animale: „s-o creadă autorul filmului că ne poate prosti când arată că o singură vulpe necinstită poate învinge un popor întreg de animale care au dreptate. E drept oare să se arate că lupta împotriva nedreptății e zadarnică? Dar noi vedem cu totul altceva în jurul nostru, la noi în țară și în țările vecine poporul a luptat împotriva nedreptății și iată că a biruit! Eu și colegele mele ne-am sfătuit și am hotărât să vă rugăm să atrageți atenția celor în drept, să nu mai fie recomandat ca un film bun pentru copii”⁴⁰.

Și iată că omul nou începea să apară. În 1949 după modelul sovietic s-a format și organizația de pionieri: „Nu au dreptul să poarte cravată de pionier decât școlarii membri ai organizațiilor de pionieri, înființate și conduse de U.T.M. precum și cei ce au calitatea de instructori superiori de pionieri”⁴¹. În 1954 revista *Cravata roșie* arăta programul zilei unui școlar. Acesta se trezea dimineața la ora 6,30, de la 10,30 la ora 12 lucra în cadrul organizației de pionieri, la ora 13 pleca la școală iar seara nu se culca niciodată mai târziu de ora 21.

Probabil că ceea ce spunea o fetiță într-un articol intitulat „Toate cele trei colțuri ale cravatei roșii sunt reprezentate la noi în casă”, era adevărat: „Am aflat și ce reprezintă cravata roșie pentru noi. Fiecare dintre cele trei culori ale ei arată câte o generație de comuniști, adică membrii de partid, utemiștii și noi pionierii”⁴².

⁴⁰ „Școlarii vor să nu mai ruleze filmul «Vulpea încălțată»”, în *Licurici*, nr. 41/1948.

⁴¹ „Ultima oră. Deviza și salutul pionierilor. Cine poate purta cravata roșie”. în *Licurici*, nr. 111/1949.

⁴² „Toate cele trei colțuri ale cravatei roșii sunt reprezentate la noi în casă”. în *Licurici*, nr. 111/1949.

Oare, ce-și doreau copiii cel mai mult? O pionieră se întreba cum poate deveni eroină; redacția *Cravatei Roșii* îi răspunde: „Să fii un om, într-o țară cum este republica noastră dragă, în care se zidește socialismul, înseamnă să te străduiești neîncetat să devii un fruntaș și o pildă în colectivul din care faci parte: în clasa ta, în școala ta, în grupa și detașamentul tău, la învățătură, la disciplină, la sport și în toate acțiunile la care ești chemat să iei parte. Să pui întotdeauna interesele colectivului înainte de cele ale tale”⁴³.

Ceea ce impresionează în cele din urmă, este anularea imaginarului specific copilăriei. Copiii beneficiază de mitologia comunistă a adulților, ușor adaptată. Locul zânelor îl iau stahanoviștii, iar Feții-Frumoși sunt eroii clasei muncitoare. Și în acest timp copilul devine un mic om nou cu cravată roșie la gât.

„Viața-i mai frumoasă
Cu roșa ta cravată
Și e mai fericită
Decât a fost vreodată
Cu ea mergi înainte
Pe drumul larg deschis
Și faci să fie aieva
Cutezătorul vis”⁴⁴.

⁴³ Marcel Breslașu: „Câteva rânduri despre eroi și eroism”, în *Cravata roșie*, nr. 8/1954.

⁴⁴ Țvetan Anghelov: „Cravata roșie”, în *Licurici*, nr. 6/1953.

VIZITELE DE LUCRU, UN RITUAL AL „EPOCII DE AUR”

CRISTINA PETRESCU

Timp de peste 25 de ani, Nicolae Ceaușescu a condus România dezvoltând, cu relativă originalitate, un „comunism de clan”, ale cărui origini pot fi regăsite atât în mentalitatea tradițională românească, cât și în modelul importat de la Răsărit. Dictatorul român a reușit să creeze un hibrid autohton, conferind modelului stalinist o nuanță „liberală”, de inspirație hrusciovistă: obiceiul de a face vizite în țară¹.

Scurta mea analiză își propune să surprindă modul în care aceste vizite s-au constituit într-o reflectare a mitului de care dorea să se înconjoare fostul președinte al României. Având în vedere maniera în care a fost desemnat ca succesor al lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, cred că scopul urmărit la început de Nicolae Ceaușescu a fost acela de a-și crea o aparență de legitimitate, pozând într-un lider dispus să se consulte cu oamenii. Astfel, cu ocazia primei sale vizite în calitate de conducător al partidului, Ceaușescu spunea: „După cum cunoașteți la poporul român este un obicei vechi: înainte de a pleca la drum, omul se sfătuiește cu familia sa sau cu prietenii săi pe ce drum să meargă. [...] Acum pomini, tovarăși, la un drum îndelungat care, trebuie să vă spun, nu va fi ușor. [...] De aceea partidul nostru consideră că e bine ca înainte de a pormi la drum să ne sfătuim cu muncitorii, cu țăranii, cu intelectualii, [...] cu întregul popor în alegerea celui mai bun drum spre țelurile pe care le avem de înfăptuit”².

¹ Stalin nu a făcut, în calitate de lider suprem, decât două „vizite de lucru”. Hrușciiov, în schimb, avea acest obicei încă de pe vremea când era secretarul de partid pentru Ucraina. Vezi Milovan Djilas, *Întâlniri cu Stalin*, Editura Europa, Craiova, p. 80.

² Această vizită a avut loc la C.A.P. Gh. Doja din Câmpia Bărăganului. Vezi *Scânteia*, 27 iunie 1965.

Treptat, odată cu consolidarea puterii și îndepărtarea potențialilor rivali, pretinsul dialog cu masele a început să se subțieze. De altfel, el devenise inutil, din moment ce conducătorul suprem fusese decretat atoateștiutor și singurul capabil să călăuzească România, cu mâna sigură, „pe drumul construirii societății socialiste multilateral-dezvoltate”. În acest sens, este semnificativ faptul că primele vizite prin țară au fost rememorate, relatarea desfășurării lor fiind modificată. Au fost dezgropate fapte noi, care trebuiau să reflecte priceperea dovedită încă de pe atunci de Nicolae Ceaușescu, în orice domeniu³. Spre sfârșitul anilor '70, când vizitele externe începuseră să se rărească, deplasările interne deveniseră activitatea favorită a fostului președinte. Tot atunci a apărut și concepția potrivit căreia „cabinetul de lucru” al secretarului general era țara întregă.

Vizitele au prefigurat, încă de la început, cultul personalității, tot mai înfloritor pe măsură ce Nicolae Ceaușescu și-a consolidat puterea în interiorul partidului. În mod invariabil, orice vizită cuprindea un ritual al întâmpinării oaspeților, respectat întotdeauna cu strictețe. Primirea cu pâine și sare, „după obiceiul străbun”, a fost un moment aproape nelipsit la oprirea în fiecare oraș sau sat. Pentru a ieși, însă, din monotonie, erau prezentate diferite variante regionale ale produselor de panificație: colac moldovenesc, pâine coaptă la țest, pită ardelenescă ș.a.m.d. De cele mai multe ori, era alăturată și o ploscă umplută când cu vin, care era întotdeauna roșu, când cu țuică, când cu vinars. Se ofereau flori, fie de către fete în costume populare, fie de către pionieri sau de oamenii muncii din unitățile productive vizitate. Cu timpul au început să fie aduse, pentru a da onorul, garda de militari ai forțelor armate și garda compusă din membri ai formațiunilor patriotice, la care mai târziu s-au adăugat și gărzile de pregătire a tineretului pentru apărarea patriei. Într-un cuvânt, toată suflarea locului se oprea din activitatea zilnică pentru a „întâmpina cu sentimente de profundă dragoste și stimă, cu urări de sănătate, putere de muncă și viață lungă pe iubiții conducători”.

³ La 4 iulie 1980, *Scânteia* revenea la vizita făcută în 1965 la C.A.P. Gh. Doja. În timp ce relatarea acestui eveniment în presa vremii era destul de seacă, de data aceasta vechi martori oculari încep să-și aducă aminte cum Ceaușescu încercase personal noile combine, trăgând câteva brazde de probă.

În afara acestor momente obligatorii ale fiecărei vizite, ca o dovadă de „pluralism democratic”, elitele locale se întreceau între ele în a regiza întâmpinări cât mai spectaculoase, pentru a fi cât mai pe placul conducerii. Izvorul lor de inspirație era tradiția populară, schimonosită în fel și chip. Porți de lemn sculptat erau fabricate pe loc și instalate ca arcuri triumfale deasupra șoselei pe care trebuiau să vină oaspeții. În Maramureș poarta se numea maramureșeană, în Bihor bihoreană și așa mai departe, dar întotdeauna, pe lângă ștergare, acestea erau împodobite și cu lozinci. În regiunile în care nu exista tradiția porților sculptate, fantezia activiștilor inventa imediat un înlocuitor, ca de exemplu: un arc de triumf drapat în pânză roșie sau originalul arc sprijinit în obeliscurile a două sonde îmbrăcate în ghirlande de flori, ridicat de argeșeni, exprimând simbolic noile bogății ale regiunii, pentru că, spuneau ei, „la noi holdele se înfrățesc cu sondele”⁴. Tulnicile și buciumele din care sunau cetațeni îmbrăcați în costume populare, pentru a vesti apropierea mașinilor cu „mult așteptații oaspeți” erau prezente din Maramureș și până în Oltenia, specificul local fiind complet ignorat.

Nu era lăsată la voia întâmplării nici costumația mulțimii care ieșea, cu mic cu mare, să îi întâmpine cu urale, ovații și aplauze pe „înălții oaspeți”. În regiunile rurale, această mulțime era îmbrăcată mai ales în costume populare, ca și cum acestea ar fi fost straietele lor de zi cu zi. În zonele urbane erau prezenți muncitori în haine de lucru, ca, de exemplu, minerii ieșiți la Baia Mare „direct din șutul de noapte din mină cu lămpașele în mână”⁵. Restul oamenilor, care nu fuseseră costumați în portul popular, nici în salopete, erau gătiți în haine de sărbătoare, pentru că vizita „înălților oaspeți” era pentru localitatea lor un adevărat prilej de sărbătoare.

Dincolo de aceste „primiri” care și-au păstrat caracterul festivist de la început și până la sfârșit, structura vizitelor s-a schimbat odată cu modificarea relațiilor de putere de la vârful partidului. Primii ani ai „epocii de aur” au stat sub semnul unei guvernări colective. În consecință, între anii 1965 - 1968, personajul principal al unei vizite, așa cum îl prezenta presa, era unul colectiv: conducerea de partid și de

⁴ *Scânteia*, 11 iunie 1966.

⁵ *Scânteia*, 8 noiembrie 1965.

stat. După ce, în august 1968, Ceaușescu și-a câștigat o legitimitate greu de contestat, vechii „baroni” ai lui Gheorghiu-Dej au fost marginalizați și înlocuiți, treptat, cu o nouă elită, dependentă de cel ce i-a promovat. Pe scena politică românească a rămas un singur actor principal, iar ziarele, fidele noii realități, semnalau, în titlu, vizitele interne ca fiind numai ale tovarășului Nicolae Ceaușescu⁶.

În același fel au evoluat și lozincile scandate cu aceste ocazii: de la „Trăiască România Socialistă”, „Trăiască Partidul Comunist în frunte cu Comitetul Central” și „Trăiască unitatea de nezdruccinat a poporului român în jurul partidului și guvernului”⁷, la „Ceaușescu, P.C.R.”, scandat pentru prima dată la memorabila adunare din 21 august 1968⁸, completat ulterior cu „Ceaușescu și poporul” și „Ceaușescu, România”, culminând cu refrenul pe care nu l-am uitat încă: „Ceaușescu reales la al XIV-lea Congres”. Spectacolele folclorice, cu care se încheiau de obicei vizitele, au început să se transforme, în special după 1974, în spectacole omagiale, oferite de formații muncitorești, în care era exprimată dragostea pentru partid, dar mai ales pentru secretarul său general. Iată o strofă agramată, care trădează proveniența autorului:

„Spre largul țării își ia zborul [...]

Partidul, Ceaușescu și poporul”⁹.

În paralel titulatura de vizită pur-și-simplu a fost înlocuită de sintagma „vizită de lucru”¹⁰, stadiul superior al acestei activități a

⁶ Încă din 1969 ziarul *Scântea* semnală deplasările făcute de secretarul general al partidului în compania unor membri „de mâna a doua” sub titlul „Vizitele tovarășului Nicolae Ceaușescu”, pentru a le deosebi de cele făcute de întreaga conducere de partid și de stat, inclusiv primul ministru, I. Gh. Maurer. Începând cu 1 aprilie 1970, indiferent de componența delegației, vizitele erau prezentate ca fiind numai ale lui Nicolae Ceaușescu.

⁷ Prima dată când *Scântea* a reprodus lozincile scandate a fost cu ocazia vizitei din 1965 în regiunea Cluj. Vezi *Scântea*, 5 noiembrie 1965.

⁸ România a fost singura țară din blocul sovietic ale cărei trupe nu au participat la invadarea Cehoslovaciei, în noaptea de 20/21 august 1968. La Adunarea din Piața Palatului, foarte mulți cetățeni au venit în mod spontan, pentru a-și exprima entuziasmul și solidaritatea cu poziția adoptată de Nicolae Ceaușescu. Vezi *Scântea*, 22 august 1968.

⁹ *Scântea*, 20 septembrie 1974.

¹⁰ Sintagma „vizită de lucru” a fost folosită prima dată pentru a caracteriza o deplasare făcută în 1969 în întreprinderi industriale din județul Brașov. Vezi *Scântea*, 10 ianuarie 1969.

secretarului general. Aceasta nu a fost numai o simplă schimbare de formă, ci a însemnat și o modificare de fond. În primul rând, în anii '60, deplasările conducerii de partid și de stat în regiunile, ulterior județele țării, aveau aerul unor excursii de documentare, menite să contribuie la cunoașterea oamenilor, a realizărilor acestora, precum și a trecutului patriei socialiste. În regiunea Suceava, de pildă, au fost vizitate Întreprinderea Textilă Botoșani, Complexul Miner Leșu Ursului, Întreprinderea de Reparații Auto, Combinatul de Industrializare a Lemnului Suceava, dar și Mânăstirca Putna, Comuna Ipotești și Cetatea lui Ștefan¹¹. La fel, în Argeș nu au fost ocolite Conacul Goleștilor, Curtea Domnească și Mânăstirca din Curtea de Argeș¹².

În al doilea rând, pentru orice obiectiv industrial vizitat în anii '60 era alocat suficient timp pentru a fi văzute toate secțiile, pentru a sta de vorbă cu muncitorii, și a-i întreba ce probleme îi frământau, dacă erau mulțumiți de nivelul lor de trai sau în ce fel cred ei că ar fi trebuit să-și reorganizeze munca pentru ca veniturile lor să crească. La institutele de învățământ superior vizitate, în afară de laboratoare, erau inspectate și căminele și cantinele studentești. „Înalții oaspeți” își găseau timp să intre și în casele oamenilor, pentru a vedea cum trăiesc, atât în apartamentele nou construite, cu mobilă nouă și radio, cum era cel al fochistului Vasile Bumbuț din Baia Mare, cât și în casele tradiționale din zonă, în odăile cu ștergare, lavițe sculptate și talgere de lut¹³. În anii '70, doar după grevele din Valea Jiului, și-a mai găsit timp secretarul general al partidului să-i întrebe pe muncitori dacă sunt mulțumiți de nivelul lor de trai.

Cu timpul, vizitele lungi de trei până la cinci zile s-au scurtat, ajungând, în anii '80, ca rareori să fie mai lungi de o zi. Simultan, ritmul lor a devenit mai alert: dacă la început nu erau vizitate mai mult de 2 - 3 obiective într-o singură zi, ulterior se mergea și în 3 - 4 județe pe zi. În anii '60, nici nu ar fi fost timp pentru mai mult, deoarece oaspeții se deplasau cu trenul sau cu mașina până în localitatea respectivă, iar de acolo multe distanțe erau parcurse pe jos, prin mijlocul

¹¹ *Scânteia*, 23-24 mai 1966.

¹² *Scânteia*, 11-12 iunie 1966.

¹³ *Scânteia*, 8 noiembrie 1965.

mulțimii¹⁴. Ideea că aceste vizite pot deveni mult mai operative, i-a venit lui Nicolae Ceaușescu, probabil, în timpul primelor inundații din 1970, când, cu ajutorul elicopterului, a reușit să viziteze câte patru județe pe zi¹⁵. După aceasta, elicopterul a devenit simbolul vizitelor „tovarășului”, înlocuit de avion pe distanțele prea lungi.

Concomitent cu scurtarea duratei unei vizite, s-a schimbat și caracterul obiectivelor vizitate. Mănăstirile și Casele Memoriale au dispărut de pe agenda de lucru. Întreprinderile industriale și alte ctitorii gigant au început să ocupe locul principal, urmate de C.A.P.-uri și I.A.S.-uri, instituțiile de învățământ superior rămânând a fi vizitate numai cu prilejul deschiderii noului an școlar. Trecutul nu mai era semnificativ decât în raport cu prezentul, și mai ales cu ipoteticul viitor al înfăptuirii societății socialiste, ulterior și multilateral dezvoltate. Aceasta nu înseamnă că dispăruse și mania diverselor aniversări, mai mult sau mai puțin inventate. Legitimitatea acestor sărbătoriri era oferită, în primul rând, de istorie. În decursul vizitei la Cluj, în anul 1974, s-au comemorat 1850 de ani de la prima atestare documentară ca municipiu, prilej cu care orașul a fost rebotezat cu numele de Cluj-Napoca¹⁶. În schimb, la Hunedoara, „cetatea siderurgiei”, pretextul aniversar a fost căutat în tradiția muncitorească, sărbătorindu-se 220 de ani de atestare documentară a extragerii și prelucrării pe baze moderne a fierului în această regiune și 90 de ani de la punerea în funcțiune a primului furnal¹⁷.

Practic, odată cu anii '70, putem considera că a început „perioada clasică” a vizitelor de lucru. Acum s-a născut mitul conducătorului multi-competent; el era primul miner al țării, primul agricultor, primul constructor. Biografiile oficiale ne dau de înțeles cum a ajuns secretarul

¹⁴ De exemplu, la prima vizită făcută după alegerea lui Nicolae Ceaușescu în funcția de secretar general al partidului, în orașul Târgu Mureș, conducerea s-a rezumat să vadă numai Combinatul de Îngrășăminte Chimice și Institutul de Medicină și Farmacie. Vezi *Scânteia*, 25 septembrie 1965.

¹⁵ Primele experiențe de acest gen au avut loc pe data de 26 mai 1970, când Nicolae Ceaușescu s-a deplasat în județele Buzău, Vrancea, Vaslui, Iași, și a doua zi, când au fost vizitate județele Botoșani, Suceava, Neamț și Bacău. Vezi *Scânteia*, 27 - 28 mai 1970.

¹⁶ *Scânteia*, 17 octombrie 1974.

¹⁷ *Scânteia*, 20 septembrie 1974.

general atât de luminat: „Cu experiența sa de fost muncitor încearcă mașinile sau, străbătând câmpurile semănate cu porumb ori cu grâu, cântărește în palmă sau încearcă boabele, așa cum făcea altă dată tatăl său la Scornicești”¹⁸. Fotografiile cu tovarășul Nicolae Ceaușescu ascultând explicațiile directorilor de întreprinderi au fost înlocuite de cele în care secretarul general al partidului explică și toți ceilalți iau notițe. Treptat, s-au cristalizat „aceste vizite de lucru, proprii stilului de muncă al secretarului general al partidului, care dau de fiecare dată dimensiunea reală, impresionantă a unității de granit a întregului popor în jurul partidului, a conducerii sale marxist-leniniste, a încrederii de nezdruccinat și a hotărârii ficăruui om al muncii de a înfăptui neabătut politica internă și externă a partidului și statului nostru, politică în care masele văd întruchipate propriile lor năzuințe, propriile lor idealuri”¹⁹.

Cuvântul cheie, folosit întotdeauna la plural, era „indicație”. Deși au fost o prezență constantă încă de la primele vizite, indicațiile au „evoluat” de-a lungul „epocii de aur”. Dacă la început acestea aveau un caracter general, ulterior ele au căpătat o formă mai concretă, născută din voința arbitrară a secretarului general și nu din necesitățile reale ale țării. „Orientările” inițiale către performanțe superioare s-au transformat, cu timpul, în îndemnuri pentru economii drastice. În industrie indicațiile s-au modificat într-o măsură mai mică, menținându-se numai la nivelul general. Reveneau mereu, în discursul lui Nicolae Ceaușescu, referirile la creșterea eficienței economice și a productivității muncii, la asimilarea de noi produse pentru diversificarea gamei de fabricație, la folosirea cât mai judicioasă a spațiului pentru producție. Mașinile și utilajele noi trebuiau „să corespundă celor mai înalte cerințe ale tehnicii moderne”, în anii '70 adăugându-se și precizarea ca dotarea cu utilaje să se facă „preponderent din țară, pentru ca să se valorifice industria românească, gândirea tehnică creatoare a specialiștilor români”²⁰. După 1975, Nicolae Ceaușescu a început să insiste tot mai mult pe reducerea consumurilor de materii prime și materiale, sintagma favorită fiind „valorificarea

¹⁸ Ion Petcu, *Ceaușescu, un fanatic al puterii. Biografie neretușată*. Editura Românul, București, 1974, p. 179.

¹⁹ *Scânteia*, 3 iulie 1970.

²⁰ *Scânteia*, 13 martie 1970.

superioară" a acestora. Evident, aceasta nu trebuia să afecteze creșterea necentenită a producției. Dialogul care se purta suna cam în acest fel:

„- Tovarășe secretar general, colectivul nostru și-a propus să reducă consumul de metal cu 4,5%, de energie electrică cu 23% și de combustibil cu 12%.

- Este foarte bine ce v-ați propus, dar eu vă propun să încercați să folosiți o reducere și mai substanțială”²¹. Indicația panaceu pentru atingerea acestui scop era reprojectarea, specialiștii trebuind să găsească soluții în orice condiții impuse.

În agricultură lucrurile au mers cam în același fel. La început accentul se punea pe înzestrarea tehnică, pe construirea sistemelor de irigații și folosirea îngrășămintelor, pentru a obține producții cât mai bune la hectar. În ultimii ani, odată cu noua revoluție agrară, „geniul Carpaților” propunea, obsedat de cifrele utopice preconizate pentru recolte, soluții aberante ca: plantele să fie însămânțate mai devreme decât era normal, pentru ca să aibă un timp cât mai îndelungat până la cules, în care să se dezvolte cât mai bine; densitatea de însămânțare să fie cât mai mare, dar în schimb să nu se mai irosească apa la irigații pentru că aceasta devenise scumpă, stropirea plantelor trebuind să se facă prin „metoda picătură cu picătură”, și altele de acest gen²².

Cea mai spectaculoasă evoluție au avut-o, însă, indicațiile în domeniul construcțiilor. În 1965, recomandarea era ca în centrul atenției să se afle exigențele noilor locatari, să se folosească materiale de calitate, iar finisarea să fie îngrijită. Numai trei ani mai târziu se atrăgea deja atenția asupra consumului exagerat de material lemnos la construcția de locuințe. În 1974, cu ocazia unei vizite la Slobozia, Nicolae Ceaușescu a cerut ca de acum înainte „orașele să se bazeze pe o concepție nouă, modernă, unitară, să se aibă în vedere construcții cu mai multe etaje, astfel încât perimetrul urbanistic să nu se extindă pe seama fondului funciar”²³. Distrugerile provocate de cutremurul din 4 martie 1977 au constituit un pretext pentru aplicarea concepțiilor arhitectonice ale secretarului general al partidului, mai întâi în București și apoi în aproape

²¹ *Scânteia*, 3 februarie 1977.

²² *Scânteia*, 17 august 1989.

²³ *Scânteia*, 5 iulie 1974.

toate orașele țării. În urma indicațiilor sale directe, au început să fie elaborate planuri de sistematizare, de modernizare a unor întregi artere și piețe centrale, demolându-se pe lângă clădirile deteriorate, tot ceea ce nu corespundea criteriilor sale de urbanism socialist, a căror întruchipare apoteotică a fost Casa Poporului. Zece ani mai târziu, tot la indicațiile lui Nicolae Ceaușescu, a început dărâmarea satelor.

Propaganda oficială, care a atribuit, ani de-a rândul, toate realizările, reale sau imaginare, „clarviziunii conducătorului suprem”, ne-a făcut să-l considerăm pe fostul lider comunist român ca fiind singurul vinovat de dezastrul țării²⁴. Românul, care după cum știm, s-a opus energic regimului prin cultură și prin umor negru, inventase și un banc: „Cele trei nenorociri ale României sunt inundațiile, trepidațiile și indicațiile”. Dispariția lui Nicolae Ceaușescu a născut, pentru puțin timp, speranța că, odată cu „odiosul”, a pierit și răul care se abătuse asupra României. După șase ani de tristă și amară experiență, se constată că răul nu a fost exorcizat: el se află încă în noi.

Revenind la vizitele de lucru, cred că ar trebui să ne aducem aminte și de toți cei care au stat mereu cu capetele plecate, luându-și silitori notițe, ca niște școlari ascultători. Privind imaginile din *Scânteia* nu se observă în jurul președintelui decât o clică servilă, care nu îndrăznește să-l privească în ochi, preocupată doar să pară cât mai interesată de prețioasele indicații, și nicidecum să comenteze în vreun fel hotărârile sale „înțelepte”²⁵. Cred că ar trebui reevaluată importanța zelului depus de activiști și de conducerile unităților economice, pentru a fi cât mai pe placul „iubitului conducător”. Și nu cred că trebuie uitate miile de mulțumiri „din adâncul inimii” aduse de prim-secretari și directori, de muncitori și țărani, de profesori și elevi pentru „orientările și indicațiile” trasate și nici miile de angajamente de tipul „vom lupta și vom munci cu toată răspunderea, cu toată energia și dăruirea pentru a înlăptui ceea

²⁴ Vladimir Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, Editura Univers, București, 1995, p. 163.

²⁵ Vlad Georgescu, *România anilor '80*, Ion Dumitru Verlag, München, 1994, p. 42.

ce dumneavoastră proiectați", „având în dumneavoastră cel mai strălucit exemplu de muncă neobosită, de dăruire și patos revoluționar, de identificare cu cele mai nobile aspirații ale poporului”²⁶. Sigur că toate acestea erau fraze goale, exprimate în cea mai pură limbă de lemn, iar cei ce le declamau nu credeau câtuși de puțin în adevărul lor. Dar, mă întreb atunci, parafrazând un cunoscut filozof contemporan²⁷, dacă nu gândeau așa, atunci de ce se comportau așa ?

²⁶ Cele două citate au fost alese dintr-o ofertă foarte bogată, descoperită în colecția ziarului *Scânteia*. Primul îi aparține unui membru din conducerea superioară a partidului, Ion Dincă, fiind decupat din cuvântarea acestuia cu ocazia inaugurării Transfăgărășanului, la 20 septembrie 1974. Cel de-al doilea aparține unui mărunț activist din Hunedoara și a fost rostit cu ocazia vizitei lui Nicolae Ceaușescu în această zonă, la 3 septembrie 1982.

²⁷ Este vorba de Gabriel Liiceanu, care s-a exprimat în acest sens în timpul unei emisiuni TV, pe data de 2 decembrie 1995. Discuțiile purtate cu acest prilej au fost reproduse în ziarul *Cotidianul* din 13 decembrie 1995.

400.000 DE SPIRITE CREATOARE „CÂNTAREA ROMÂNIEI" SAU STALINISMUL NAȚIONAL ÎN FESTIVAL

DRAGOȘ PETRESCU

„Fără îndoială că scriitorii, pictorii, compozitorii, toți slujitorii artei și literaturii nu-și vor precupeți munca și talentul pentru a crea noi opere valoroase, pătrunse de umanism revoluționar, de un robust optimism social, care să redea, în forme cât mai variate, preocupările și frământările, dorințele și aspirațiile poporului nostru, încrederea sa nestrămutată în ziua de mâine, în viitorul de libertate și independență al națiunii noastre, în viitorul comunist". (Nicolae Ceaușescu)¹.

Referindu-se la ceea ce, în limba de lemn a culturnicilor, însemna „activitatea politico-ideologică pentru educarea oamenilor muncii în spiritul concepției revoluționare despre lume și viață a partidului", Nicolae Ceaușescu sublinia încă odată, în Raportul său la Congresul al XI-lea al Partidului Comunist Român, că drumul deschis de tezele revoluției culturale românești, în iulie 1971, va fi continuat cu strictețe. Prin intermediul Consiliului Culturii și Educației Socialiste, viața culturală românească începea să imite modelul chino-coreean. În plus, accentele naționaliste, atât de dragi liderilor comuniști români, imprimau modelului maoist un puternic iz de pășunism autohton.

După relativa liberalizare din anii '60, și mai ales după „scena balconului" din 21 august 1968, când Nicolae Ceaușescu a protestat vehement împotriva invaziei Cehoslovaciei de către trupele Tratatului

¹ Nicolae Ceaușescu, *Raport la cel de-al XI-lea Congres al Partidului Comunist Român*, Editura politică, București, 1974, p. 95.

de la Varșovia², jdanovismul „tezelor” din iulie 1971 a fost, cel puțin în parte, surprinzător. Punerea în practică a concepțiilor liderului comunist român a fost, se pare, mult mai ușoară decât s-ar fi putut crede. De altfel, studierea fenomenului proleto-cultismului românesc a demonstrat ușurința și abilitatea cu care scriitorii și artiștii români, cu mici excepții, se puteau alătura din mers „frontului ideologic”³. Este într-adevăr interesantă atitudinea tinerilor scriitori care, la mijlocul anilor '60 le reproșau confrăților mai vârstnici compromisurile din epoca literaturii de șantier, pentru ca apoi să participe, cu mult prea mult zel, la restalinizarea și colectivizarea culturală de la mijlocul anilor '70⁴.

Odată cu consolidarea puterii personale, la începutul anilor '70, secretarul general al partidului și-a găsit timpul necesar pentru a orienta creația artistică pe drumul stalinismului național. De acum, artiștii nu vor mai immortaliza în proză, versuri, cântec și imagine partidul, muncitorul, șantierul și tractorul ci, în primul rând, pe „viteazul conducător” și „genialul cârmaci”⁵.

² La 21 august 1968, Nicolae Ceaușescu a ținut un discurs în fața oamenilor adunați în Piața Palatului Republicii, protestând împotriva invadării Cehoslovaciei de către trupele Tratatului de la Varșovia, pentru a înăbuși *Primăvara de la Praga*. Evoluțiile din România anilor '60 nu aveau nimic în comun cu tentativa comuniștilor cehoslovaci, conduși de Alexandr Dubček, de a reforma sistemul pentru a-i da „o față umană”. Ceaușescu s-a ridicat, de fapt, împotriva unui eventual amestec al Moscovei în treburile interne ale „clanului Ceaușescu”. „Tezele din iulie 1971” au confirmat cu prisosință acest lucru. Vezi discursul lui Ceaușescu în *Scânteia*, joi 22 august 1968, p. 1. Referitor la *Primăvara de la Praga*, vezi suplimentul „Arhiva” al ziarului *Cotidianul*, nr. 4, vineri 28 aprilie 1995, p. 1-6.

³ Pentru perioada proleto-cultistă (1944-1964), vezi Marin Nițescu, *Sub zodia proleto-cultismului. Dialectica puterii*, Humanitas, București, 1995.

⁴ Pentru viața culturală românească în perioada de după „declarația” din aprilie 1964 și până la începutul anilor '80, vezi: Monica Lovinescu, *Unde scurte. Jurnal indirect*, Humanitas, București, 1990; *Seismograme. Unde scurte II*, Humanitas, București, 1993; *Posteritatea contemporană. Unde scurte III*, Humanitas, București 1994.

⁵ Iată cum definea poetul Adrian Păunescu, la 15 martie 1980, crezul artistic al „cenaclului” pe care îl patrona: „Iată de ce pentru cei 15 ani excepționali, într-adevăr cei mai vitezi, mai demni și mai rodnici în zbuciumata istorie a României, pentru acești 15 ani în care s-au făcut câte s-au făcut în lungi perioade istorice și poate și mai mult, vă mulțumim tovarășe Nicolae Ceaușescu, cântăm pentru partid, pentru dumneavoastră, pentru Lumină, Luptă, Libertate și pentru speranță, cântăm pentru unitatea națională și pentru toți compatrioții, indiferent de naționalitate și știm că, sărbătorindu-vă pe dumneavoastră, sărbătorim poporul nostru, partidul nostru, libertatea noastră și șansa noastră”. Vezi articolul „Cronica”, semnat de George Arion în *Flacăra*, Nr. 13, 27 martie 1980, p. 2.

Festivalul național „Cântarea României” a avut rolul de a promova stalinismul național⁶ prin intermediul amatorismului artistic și intelectual, prin ofensiva împotriva „artei neideologice” și a profesionalismului în cultură, prin evocarea trecutului văzut, invariabil, ca o permanentă luptă pentru neatârnare și unitate națională. De fapt, prin încurajarea veleităților de tot felul, se urmărea compromiterea artiștilor și scriitorilor nealiniați festivismului național. Mișcarea de amatori devenea un instrument de luptă împotriva artei neangajate, a libertății de conștiință, împotriva celor care, prin scrisul lor, refuzau să clogiceze „realizările” regimului.

Fascinați poate de spațiul aproape sacru al scenei în care nu pătrunseseră până atunci, numeroși artiști amatori au participat cu sinceritate la spectacolul ridicol al „cântării muncii și a omeniei”.

În peisajul cultural rigid și monoton al României acelor ani, în care spațiile alternative de manifestare artistică erau practic inexistente, succesul acestei politici culturale a fost indiscutabil. Artiștii profesioniști au fost obligați să se supună noilor „sarcini de serviciu”, integrându-se în marcele festival kitsch. În *Scânteia* din 4 ianuarie 1977, Silvia Popovici, artistă a Teatrului Național din București, se simțea obligată să comenteze efectele benefice ale „Cântării României”: „Climatul de întrecere, opera de selectare riguroasă, identificare și promovare, pe scară națională, a celor mai bune realizări din această „olimpiadă” a culturii care este „Cântarea României”, va răscoli conștiințele și simțirea oamenilor și va stimula, sunt convinsă, crearea unor noi valori spirituale, descoperirea unor valori artistice și a unor talente necunoscute”. În același număr al *Scânteii*, Mircea Neagu, compozitor, șef al sectorului muzical al Institutului de etnologie și dialectologie din București, enumera câteva din noile creații compuse pentru festival de către artiști profesioniști: „Cântarea României”, pe versurile poetului Traian Iancu, „Patrie română” și „Partidul marii biruinți”, pe versurile lui Nicolae Dumbravă, „Gloria patriei”, pe versurile lui Ioan Meșoiu, sau cântecele

⁶ Despre distincția dintre „stalinismul național” și „comunismul național”, vezi capitolul „Chei pentru descifrarea comunismului național”, în Vladimir Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, Editura Univers, București, 1995, pp. 75-79.

„România, țară de eroi”, și „Plai de cântec și de dor”, pe versurile lui Mircea Block.

În concepția conducerii de partid, mitul „românului născut poet” se îngemăna cu cel al românului constructor conștient al socialismului, fruntaș în îndeplinirea planului, dar și în cântarea muncii și a creației libere. La acest festival al celor ce muncesc nu puteau participa decât cei care trudeau în „câmpul muncii”. Iar secretarul general al partidului încuraja permanent această politică culturală „larg democratică”. Astfel, la 30 octombrie 1976, la adunarea populară de la Slatina, cu prilejul Zilei Recoltei, Nicolae Ceaușescu preciza:

„Participarea la acest festival național „Cântarea României”, este nemijlocit legată de rezultatele pe care fiecare colectiv le va obține în activitatea sa consacrată dezvoltării patriei, îndeplinirii planului. Nu se vor putea prezenta la această cântare a muncii și a creației libere codașii! Fruntașii în muncă, în învățământ, în cercetare - aceștia se vor putea prezenta să cânte România liberă, bunăstarea și fericirea poporului!” Și, mai spunea secretarul general al partidului, cu aceeași ocazie, „pentru a vă putea prezenta cât mai demn și pentru a avea rezultate cât mai bune și a ocupa un loc cât mai de frunte, trebuie să începeți prin a face totul pentru a obține realizări cât mai însemnate în îndeplinirea planului pe anul acesta și, mai cu seamă, anul viitor. Atunci veți ocupa un loc fruntaș la acest mare festival”⁷. De pe pozițiile literaturii de curte, la Plenara C.C. al P.C.R. din 3 noiembrie 1976, scriitorul Eugen Barbu își exprima adevărată „deplină” față de acest program anticultural:

„Astăzi o bună parte din muncitori au bacalaureatul, ei sunt mai mult ingineri decât muncitori. Acești oameni știu ce-i aceea arta, ce-i aceea o piesă de teatru, știu ce-i acela un roman, știu ce este o poezie. S-a spus mai devreme să nu cădem în festivism, să nu facem din „Cântarea României”, care este o idee foarte nobilă, un fel de șezătoare folclorică plină de strigături. Mi-a plăcut foarte mult, de pildă, ce a spus secretarul general al partidului, ca la concursul „Cântarea României” să vină mai ales cei harnici. Este foarte bine, pentru că, după o frumoasă fabulă, greierile e foarte dispus să vină să cânte și furnica să se-aleagă doar cu truda. Să vină furnica la „Cântarea

⁷ *Scânteia*, marți 2 noiembrie 1976, p. 3.

României!" Cred că este un lucru foarte folositor ca furnicile să cânte, și nu greierii!"⁸. Desigur, nimeni nu își punca problema dacă bietul frunțar în producție se pricepea sau dacă mai era în stare, după o zi de muncă, să se ducă să cânte viața nouă în fanfara întreprinderii.

Dar existau oare, în România socialistă, atâtea talente ascunse, robotind cuminte pentru îndeplinirea sarcinilor de plan? În *Scânteia* din 9 noiembrie 1976, artistul plastic Paul Erdős oferă un răspuns. În articolul „Colegii noștri - artiștii amatori” autorul părea încredințat de succesul acestui festival, mizând pe acel „simț nativ de creație, specific poporului nostru, în condițiile noi oferite cu generozitate de societatea socialistă, stimulate de Programul partidului, de măsurile ce vizează dezvoltarea conștiinței socialiste a omului, adoptate de Congresul educației politice și al culturii socialiste”.

„Programul de măsuri pentru aplicarea hotărârilor Congresului al XI-lea al partidului și ale Congresului educației politice și al culturii socialiste în domeniul ideologic și cultural-educativ” definea cadrul general de desfășurare pentru prima ediție a festivalului național „Cântarea României”. Având în vedere planul de aniversări sărbătorești pe anul 1977, prima ediție a Cântării României a fost lansată în anul 1976, urmând să se încheie în vara anului 1977. În viziunea culturnicilor români, astfel se puteau sărbători cum se cuvine „Centenarul independenței de stat a României”, „împlinirea a șapte decenii de la răscoalele țărănești din 1907”, precum și „55 de ani de la crearea Uniunii Tineretului Comunist”.

„Regulamentul-cadru” stabilea și etapele primei ediții a festivalului:

- etapa de masă (octombrie 1976 - februarie 1977);
- etapa județeană și a sectoarelor din capitală (martie-aprilie 1977);
- etapa interjudețeană (mai 1977);
- etapa republicană (ultima decadă a lunii mai 1977);
- galele artiștilor amatori și profesioniștilor laureați (în prima decadă a lunii iunie 1977)⁹.

⁸ *Scânteia*, joi 4 noiembrie 1976, p. 3.

⁹ Vezi articolul „Organizarea și desfășurarea marelui Festival național al educației și culturii socialiste «Cântarea României»”, în almanahul *Scânteia-1977*, pp. 69-72.

„Vigilența revoluționară” impunea însă instituirea unor criterii pentru participarea la această manifestare complexă. Astfel, pentru a fi înscrși în competiție, doritorii trebuiau să aibă „rezultate bune în producție și la învățătură sau în activitatea artistică” și „să promoveze o artă revoluționară, eficient educativă”. În plus, activitatea entuziaștilor artiști amatori de la orașe și sate trebuia să se facă organizat, în conformitate cu „listele orientative de repertorii pentru toate genurile de manifestări artistice”, elaborate de Consiliile Județene de cultură și educație socialistă, după directivele primite de la București. Inițiativele locale erau, de asemenea, încurajate. Astfel, în *Scânteia* din 25 decembrie 1976, Ioan Caița, secretar al Comitetului Județean Satu-Mare al P.C.R., vorbea despre politica de repertorii, pe plan local:

„În acest context, de însemnătate primordială sunt repertoriile formațiilor, conținutul activității cercurilor și cenaclurilor, fie ele profesioniste sau amatoare. Așa încât, paralel cu activitatea de întocmire pe plan județean a unor culegeri orientative de cântece patriotice și revoluționare, de teatru scurt, de librete pentru dans tematic etc., au fost concepute 5 scrisori metodice către instructorii formațiilor, privind politica de repertoriu”. Din păcate, *Scânteia* nu mai publică și alte informații cu privire la efectele benefice ale „celor 5 scrisori metodice” ale Comitetului Județean de partid către instructorii culturali din teritoriu.

Tineretul nu putea lipsi de pe șantierele culturii socialiste. În *Scânteia* din 27 octombrie 1976, Florica Dinulescu scria: „festivalul național „Cântarea României” va înregistra participarea elevilor la toate genurile artistice și în toate domeniile de creație și interpretare literar-artistică”. De la pionieri și până la elevii din învățământul liceal și tehnic-profesional, noua generație era obligată să participe în festival. Merită amintite titlurile acțiunilor educative și concursurilor pionierești: „Centenar glorios”, „În inima mea e țara”, „De la comuniști învățăm cutezanța”, „Ne pregătim să devenim demni urmași ai comuniștilor”, „Sub flamura partidului, creștem odată cu țara” sau „Azi pionier, mâine utecist”. În ce privește ultimul titlu, ca o mostră de umor școlar, menționăm că printre elevii mai mari din acea perioadă circula o variantă ușor modificată: „Uteciștii de azi, R.F.G.-iștii de mâine”. Contrar celor afirmate de propaganda oficială, visul de aur al tinerei generații era, se pare, Republica Federală Germania. Concursurile de creație tehnică „Minitehnicus”, pentru pionieri, și „Tehnum” pentru liceeni,

cuprindeau întreceri de aero-navo-racheto-modelism, radiogoniometrie, radiotelegrafie, karturi. Se preconiza generalizarea concursurilor de „patrulare școlare de circulație” și cercurilor de „prieteni ai pompierilor”, „prieteni ai grănicerilor” sau de „sanitari pricepuți”. Pentru studenți se organiza concursul artistic „Primăvara studentească”.

La 30 decembrie 1976, tinerii colindători laici veniți la sediul C.C. al P.C.R. pentru a-i ura viață lungă și un tradițional „La mulți ani” secretarului general al partidului, își exprimau în versuri adevărată adieziunea la noul program cultural:

„Cu sufletul de fapte mai avid,
Muncim, gândim în spirit de partid.
În anul ce-a trecut, cu înțeleș,
Cultura comunistă în Congres,
Și educația au dat lumină
Partinică spre vremea ce-o să vină”.

Și din această lumină partinică se întrupa „Cântarea României”:

„Aici, pe-aceș pământ al bucuriei,
Înfăptuim Cântarea României.
Sub semnul muncii și al omeniei
Noi toți suntem Cântarea României”¹⁰.

Plini de elan creator, alături de tineri, oamenii muncii de la orașe și sate participau la acest festival-concurs.

În *Scânteia* din 19 noiembrie 1976, Emil Vasilescu scria despre „oameni ai satului, creatori de poezie nouă”. Observând că scriitorul de la sate se manifesta „cu precădere liric”, autorul oferea câteva mostre din creația lirică a scriitorilor-țărani, preocupați de „problematica majoră a timpului contemporan”:

„Astăzi Românie dragă,
Te admiră lumea-ntreagă.
Românie, parcă ești
Cosânzeana din povești,
iar Partidul, Făt-Frumos
Care te-a-nălțat de jos
Mai mândră să înflorești,
Veșnic să ne strălucești”.

(Gheorghiuța Măleanu - „Ce frumos îți stă azi ție!”)

¹⁰ *Scânteia*, vineri 31 decembrie 1976, p. 3.

Prin poemele sale, poetul de la sate își dezvăluie, după părerea ziaristului de la *Scânteia*, „vocația colosalului”. Iată un exemplu:

„Eu îs 'nalt, Parângu-i 'nalt,
Dar Partidu-i și mai 'nalt;
Eu îs 'nalt de felul meu,
Parângul cu vârful său,
Tot mai 'nalt partidul meu
Strălucind țara mereu”.

(Gheorghe Nistor Ungureanu -

„Eu îs 'nalt, Parângu-i 'nalt”)

La sate, însă, creația artistică se împletea cu grija pentru obținerea de recolte cât mai bogate. Gheorghe Olteanu, secretar al Comitetului Județean Teleorman al P.C.R., vorbea, în *Scânteia* din 18 ianuarie 1977 despre o „puternică emulație în creația și interpretarea artistică”: „Încă de la debutul festivalului am avut în vedere ca manifestările inițiate la sate să fie concepute nu numai ca simple întreceri artistice, ci și ca un prilej de generalizare a experienței înaintate din fiecare cooperativă agricolă de producție”. În cadrul „etapei de masă” a „Cântării României” se integra și manifestarea intitulată „Luna cărții la sate” (30 ianuarie-28 februarie). *Scânteia* din 21 ianuarie 1977 prezenta concursurile inițiate cu acest prilej: „Cel mai bun difuzor de carte”, „Cel mai bun librar”, „Elevi frunțași în difuzarea cărții”, „Cine citește, folosește” sau „Fiecare casă cu bibliotecă proprie”. Dar iată cum descria N. Popescu-Bogdănești o manifestare cultural-artistică dedicată „celor mai harnici cooperatori și mecanizatori”, desfășurată în comuna Crângu, în sudul țării, într-o zi de sâmbătă. Articolul a fost publicat în *Scânteia* din 4 martie 1977: „Grupul vocal feminin a interpretat un cântec de dor [...] Pentru îngrijitoarele de la sectorul zootehnic, corul de fete al școlii a interpretat două melodii populare. Un cimpoier a cântat pentru lucrătorii de la ferma nr. 2 din satul Dracea. O fetiță cu glas de privighetoare a interpretat „La oglindă” pentru frunțașele de la fabrica de conserve. Iar remarcabila formație de cântători la caval, i-a cinstit, prin nespuse frumoase melodii, pe frunțașii de la ferma nr. 4. O suită de dansuri cu strigături a fost dedicată fermei zootehnice care a îndeplinit planul la toți indicatorii”.

Mișcarea artistică de amatori de la orașe putea beneficia, în plus, de sprijinul artiștilor profesioniști. „Pe deplin conștient” de simțul artistic înăscut al oamenilor muncii, creatorul profesionist trebuia să țină cont de sugestiile venite din rândul maselor. În *Scânteia* din 8 februarie 1977, Mehés György povestea o întâmplare semnificativă: „Cu câțva timp în urmă, pe un șantier din Târgu Mureș, cineva m-a strigat de pe o schelă. Apoi au coborât doi zidari și mi-au adus aminte că au jucat într-o piesă de a mea, cu câțiva ani în urmă, într-un sat din apropiere, la Sângeorz de Mureș. „Așteptăm o nouă piesă despre viața noastră” - mi-au spus, coplesindu-mă după aceea cu o avalanșă de informații, sugerând un șir de probleme de interes comun. Mi-au dat subiecte nu pentru o piesă, ci pentru cel puțin cinci. Comanda socială a fost emisă”.

Totuși, omul muncii de la orașe prefera „genurile de artă cu sporite valențe agitatorice”. În acest sens, sunt sugestive programele prezentate în festival de brigăzile artistice ale întreprinderilor. La Giurgiu sau la Bușteni, Nicolae-Popescu Bogdănești, ziaristul frenetic al *Scânteii*, era prezent pentru a immortaliza, prin scrisul său, acele momente artistice. Vizionând la Giurgiu programul intitulat „Trepte de glorie”, autorul este impresionat de formația de la Textila „Dunăreana”, din localitate. Textul de brigadă este simplu, dar plin de dăruire de sine:

„La focul sacru al muncii ne-am călit
Iar astăzi suntem forță, un bloc de neclintit.”

sau

„Muncind cu dragoste, cu-avânt,
E pentru țară, pentru-acest pământ”¹¹.

În spectacolul de la Bușteni, patriotismul manifest este înlocuit de combativitatea civică:

„Măi, cei din sectorul 2
Ce se-ntâmplă azi cu voi?
Hârtia pentru ziare
Calitate nu mai are”¹².

¹¹ *Scânteia*, duminică 3 aprilie 1977, p. 4.

¹² *Scânteia*, vineri 22 aprilie 1977, p. 4.

Este posibil ca, în urma intervenției critice a brigăzii artistice a Fabricii de hârtie din Bușteni, lucrătorii de la mașina nr. 8 să fi luat măsuri pentru a produce din nou hârtie de calitate superioară.

În același timp, festivalul „Cântarea României” era gândit ca un concurs-maraton, ca o competiție artistică la scară națională. Puțin conștienți de talentul profund, nativ, pe care partidul îl descoperise în reprezentanții mișcării de amatori, aceștia imaginaseră o soluție ingenioasă pentru a câștiga întrecerea. Descori, în cadrul unor spectacole sau concerte „cu caracter competitiv”, coriști sau instrumentiști profesioniști, ascunși printre cei amatori, asigurau victoria formației respective. Într-un articol publicat în *Scânteia* din 18 noiembrie 1976, Constantin Arvinte critica asemenea practici:

„Artiștii amatori nu au nevoie de 'proptele artistice' de acest fel, și nu în acest mod trebuie să se răspundă indicațiilor conținute în programul de măsuri pentru aplicarea hotărârilor Congresului al XI-lea al partidului și ale Congresului educației politice și al culturii socialiste”. Supărarea ziaristului de la *Scânteia* reprezenta însă o recunoaștere involuntară a valorii actului înfăptuit de artiștii profesioniști.

În almanahul *Flacăra - 1978*, Nicolae Stoian dedica un articol-bilanț „festivalului-epopee”, încercând o prezentare selectivă a laureaților primei ediții a Cântării României. La capitolul artă plastică erau semnalate, printre altele, lucrările „Compoziție 1877” de Aurica Măță, casnică din Niculițel, „Toamna îmbelșugată”, de Gheorghe Cotleț, operator de film din Suceava, „Nunta”, de Marin Mocanu de la C.A.P. Stoilești-Vâlcea, sau „Sergentul” de Mihai Lohman, lucrător M.A.I. din București. Căminele culturale din Mitreni-Ilfov, Sălătruc-Argeș și Obârșia-Cloșani din Mehedinți, au fost premiate pentru, citez: „dansurile inedite”, bănuim populare, pe care le-au prezentat. În festival, sublinia autorul, au fost prezentate lucrări noi, „care să lumineze istoria”, într-un „efort programatic de creare a epopeii naționale”. Ceea ce nu era, desigur, o noutate, deoarece una dintre pasiunile culturnicilor români a fost permanenta reinventare a trecutului, în funcție de conjunctura de moment și de linia politică a Kremlinului. În plus, ne semnalează autorul, „distanța în timp între cel mai tânăr dansator de pe scenă și cel mai în vârstă, a fost de 60-70 de ani, adică s-au prins în aceeași horă strănepotul cu străbunicul”. Și, continua autorul, „mișcarea noastră artistică se

dezvoltă astfel sub semnul unității și continuității generațiilor". Printr-un remarcabil efort de conceptualizare, Nicolae Stoian concluziona: festivalul a reușit să realizeze corelația „om multilateral dezvoltat pentru o societate multilateral dezvoltată”¹³.

La „ceas aniversar”, după încheierea primei ediții a festivalului, N. Popescu-Bogdănești publica în almanahul *Scânteia-1978* o statistică a numărului de artiști amatori angrenați în etapa de masă a festivalului. Astfel, armata, sindicatele, cooperația meșteșugărească și U.T.C. -ul au participat cu peste 560.000 de artiști amatori și peste 50.000 de creatori. Școala a fost reprezentată de 372.000 de artiști amatori, elevi și studenți, și de 815.000 de membri ai formațiunilor pionierești, dintre care s-au remarcat 39.000 de creatori. Din păcate, la prima ediție a Cântării României, Șoimii Patriei nu au putut participa. Statutul noii organizații pentru copiii cu vârste între 4 și 7 ani nu a putut fi definitivat decât pentru anul școlar 1977-1978. Cu toate acestea, un calcul simplu ne arată că la prima ediție a festivalului au participat peste 1.747.000 de locuitori ai țării. După cum aprecia ziaristul de la *Scânteia*, „festivalul a fost conceput ca o perpetuă mișcare către superior, ca o emulație permanentă spre mai mult și spre mai bine”. Entuziasmat, se pare, de marele șuvoi creator declanșat de festival, autorul afirma că în etapele festivalului au participat peste 400.000 de creatori din toate domeniile creației artistice¹⁴. Încă o dovadă că, în concordanță cu hotărârile de partid, românul se năștea cu un simț artistic multilateral dezvoltat...

La 11 iunie 1977, începând cu orele 20.00, în prezența liderilor comuniști români, în frunte cu Nicolae Ceaușescu, pe stadionul 23 August din București a avut loc „spectacolul de gală al laureaților festivalului național Cântarea României”. Cu două zile în urmă, la 9 iunie 1977, Comisia centrală de organizare a festivalului acordase 391 de premii întâi, 416 premii doi, 483 premii trei și 221 premii patru. Reprezentația din 11 iunie 1977, descrisă în *Scânteia* din 12 iunie 1977 de către același neobosit N. Popescu-Bogdănești, a ilustrat spiritul

¹³ Nicolae Stoian, „Cântarea României - un festival-epopee”, în almanahul *Flacăra-1978*, pp. 32-36.

¹⁴ N. Popescu-Bogdănești, „Festivalul național Cântarea României. O constelație a talentelor poporului”, în almanahul *Scânteia-1978*, pp. 129-136.

acestui festival, aducând în fața întregii țări un penibil „ghiveci” artistic național: tunicăresele din comuna Avram Iancu, balerini Operai Române, dansatorii din comuna Flămânzi, soliști de muzică cultă, fetele de la Căpâlna, călușarii din Olt, Teleorman și Argeș, brigăzi artistice, corpul de balet al Operetei, școlari, vânători de munte, marinari, elevi ai școlilor militare, ostași, soliști de muzică ușoară. La final, sub luminile focurilor de artificii s-au recitat versuri dedicate secretarului general al partidului:

„Din plai de Olt, erou între eroi,
Veni s-aducă țării românești
Un nou destin, clădit de oameni noi.
Din plai de Olt, stejar de Scornicești,
Cel mai de seamă fiu al țării este,
Și-s două inimi: Patria-Partidul
Ce bat în pieptul lui, muncitorește
Destinul țării ne-nfricat slujindu-l”.

Spectacolul grotesc din 11 iunie 1977, care a încheiat prima ediție a „Cântării României”, a reprezentat, din păcate, imaginea adevărată a României acelei perioade. Nici mișcarea Goma, acel „cutremur al oamenilor” din ianuarie-aprilie 1977, și nici revolta minerilor din Valea Jiului din august, același an, nu mai puteau trezi o Românie apatică și cenușie. În acea perioadă, judecând după audiența enormă și suportul public real, românii se regăseau în circuitul produs de cenaclul ambulant adunat în jurul lui Adrian Păunescu, poet de „curte nouă”, sub denumirea de „Cenaclul Flacăra al Tineretului Revoluționar organizat de C.C. al U.T.C. și revista Flacăra”. Cenaclul *Flacăra* a fost distins cu premiul I „pentru activitate artistică și cultural-educativă” la prima ediție a festivalului național *Cântarea României*.

DESPRE ARISTOCRAȚIA ROMÂNEASCĂ ÎN TIMPUL REGIMULUI COMUNIST

MIHAI SORIN RĂDULESCU

Societatea românească s-a dezvoltat organic de-a lungul secolelor, creându-și, în evul mediu, o pătură suprapusă pe care am putea-o numi aristocrație, folosind o noțiune generică. Sfera largă a acesteia permite să includem în ea atât familiile boierești din Moldova și Țara Românească, cât și pe urmașii boierilor din Țara Făgărașului, ai nobililor români din Maramureș și din alte regiuni ale Transilvaniei. Acest concept cuprinde diferitele grupuri sociale menționate, sub unghiul unui atribut comun, cel al nobleții, a cărei valoare simbolică și culturală și-a păstrat forța, din evul mediu și până în epoca contemporană. Nu ne propunem în acest cadru să încercăm o definiție a conceptului de „noblețe”, dar se impune să scoatem în evidență faptul că noblețea izvorăște din continuitatea unor tradiții în sânul aceleiași familii sau de-a lungul unor filiații. Noblețea este un atribut de excelență conferit de o autoritate de obicei monarhică, atribut ce se transmite și se conservă în cadrul unei succesiuni genealogice.

„La noblesse c'est l'oeuvre du temps”, spunea un adagiu a cărui valabilitate se verifică și în cazul istoriei românești.

Atributul nobleții nu este legat neapărat de titluri, care în cazul boierimii moldo-muntene - cu excepții puține - nu au existat.

Titlurile existente proveneau de la autorități străine, de obicei de la împăratul austriac. Este cazul, foarte cunoscut, al familiei Brâncoveanu, care figurează și în almanahurile de Gotha (sub forma „Bassaraba de Brancovan”), în virtutea faptului că domnitorul Constantin Brâncoveanu

a fost ridicat în anul 1695 la rangul de principe al Sfântului Imperiu¹. Titlul de principe avea să-l primească în 1900 și Radu (Rodolphe) Kretzulescu, din partea regelui Italiei Umberto I², cu a cărei fiică urma să se logodească. Exemplele ar putea continua, referindu-se la aga Constantin Bălăceanu³, care a primit titlul de conte, la baronii Bellu, Meitani, Kapri ș.a. Sistemul nobiliar occidental a funcționat atât în Transilvania, cât și în Bucovina⁴, în perioada stăpânirii habsburgice. După 1918, aristocrația românească a cuprins, așadar, pe urmașii boierimii din Țara Românească și Moldova, pe descendenții nobilimii românești din Transilvania, precum și pe coborâtorii nobilimii bucovinene și basarabene, care își aveau rădăcinile în boierimea moldovenească⁵. Se adăugau elemente din marea burghezie care prin căsătorii au fost asimilate de aristocrație, în perioada interbelică.

Toată această pătură suprapusă a societății românești a fost înlăturată brutal din vârful vieții sociale, odată cu instaurarea regimului comunist. Acapararea puterii de către comuniști a avut consecințe profunde pentru evoluția societății românești, consecințe pe care le resimțim și astăzi din plin. Liderii comuniști, purtători ai intereselor Moscovei, au urmărit prin toate mijloacele să transforme structura societății, să elimine clasa politică tradițională românească, să distrugă orice încercare de rezistență a acesteia.

Ne putem pune în mod justificat întrebarea: ce s-a întâmplat cu aristocrația românească după instaurarea regimului totalitar? Prin înlăturarea ei de pe scena politică s-a urmărit decapitarea societății românești și întreruperea legăturilor acesteia cu propriul trecut. Represiunea regimului nu a lovit însă numai aristocrația, ea a afectat în mod esențial și burghezia și țărănimea românească, clase sociale

¹ Brâncovenii sunt prezenți în numeroase almanahuri de Gotha. Cităm, de pildă, Almanahul de Gotha pe anul 1912, p. 287.

² *Ibidem*, p. 355.

³ Constantin Bălăceanu-Stolnici, *Cele trei săgeți*. București, 1990, p. 59.

⁴ Traian Larionescu, *Familii vechi bucovinene*. în „Arhiva genealogică română”, București, 1944, p. 26 - 27.

⁵ Mihai Sorin Rădulescu, *Considérations sur l'élite historique roumaine pendant la période de l'entre deux guerres*, în „Etudes danubiennes”, t. XI, nr. 1, Strasbourg, 1995, p. 97 - 106.

stratificate care au suferit transformări radicale. În cele ce urmează ne vom referi însă numai la destinul elitei istorice românești după cel de-al doilea război mondial, fără a ne propune o analiză exhaustivă, ce ar fi deocamdată aproape imposibil de realizat, în lipsa unor necesare instrumente de lucru. O privire asupra acestui grup social care a avut probabil cel mai mult de suferit de pe urma regimului, se justifică prin faptul că aristocrația a reprezentat partea societății românești cea mai atașată de trecut. Membrii acestui grup și-au transmis din generație în generație valori și amintiri legate de vechea Românie, pe care puterea comunistă a încercat s-o transforme complet.

Aristocrația românească era purtătoarea unor idealuri culturale și politice prooccidentale⁶ și, în general (cu câteva notabile excepții) filodemocratice, care au fost combătute în modul cel mai brutal. Perfecta sincronizare culturală a elitei istorice românești cu Occidentul se adăuga orientării net antisovietice a acesteia. Aristocrația românească - pentru „demascarea” căreia s-a folosit cu mare zel propagandistic termenul de „burghezo-moșierime” (care însă nu se suprapune noțiunii de „aristocrație”) - a reprezentat în ochii noii puteri partea cea mai „reacționară” a societății care trebuia lichidată fizic, dacă nu adera la „princiipiile” noului regim.

Încheierea războiului a adus o aparență de normalizare în viața aristocrației românești. „În primii trei-patru ani după război - scria Ion Ioanid -, ani încă plini de speranțe în viitorul politic și de libertate al țării, în casele înaltei burghezii bucureștene *ceaiurile* se țineau lanț, societatea capitalei întrecându-se să aibă printre invitați cât mai mulți membri ai misiunilor aliate occidentale în România”⁷. Atmosfera de normalitate dispare treptat, ca urmare a evenimentelor patronate de guvernul Groza: legea agrară din 1945, alegerile falsificate din noiembrie 1946, naționalizările proprietăților imobiliare, procesele politice, culminând cu abdicarea forțată a Regelui Mihai. Se instaurează regimul

⁶ Lucian Boia, *Les Roumains et les autres. La quête des modèles dans la société roumaine des XIXème et XXème siècles*, în *L'état des lieux en sciences sociales*, volum editat de Alexandru Dușu și Norbert Dodille, p. 40 - 43.

⁷ Ion Ioanid, *Închisoarea noastră cea de toate zilele*, vol. II, București, 1991, p. 222.

de teroare împotriva „clasei exploatatorilor”, ai cărei reprezentanți vor fi obligați să suporte consecințele simplei lor apartenențe la categoriile suprapuse ale societății și să ispășească vini pe care nu le aveau. Nu a fost cazul tuturor urmașilor aristocrației, unii - nu puțini la număr - s-au exilat în Occident, încercând să ducă din afara hotarelor țării o luptă, adesea fără izbândă, contra regimului instaurat la București de către trupele sovietice.

Aristocrația românească se confruntă în țară cu o aprigă prigoană căreia mai ales membrii tinerei sale generații încearcă adesea să-i opună rezistență. Mărturia lui Ion Ioanid (fiul omului politic oltean Tilică Ioanid) este reprezentativă pentru o mentalitate răspândită în rândul multor vlăstare ale familiilor boierești române: „Ca mai toți tinerii de vârsta mea din acele timpuri - scrie Ion Ioanid -, eram în căutarea oricărei ocazii care mi s-ar fi oferit, ca să facem ceva împotriva regimului.

Eram plin de iluzii, de entuziasm, mă vedeam pe baricade!

Eram un adevărat *amator*, frizând ridicolul prin felul în care gândeam și vedeam lucrurile. Nici nu puteam bănui la acea vreme că abia peste câțiva ani, îmi voi începe ucenicia adevărată, nu a unei lupte active deschise, fâțișe și eroice, ci a acelei lupte pasive, de rezistență fizică și morală nespectaculoasă și lipsită de glorie, dusă în întunericul temnițelor, alături de mii și mii de alți deținuți”⁸. Ridicolul la care se referă Ion Ioanid exprimă de fapt naivitatea multor români - și aceasta apare ca „naivitate”, firește, numai din perspectiva timpului scurs - de a crede într-o posibilitate de salvare de la sovietizare.

O acțiune îndreptată împotriva regimului a fost întreprinsă de câțiva tineri, urmași ai boierimii din București, grupul fiind condus de Marioana Cantacuzino, fiica aviatorului Constantin (zis Băzu) Cantacuzino și strănepoata directă a fruntașului conservator Gheorghe Grigore Cantacuzino zis „Nababul”. Ea va publica mai târziu câteva romane sub pseudonimul „Ioana Orlea”, stabilindu-se în anii '70 în Franța. Din același lot, zis al „Rombului roșu”, care va fi supus unei anchete a Securității, au mai făcut parte Ion Varlam, nepot de fiică al generalului Radu Rosetti, viitorul istoric Mihai D. Sturdza, coborâtor al domnitorului

⁸ Ibidem, vol. I, București, 1991, p. 11.

moldovean cu același nume, viitorul fizician Grigore Ghika, urmaș al primului domn pământean al Țării Românești, Radu Miclescu, fiul comandorului de aviație Gheorghe Miclescu, Dan Florescu, Dimitrie Lecca, fiul diplomatului Gheorghe Lecca ș.a.⁹ Această anchetă a avut caracterul unei represiuni împotriva tinerilor urmași ai aristocrației, deoarece unii membri ai acelui lot nici nu se cunoșteau între ei. Lista membrilor acestei categorii sociale care au suferit în închisorile regimului comunist ar fi însă foarte lungă și ar trebui stabilită cu exactitate¹⁰. Au fost încarcerati oameni de toate vârstele, unii foști miniștri sau înalți funcționari ai statului, alții având doar vina de a aparține unei lumi care trebuia eradicată. Canalul, închisorile de la Sighet, Aiud, Pitești și multe altele au fost locurile de supliciu a numeroși reprezentanți ai aristocrației românești.

Nu au fost puțini urmașii boierimii care și-au sfârșit viața în închisoare: Monseniorul Vladimir Ghika, mort în 1954 la Jilava, nepot de fiu al ultimului domn al Moldovei, figură emblematică a catolicismului românesc; oamenii politici cei mai importanți ai țării - Dinu Brătianu și nepotul său de frate, marele istoric Gheorghe Brătianu, Iuliu Maniu (urmașul unor familii nobile românești din Sălaj), Constantin Argetoianu, scriitorul Constantin Ganc, autorul celebrelor *Trecute vieți de Doamne și Domnițe*, renumitul avocat Istrate Micescu, fizicianul Gheorghe Manu (nepotul de fiu al fruntașului conservator generalul Gheorghe Manu), inginerul Alexandru Balș¹¹, generalul Radu Korne (urmașul unei familii boierești din Moldova), inginerul Paul Brătășanu, Tilică Burileanu, fostul guvernator al Băncii Naționale a României, Jean Cămărășescu, profesorul Gheorghe Cuza (fiul lui A. C. Cuza), nobilul maramureșan Alexandru Filipașcu (de Dolha și Petrova), Ion Gigurtu (urmașul unui neam boieresc din județul Olt),

⁹ Ion Varlam, *Copii „dușmani ai poporului”*, în „Magazin istoric”, 12/1995, p. 38.

¹⁰ V. lista publicată în *Din documentele Rezistenței*, nr. 8, Arhiva Asociației foștilor deținuți politici din România, București, 1993, p. 146 - 286 (trebuie consultată cu prudență); Constantin C. Giurescu, *Cinci ani și două luni în penitenciarul din Sighet*, București, 1994, anexe.

¹¹ Agonia lui Alexandru Balș în închisoarea de la Pitești este descrisă de Ion Ioanid, op.cit., vol. III, București, 1992, p. 191 - 195.

savantul italianist Alexandru Marcu (dintr-o familie de boieri moldoveni), Nicolae Mareș, fost ministru al Agriculturii în toamna anului 1940 (descendent din familia Arion), generalii Mihai Racoviță-Cehan și Radu Rosetti, Constantin Tătăranu, fost guvernator al B.N.R., generalul Nicolae Tătăranu, generalul Alexandru Tătărescu (fratele lui Gheorghe Tătărescu, și el închis), filozoful Mircea Vulcănescu, comandorul Marcel Tăutu și mulți alții¹².

Au petrecut ani lungi în închisoare arhitectul G. M.Cantacuzino, diplomatul Constantin (Dinu) Cesianu și nepotul său de frate, tot diplomat, Constantin (Diki) Cesianu¹³, aviatorul Tudor (Dido) Greceanu (urmaș al familiei boierești a Grecenilor moldoveni și descendent direct, prin mama sa, al scriitorului Ion Ghica), Dina Balș¹⁴ (fiica generalului Grigore Berindei și nepoata de fiică a omului politic liberal Emil Costinescu; mama istoricului Dan Berindei), fruntașul liberal Constantin (Bébé) Brătianu (fiul generalului Constantin I.Brătianu, văr primar al lui Ion C.Brătianu), principele Constantin (Costi) Brâncoveanu (fiul principelui Constantin Basarab Brâncoveanu, fratele contesei Anna de Noailles), baronul Ion Mocsonyi-Stârcea (mareșal al Palatului în timpul Regelui Mihai), Ion I.Berindei (zis Moustique; ginerele istoricului de artă Alexandru Tzigara-Samurcaș), Radu Xenopol (nepot de frate al istoricului A. D.Xenopol și descendent, prin mama sa, din familia Gane), Ion Vorvoreanu (nepot de fiu al politicianului craiovean Gogu Vorvoreanu), Dan Hurmuzescu (fiul fizicianului Dragomir Hurmuzescu și al soției sale Victoria născută Varlam), colonelul Gheorghe Florescu (din familia boierilor Florești; nepot de fiică al generalului Gheorghe Manu), francmasonul Constantin Bellu, medicul Alexandru (Sandu) Ghica (fiul generalului Alexandru - Bubi - Ghica), Nicolae Iuca, Nicolae Iunian (fiul omului politic Grigore Iunian, descendentul unor familii de boieri din Gorj), frații Radu și Sergiu Lecca, Nicolae Mavrocordat (din ramura de la Dângenii, jud. Botoșani), Mihai Orleanu. doctor în drept la Paris (fiul omului politic liberal cu același nume, descendent din familiile Plagino și Aristarchi), colonelul

¹² V. lista citată din vol. *Din documentele Rezistenței*, nr. 8.

¹³ Constantin Cesianu, *Salvat din infern*, București, 1992.

¹⁴ Dina Balș, *Drumuri pustite*, București, 1993.

Puiu Văsescu, tânărul Gheorghe (Iordache) Boldur-Lătescu (urmas, în linie dreaptă, al hatmanului Iordache Boldur-Lătescu, din vremea lui Mihail Vodă Sturdza), magistratul Jean Milcoveanu și fiul său medicul Șerban Milcoveanu, Nicolae Kretzulescu, Gheorghe și Jean Kintescu, comandorul Gheorghe Koslinski, Atta Constantinescu, fost ministru (fiul politicianului liberal Alexandru Constantinescu zis „Porcu”), profesorul Alexandru Herlea (urmasul unor familii nobile ardeleni), avocatul Aurel Măldărescu (membru marcant al P.N.Ț.), inginerul Vlad Stolojan-Filipescu (nepotul de fiică al lui Nicolae Filipescu), Corneliu Coposu (descendent din neamurile nobile Ancean de Ciolt, Vaida de Gârbou, Bohățiel de Glod), profesorul Constantin C. Angelescu (fiul fruntașului liberal dr. Constantin Angelescu), tânărul diplomat Alexandru Paleologu, profesorul Ion N. Fișescu, fostul demnitar legionar Radu Budișteanu, scriitorul Dinu Pillat (fiul poetului Ion Pillat și strănepotul direct al lui Ion C. Brătianu), Dan Brătianu, omul politic Gheorghe Tătărescu (descendent din boierii Pârâieni), doctorul Alexandru Moruzi (urmas direct al domnitorilor din această familie), Nicolae Tanoviceanu (fiul profesorului de drept penal Ioan N. Tanoviceanu, istoric și genealogist, descendent din boierii olteni Poenaru), Robert Furnaraki, liberalul craiovean Ionel Pleșia, avocatul Iancu Olănescu, Dorin Hasnaș, tinerii național-țărăniști Constantin Constantinescu-Klaps (fiul generalului cu același nume și coborâtor, prin mama sa, din familia Sturdza) și Șerban Ghica (strănepotul scriitorului Ion Ghica și nepotul de soră al pictorului Eustațiu Stoenescu), Vladimir Boutmy de Katzman, heraldistul Dan Cernovodeanu, comandorul Gheorghe Miculescu și fratele său colonelul Radu Miculescu (nepoți de soră ai savantului medic Ion Cantacuzino) și mulți alții¹⁵.

Unul dintre aristocrații români care au stat cel mai mult închiși, având o purtare foarte demnă în detenție, a fost Alexandru Ghyka (astfel își scria el numele), legionar, urmas direct al ultimului domn al Moldovei Grigore Alexandru Ghica și al boierului luminat Ion Câmpineanu. Despre el depune mărturie și Ion Ioanid: „Mă refer aici la cazul lui

¹⁵ V. Cicerone Ionițoiu, *Morminte fără cruci*, vol. II, Freiburg im Breisgau, 1983.

Alexandru Ghica, care se bucura de un respect unanim în rândurile deținuților din Aiud, fiind un model de integritate și demnitate de-a lungul anilor de detenție. Om în vârstă, extrem de slăbit, Ghica fusese mereu supus unui regim special de dur, care nu reușise însă să-l încovoie¹⁶. Alexandru Ghica a supraviețuit celor aproape 24 ani de închisoare (încarcerarea comunistă continuând-o pe cea din timpul lui Antonescu) și a murit la București, în 1982, după ce trecuse și printr-o perioadă de domiciliu obligatoriu la Galați.

Tragedia suferinței din gulagul românesc - care a lovit, după cum se știe, membri ai tuturor categoriilor sociale - este exprimată în versurile urmașului unei vechi familii de boieri olteni, el însuși victimă a represiunii comuniste - Radu Poenaru (1928-1959): „Lanțuri mi-ați pus la mâini și la picioare / Și-n carnea sfâșiată grunji de sare. / Când zidul temniței cumplit apasă / Nu mă-nfior simțind a morții coasă / Dar trupul mi se-ncrâncenă deodată / Când mă gândesc la țara mea prădată. / Dacă hulită, fără chip și nume / Dreptatea noastră a pierit din lume, / Dacă pe roate tras, ori în țepușe / Voi spânzura cu mâinile-n cătușe, / De voi pieri când voi sunteți mai tari / Zadarnic vă veți bucura, tâlhari. / Căci astupat, dac' a tăcut mormântul, / Blestemă cerul, apa și pământul”¹⁷.

Tratamentul la care erau supuși membrii aristocrației românești, în ciuda vârstei înaintate a unora dintre ei, era deosebit de umilitor. „Dușmanul de clasă” trebuia înfrânt cu orice preț, considerentele umanitare fiind inexistente. Apelăm din nou la mărturia prețioasă a lui Ion Ioanid care nota: „Imi amintesc de un domn Corjescu, boier moldovean, mare vânător, cu care am stat ore întregi de vorbă. / Era destul de în vârstă și din anchetă se alesese cu o pareză facială în partea dreaptă. Toată musculatura părții drepte a obrazului era inertă. Când vorbea, își ridica și susținea cu palma obrazul și partea dreaptă a gurii, care nu mai avea nici un fel de mobilitate. Nu mai știu de ce fusese arestat. Stătea de mai bine de doi ani la Jilava, nejudecat și fără să se mai sinchisească cineva de el. Nicolae Crețulescu din familia boierilor (care dăduseră numele pasajului și Bisericii Crețulescu de pe calea

¹⁶ Ion Ioanid, op.cit., vol. IV, București, 1994, p. 176.

¹⁷ „România literară”, nr. 36, anul XXVIII, 13 - 19 sept. 1995, p. 4.

Victoriei) era și el de mai multe luni la Jilava și acum cu noi «la zarzavat». Era luat periodic la anchetă, la Ministerul de Interne. Căutau un pretext oarecare ca să-l condamne și să justifice astfel confiscarea valorilor în obiecte de artă și bijuterii pe care i le luaseră de-acasă cu ocazia unei percheziții"¹⁸. De la Cicerone Ionițoiu aflăm că „Jean Chintescu, proprietar la Coțofeni și Găești, a fost arestat la vârsta de 80 de ani, orb fiind”¹⁹.

Marea majoritate a membrilor aristocrației românești a trebuit să-și părăscască domiciliile, au fost expropriați și nevoiți să-și câștige existența prestând munci umiltoare. Celor care au fost arestați la moșile lor, li s-au stabilit domiciliile obligatorii, de pildă mulți urmași ai boierimii au fost siliți să locuiască în orașul Câmpulung-Muscel. Unii membri ai aristocrației, printre care, de pildă, Alexandru Paleologu, s-au ascuns sub o identitate falsă. Ani de-a rândul a domnit în țară teroarea perchezițiilor și a dosarelor care barau, în perioada stalinistă, accesul copiilor de origine „nesănătoasă” la instrucție universitară. Expulzarea din școli și din instituții de învățământ superior, din pricina provenienței sociale, era un eveniment frecvent în deceniul șase.

Mulți membri ai aristocrației și-au câștigat existența dând lecții de limbi străine. Este cazul de pildă, al Ioanei Ghika-Budești (fiica doctorului Constantin Angelescu și soția geologului Ștefan Ghika-Budești), al Mariei-Eliza Ghyka (fiica omului politic liberal Mihail G. Orleanu și soția lui Alexandru Ghyka, amintit mai sus), al Ninei Dombrovski (fiica generalului Victor Dombrovski, fost primar al capitalei) și al multor altor doamne din societatea românească aristocratică. În anii de stalinism feroce, au predominat însă muncile înjositoare, pe care urmașii boierimii le-au acceptat cu demnitate. Astfel, colonelul Ioan Boldur-Lățescu nota în jurnalul său: „Urmând sfaturile ce mi s-au dat, m-am încadrat, în vara anului trecut (1949), ca muncitor necalificat la o cooperativă unde am făcut de toate, transport și sortat de materiale, încărcarea și descărcarea autocamioanelor și uneori, chiar săpături de pământ. Munca era grea, dar, datorită exercițiilor zilnice pe care le-am făcut toată viața, am reușit să fac față. După vreo trei luni, o

¹⁸ Ion Ioanid, op.cit., vol. I, p. 52 - 53.

¹⁹ Cicerone Ionițoiu, op. cit., p. 112.

cunoștință mi-a găsit un post ceva mai convenabil, casier la o unitate comercială pe strada Vasile Lascăr, unde lucrez și acum" (la 25 iulie 1950)²⁰.

Unii urmași ai aristocrației și-au câștigat existența ca anticari, mulți au fost normatori pe șantiere (este cazul avocatului Alexandru V. Perietzianu-Buzău, distins genealogist, al heraldistului Ioan N. Mănescu ș.a.). Avocații au fost dați afară din barou, militarii eliminați din armată. Ministerul de Externe - una din instituțiile în care existau numeroase vlăstare ale boierimii - a fost total restructurat. În fapt, toate instituțiile statului au fost epurate cu mult sânge, dosarele de cadre jucând un rol esențial în promovarea profesională. Doamna Dina Balș își amintea, în ultimul său volum, de un personaj a cărui demnitate în asumarea propriului său destin pare simptomatică pentru atitudinea unei părți a aristocrației românești în primele două decenii după instaurarea comunismului. Doamna Dina Balș scria: „Odată m-am întâlnit cu un prieten, fost avocat în barou. Era în Halele Obor, purta un șorț de pânză galbenă, cam murdar, și un basc înfundat până pe sprâncene. Cum fusese un bun sportiv, devenise hamal. Când l-am văzut, era tocmai într-un moment de odihnă, ședea pe huluba unui cărucior de transport, cu o bucată de pâine în mână și o roșie în cealaltă. Stătea la taclale cu colegii de breaslă și de hamalâc. Avea aerul că se înțelege cu ei de minune. Îl știam glumeț și plin de umor, așa încât nu m-am mirat. M-am minunat numai de puterea lui de adaptare la alt mediu. El, înțeleptul, lua viața așa cum trebuie, așa cum ți se așterne destinul"²¹.

Unul din mijloacele de subzistență îl constituia vinderea obiectelor de valoare. Nu rareori vechile conace au fost golite și distruse, pierzându-se astfel numeroase arhive de familie, biblioteci, opere de artă. Odată cu instalarea regimului comunist s-au risipit valori inestimabile, ca urmare a prigoanei familiilor boierești.

Menționez și mai sus faptul că unii reprezentanți ai aristocrației românești s-au exilat. A fost, de pildă, cazul lui Grigore

²⁰ *Pâine și sârmă ghimpată. Fragment din Jurnalul Colonelului Ioan Boldur Lăfescu*, în „România literară” nr. 36, anul XXVIII, 13 - 19 sept. 1995, p. 8.

²¹ Dina Balș, op. cit., p. 127.

Gafencu²² (descendent, prin mama sa, din vechea familie boierească Costachi) și al lui Alexandru Cretzianu (nepotul de fiu al poetului George Cretzianu și urmaș al familiei Știrbei), care au continuat lupta pentru o Românie democratică și liberă. Unii au reușit să găsească posturi pe măsura capacității și meritelor lor profesionale. Astfel, Constantin Brăiloiu²³ și-a continuat cercetările de etnomuzicologie la Geneva și la Paris (în cadrul lui Musée de l'Homme), Scarlat Lambrino a fost profesor la Facultatea de Litere de la Lisabona între anii 1947-1964. Martha Bibescu și-a petrecut ultimii ani ai vieții și a murit la Paris, în frumosul apartament din insula Saint-Louis. Stéphane Lupasco (coborâtor din familia de boieri moldoveni Lupașcu)²⁴ și-a creat opera filozofică la Paris. Henri Coandă²⁵, de asemenea, a locuit în Franța până spre sfârșitul deceniului șapte când a revenit în România, acceptând onorurile regimului Ceaușescu. Diferite organisme ale românilor din exil au cuprins și membri ai aristocrației românești: Comitetul Național Român, Fundația Regele Carol I, avându-l ca secretar general pe diplomatul și istoricul Neagu Djuvara. Casa Românească din Paris a fost întemeiată de Cristina Sturdza (născută Tillemann-Prunkul), iar după moartea ei a fost condusă de diplomatul Alexandru Ghika (urmaș al ramurii moldovenesti Ghika-Brigadier, din numeroasa familie domnească a Ghiculeștilor, nepot al Elenei Văcărescu).

Doamna Maria Brătianu - fiica lui Gheorghe Brătianu - a activat în cadrul Ligii pentru apărarea drepturilor omului din România, care a fost condusă de doamna Sanda Stolojan (nepoata de fiu a scriitorului Duiliu Zamfirescu). Unul dintre militanții români pentru drepturile omului este fizicianul Ion Ghika (din ramura de la Climești, Neamț; strănepot direct al pictorului Eugeniu Ghika-Budești), stabilit în Franța.

²² Mihai Sorin Rădulescu, *Grigore Gafencu, date genealogice*. în „Contemporanul”, nr. 38 (75), din 20 sept. 1991, p. 6; idem, *Completări la genealogia lui Grigore Gafencu*, ibidem, nr. 41 (182), din 15 oct. 1993, p. 11.

²³ Idem, *Les ancêtres de Constantin Brăiloiu*, în „Sociétés européennes”, 11, sub redacția lui Paul H. Stahl, Paris - București, 1995, p. 11 - 25.

²⁴ Idem, *Strămoșii lui Stéphane Lupasco*, în „Contemporanul”, nr. 16 (157), din 23 apr. 1993, p. 8 - 9.

²⁵ Idem, *Genealogia lui Henri Coandă*, ibidem, nr. 1 (142), din 8 ian. 1993, p. 1, 6, 7.

Domnul Dan V. Pleșoianu (urmaș în linie dreaptă al cărturarului Grigore Pleșoianu și al domnitorului Mihail C. Sutz) a făcut o strălucită carieră în Canada, ajungând directorul companiei „Molson Breweries”. O activitate de afaceri plină de succes a desfășurat și Mihai Korne (fiul generalului Radu Korne și urmaș direct, pe linie maternă, al generalului Mihail Christodulo Cerkez), care editează de mulți ani, la Paris, revista „Lupta”. Și în Germania, reviste românești au fost scoase de urmași ai unor familii cu tradiții culturale: Ion V. Emilian (editorul ziarului „Stindardul”; nepot de fiu al arhitectului Ștefan Emilian și al Corneliiei Emilian) și Ion Solacolu (editorul revistei „Dialog”). Fiii lui Constantin (Costi) Brâncoveanu și ai soției sale, aviatoarea Marina, născută Știrbei (strănepoata directă a domnitorului Barbu Știrbei), frații Constantin și Mihai Brâncoveanu, s-au stabilit de asemenea, în Occident, unde primul este profesor de istorie est-europeană la Universitatea din Manchester, iar cel de-al doilea, matematician, este căsătorit la Paris (susține o rubrică de cronică muzicală la „Revue des deux mondes”). Între istoricii români stabiliți la Paris se numără bizantinologul Petre Ș. Năsturel (nepot de fiu al generalului P. V. Năsturel) și Mihnea Berindei (fiul istoricului Dan Berindei). Enumerarea completă a urmașilor aristocrației românești care au trăit în Occident în anii comunismului ar cuprinde încă multe nume, pe care spațiul acestui articol ne împiedică să le menționăm; regretăm, așadar, omisiunile inevitabile.

Exodul urmașilor boierimii s-a îndreptat atât spre țările din Europa occidentală - Franța, Germania, Elveția, Marea Britanie -, cât și spre S.U.A. și Canada. Apartenența la mișcarea legionară i-a făcut pe unii să aleagă Spania ca țară de exil; a fost cazul lui Mihail (Lucă) Sturdza și al fiului său Ilie-Vlad Sturdza (descendenți ai omului politic Vasile Sturdza), stabiliți la Madrid. Majoritatea urmașilor boierimii s-au stabilit însă la Paris, în virtutea unei înclinații tradiționale în societatea românească. Prin scrisul și activitatea unora dintre ei, Occidentul a primit știri despre situația reală din România, iar moralul multor români din țară a fost reconfortat și întărit prin posturile de radio occidentale în limba română (secția românească a „Europei libere” a fost condusă, între alții, de istoricul Vlad Georgescu, urmaș al familiilor boierești dâmbovițene Crutzescu și Fusca).

Amnistia generală din 1964, relaxarea atmosferei regimului pentru câțiva ani a făcut să se diminueze considerabil „furia cadristă”, în raport cu perioada precedentă; trecuseră anii de confruntare directă cu „dușmanul de clasă”, iar Ceaușescu căuta un mijloc de legitimare punând accentul pe cartea naționalistă. A continuat exodul aristocrației românești spre Occident, mai ales al reprezentanților generațiilor tinere ale acestei categorii care avusese atât de mult de suferit sub Gheorghiu-Dej. Dar nu a avut loc un exod total al acestei categorii sociale. Unii membri ai aristocrației se opuneau chiar părăsirii țării; a fost, de pildă, cazul lui Alexandru Ghyka, după ce a ieșit din închisoare, care nu a fost de acord ca urmașii săi să se stabilească în străinătate. Fiul cel mare al lui Dinu Brătianu, Ion (Oni) Brătianu, a protestat cu curaj împotriva regimului, trimițând memorii la „Europa liberă”.

Dacă o parte a elitei istorice românești a încercat - și în majoritatea cazurilor a reușit - să se salveze individual de prigoana comunistă, o altă parte a ei a încercat să se realizeze profesional în țară, sperând în vremuri mai prielnice. Au existat și câțiva membri ai aristocrației care au făcut concesii regimului comunist, pentru a încerca să salveze ceea ce se putea salva: Lucia Sturdza Bulandra (nepoată de fiu al lui Vasile Sturdza), Scarlat Callimachi, director al Muzeului româno-rus din București, Alexandru Rosetti, director al Centrului de cercetări fonetice și dialectologice și profesor universitar de istoria limbii române, pictorul Henri H. Catargi ș.a. În diplomația noului regim au activat frații Mihai și Anca Magheru, precum și nepotul lor Andrei Magheru (toți trei urmași direcți ai generalului Gheorghe Magheru), iar unul dintre artizanii noului Minister de Externe a fost doctorul Eduard Mezincescu (descendent pe linie maternă al boierilor Coroi și nepot al lui A. C. Cuza). Constantin Papadopol-Calimah (urmaș direct, pe linie feminină, al domnitorului Scarlat Callimachi) a ocupat funcția de secretar general al A.R.L.U.S. În rândurile de față nu ne propunem să emitem judecăți morale, deoarece meritele și compromisurile sunt adesea greu de pus în balanță. Faptul că Henri H. Catargi, de pildă (al cărui tată fusese un distins diplomat și ocupase și funcția de Mareșal al Palatului), a pictat câteva tablouri cu muncitori, i-a permis, poate, să creeze și tablouri valoroase. Dar, în general, până unde era îngăduit

compromisul ? Întrebarea aceasta nu își poate găsi prea ușor răspunsul și de aceea nu stăruim asupra sa. Colaborarea unor membri ai aristocrației cu regimul totalitar este însă o realitate pe care o consemnăm ca atare. Majoritatea covârșitoare a membrilor acestei păături nu au aderat la noul regim care se afla în contradicție cu însăși esența sa.

Unii reprezentanți ai aristocrației care au început să-și creeze opera artistică sau științifică înaintea regimului comunist și-au continuat activitatea și după aceea, firește în condiții radical modificate. Prozatoarea Georgeta Mircea Cancicov (născută Jurgea-Negrilești) a continuat să publice romane, Ștefana Velisar-Teodoreanu (născută Lupașcu, soția lui Ionel Teodoreanu) a dat la iveală cărți de memorialistică (de pildă *Ursitul*) și romane, poetul Barbu Solacolu a publicat memorialistică.

Scarlat Callimachi, istoric și publicist, aderent la mișcarea comunistă încă din perioada interbelică, a publicat o antologie de versuri (*Ritmuri de clopote*, 1968) și două volume de publicistică. În aceeași ordine de idei ar fi de menționat poetul Sandu Tzigara-Samurcaș (fiul profesorului Alexandru Tzigara-Samurcaș și al soției sale Maria născută Cantacuzino-Feodosieff), istoricul literar Dinu Pillat și fiica sa, poeta Monica Pillat, traducătoarea Anda Boldur (fiica mai sus amintitului colonel Ioan Boldur-Lățescu și a soției sale Marieta, născută Stroici), romanciera Ioana Orlea (pe numele ei adevărat Marioana Cantacuzino), poetul Mircea Vaida (nepotul de fiu al lui Alexandru Vaida Voevod), poetul și istoricul de artă Barbu Brezianu și fiul său scriitorul Andrei Brezianu (astăzi șeful secției române de la „Vocca Americii”). După ieșirea din închisoare, Alexandru Paleologu a scris și a publicat câteva volume de eseistică și critică literară, manifestându-se ca o personalitate a vieții culturale din deceniile 8 și 9. Cella Delavrancea (descendentă, prin mama sa, din familia boierească Lupașcu) a fost - atât prin activitatea pianistică cât și prin cea scriitoricească, memorialistică - o prezență vie în cultura românească postbelică. Scriitorul Ștefan J. Fay (fiul diplomatului Iosif de Fay și al soției sale Gabriela, născută baroană Kemény) a publicat recent la editura „Humanitas” jurnalul său, în care depune mărturie asupra vieții aristocrației românești în timpul

comunismului²⁶. Vocația literară a acestor oameni ostracizați din cauza originii lor a biruit condiționările ostile ale regimului. Ca exemplu, să notăm că scriitoarea Ioana Orlea, după ce a ieșit din închisoare, a fost ajutor de sudor pe un șantier bucureștean (1955 - 1956), taxatoare la I.R.T.A (1959 - 1960), șamponează la cooperativa „Higienea” (1962 - 1965)²⁷. Dacă până în 1964, aristocrația a fost redusă la tăcere și terorizată, în anii următori câteva voci din rândul ei s-au făcut auzite în literatură, dar numărul lor a fost redus. S-a scris și pentru sertar, astfel că abia după 1989 a putut apărea, de pildă, romanul *Naufragiul* al lui Dinu Zarifopol (al cărui bunic era frate cu scriitorul Paul Zarifopol).

În disciplinele filozofice cultivate în România comunistă - în care domnea materialismul dialectic - aristocrații și-au regăsit cu mare greutate preocupările. Și totuși să remarcăm faptul că figura tutelară a domeniului a fost Constantin Noica, a cărui origine socială îl putea încadra în categoria „moșierilor” (fără a aparține unei familii boierești)²⁸. Ioan Petru Culianu - care s-a realizat ca istoric al religiilor în Occident - avea, în genealogia sa, o lungă ascendență boierească²⁹.

Destul de numeroși au fost membrii aristocrației care au îmbrățișat profesiunea de arhitect. Și-au continuat activitatea după război G. M. Cantacuzino - care după ieșirea din închisoare a proiectat complexul palatului mitropolitan din Iași -, arhitecții specialiști în restaurări Ștefan Balș și Paul Emil Miculescu. Duiliu Marcu (urmaș al unei familii de boieri moldoveni, văr primar cu italianistul Alexandru Marcu) a beneficiat de onorurile noului regim, fiind laureat al Premiului de Stat pe anul 1952, președinte al Uniunii Arhitecților din R.P.R. (1953 - 1965) și membru al Academiei R.P.R. (1955)³⁰. Octav Doicescu (urmaș al unei ramuri sărăcite a neamului boicrilor Doicești) a desfășurat

²⁶ Ștefan J. Fay, *Caietele unui fiu risipitor*, București, 1994.

²⁷ Marian Popa, *Dicționar de literatură română contemporană*, ediția a II-a, București, 1977, p. 399.

²⁸ Ing. Nicolae Șt. Noica, Mihai Sorin Rădulescu, *Constantin Noica - lămuriri genealogice*, în „Academica”, nr. 5, aprilie 1991, p. 29.

²⁹ Mihai Sorin Rădulescu, *Strămoșii lui Ioan Petru Culianu*, în „Contemporanul”, nr. 27 (64), din 5 iulie 1991, p. 7.

³⁰ *Personalități românești ale științelor naturii și tehnicii. Dicționar*, București, 1982, p. 229 (articol de S. Julman).

o prodigioasă activitate după cel de-al doilea război mondial, fiind profesor la Institutul de Arhitectură „Ion Mincu” din București (1945 - 1972). Laureat al Premiului de Stat în 1953, Octav Doicescu a devenit academician în 1974. A fost vicepreședinte (1965 - 1971) și președinte de onoare (din 1971) al Uniunii Arhitecților din R.S.R.³¹ Henriette Delavrancea-Gibory (fiica lui Barbu Delavrancea și a soției sale Maria născută Lupașcu, din familia boierească deja amintită) a proiectat clădirea spitalului Fundeni din București, iar Ion Ghika-Budești (fiul marelui arhitect Nicolae Ghika-Budești și frate cu geologul Ștefan Ghika-Budești) se numără printre autorii Stadionului Republicii (1947) și ai Fabricii de confecții și tricotaje (1948). Din societatea aristocratică mai făceau parte arhitecții Maria Cotescu, Radu Berindei (nepot de fiică al omului politic Mihail Pherekyde), Radu Dudescu, Dinu Hariton, Ruxandra Stamatina-Iovănescu, Horia Teodoru (nepot de fiică al lui Teodor T. Burada), Ștefan Gane, iar din generații mai recente, Sandu Miculescu (fiul arhitectului P. Em. Miculescu), Alexandru Beldiman (astăzi președinte al Uniunii Arhitecților), Șerban Sturdza, Gheorghe Verona, Gheorghe Sion ș.a. Arhitectul Șerban Cantacuzino (fiul lui G. M. Cantacuzino), distins teoretician al domeniului, este secretarul lui „Royal Society of Fine Arts” din Londra.

În perioada postbelică au continuat să fie cunoscuți în pictură Theodor Pallady, Henri H. Catargi (care primea în 1964 titlul de „artist al poporului”), Lucia Demetriade-Bălăcescu (coborâtoare din familia boierilor olteni Păianu), Jean Al. Steriadi, Rodica Maniu-Mütznier (sora poetului Adrian Maniu și descendentă a boierilor Călinești și Brătășeni), Vasile Rudeanu, pictor de biserici ș.a. Realismul socialist, caracterul propagandistic al artei a provocat o considerabilă distanțare a urmașilor aristocrației față de artele plastice. În sculptură ar trebui menționate Zoe Băicoianu, Maria Cocea (fiica lui N. D. Cocea și a Ginei, născută Manolescu - Strunga) și Ioana Kassargian (strănepoată directă a generalului Alexandru Cernat). Urmașii aristocrației au încercat în general să acorde importanță factorului estetic și nu celui ideologic, contribuind, în măsura în care aceasta era posibil sub regimul comunist, la menținerea specificului artei.

³¹ Ibidem. p. 135 - 136 (articol de S. Julman).

Dacă ne referim la muzică, ar trebui să subliniem prezența și în acest domeniu, a unor reprezentanți ai aristocrației: după război și-a continuat activitatea Mihail Jora (urmașul unor vechi familii boierești din Moldova și strănepot al lui Costache Negri), care a primit titlul de academician în 1955, iar între 1957 - 1962, a fost din nou profesor la Conservatorul din București³². Pianista Rodica Sutz (coborâtoare directă a domnitorului Alexandru Sutz) a ocupat postul de conferențiar la clasa de pian de la Institutul Pedagogic din București, între 1963 - 1966³³. Maria Cernovodeanu (nepoată de fiu a generalului Pavel Cernovodeanu, vară primară cu istoricii Dan și Paul Cernovodeanu) a realizat o celebră metodă de pian, a fost asistent (1950 - 1951) și apoi conferențiar (1951 - 1963) la catedra de pian a Conservatorului din București³⁴. Compozitorul Ion Hartulary - Darclée, fiul Haricleei Darclée, a fost consilier muzical al Radioteleviziunii Române între 1952 - 1962³⁵. Gheorghe Costinescu (nepot de fiică al prințului Barbu Știrbei) și-a afirmat în această perioadă vocația de compozitor.

În teatru și cinema menționăm pe actrița Dina Cocea (fiica scriitorului N. D. Cocea și nepoată de fiică a lui Constantin Mille, descendent, la rândul său, din neamul boierilor Tăutu), pe actorul Șerban Cantacuzino (urmaș direct al domnitorului cu același nume), actrița Mihaela Juvara, regizorul Tudor Mărăscu (coborâtor, pe linie maternă, din familia Mavrocordat), operatorul Ștefan de Fay (fiul scriitorului Ștefan J. Fay și al soției sale Voica, născută Bogdan, descendentă din familia boierească moldovenească cu același nume, precum și din domnitorul Grigore Alexandru Ghica) ș.a.

Studiile asupra istoriei boierimii moldo-muntene și asupra nobilimii românești transilvănene au fost încurajate de către Comisia de Heraldică, Genealogie și Sigilografie, înființată în 1971, pe lângă Institutul de Istorie „N. Iorga” și condusă de profesorul Mihai Berza, de la întemeiere și până la moartea sa, în 1978. I-a urmat la conducerea comisiei, istoricul

³² Viorel Cosma, *Muzicienii români. Lexicon*, București, 1970, p. 258.

³³ Ibidem, p. 420.

³⁴ Ibidem, p. 111.

³⁵ Ibidem, p. 232.

Dan Berindei (urmaș de sânge al lui Constantin Vodă Brâncoveanu); în cadrul acestei asociații de specialiști și de iubitori ai științelor auxiliare ale istoriei au activat numeroși membri ai aristocrației: genealogiștii George D. Florescu, Emanoil Hagi-Mosco, Ferdinand Bartsch (a cărui mamă era o Ghika-Trifești), Alexandru V. Perietzianu-Buzău, Dan Pleșia, heraldiștii Dan Cernovodeanu și Ioan N. Mănescu și mulți alții. În domeniul istoriei antice și arheologiei s-au distins, din rândul urmașilor aristocrației, profesorul Gheorghe Cantacuzino (nepot de fiu al omului politic Gheorghe Grigore Cantacuzino zis „Nababul”), arheologul Vlad Zirra (fiul compozitorului ieșean Alexandru Zirra și descendent direct al doctorului Dimitrie Samurcaș), numismatul Gheorghe Poenaru-Bordea ș.a. În medievistica românească s-au ilustrat după cel de-al doilea război mondial, în continuarea activității lor anterioare, P. P. Panaitescu (descendent din familiile boierești Greceanu, Manu și Miclescu), Mihai Berza (ginerele istoricului de artă Alexandru Tzigara-Samurcaș), Petre Ș. Năsturel, Maria Holban ș.a. La Institutul de Istorie „N. Iorga” au găsit loc de muncă câțiva reprezentanți ai vechii societăți aristocratice românești, între care George D. Florescu, Dinu C. Arion (fiul omului politic conservator C. C. Arion) și Sașa Caracaș (fica lui C. G. Costa-Foru). La Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” din Iași și-a desfășurat activitatea istoricul dreptului Constantin C. Angelescu (fiul omului politic liberal dr. Constantin Angelescu), din 1968 șeful sectorului de istorie modernă. În aceeași instituție lucrează istoricul medievist Ștefan S. Gorovei (nepot de fiu al folcloristului Artur Gorovei și descendent din familiile boierești Văsescu și Morțun). În aceeași ordine de idei trebuie menționați istoricul Paul Cernovodeanu (nepot de fiică al generalului Pavel Cernovodeanu și al arhitectului Ștefan Ciocârlan), arhivistul Radu Greceanu (coborâtor direct din scriitorul Ion Ghica), Radu Florescu, profesor la un colegiu din Boston, istoricii de artă Radu Crețeanu (frate după tată al diplomatului Alexandru Cretzianu) și Sorin Ulea (descendent din familiile boierești moldovenesti Diamandi și Manu). Genealogiștii Gheorghe Bezviconi, I. C. Miclescu - Prăjescu, Manole Bogdan, Pompiliu C. Greceanu, istoricul marinei Nicolae Koslinski (coborâtor direct al domniței Nastasia Moruzi), arheologul medievist Gheorghe I. Cantacuzino (urmaș

al domnitorului Șerban Cantacuzino) ș.a. intră în aceeași categorie pe care încercăm să o punem în lumină în rândurile de față. Ar fi de remarcat că, în general, urmașii aristocrației au găsit locuri de muncă mai degrabă în instituțiile propriu-zise de cercetare și în măsura mult mai redusă în învățământul superior și mediu. Acest fapt se explică printr-o anumită politică de ținere a lor la distanță față de tinerele generații care trebuiau ferite de contactul cu membrii fostelor clase suprapuse.

În științele exacte s-a realizat vocația multor urmași ai aristocrației românești, care au ales profesii lipsite de imixtiunea ideologiei. Este cazul matematicianului Gheorghe Gussi, directorul, după 1989, al Institutului de Matematică din București, urmaș al familiilor boierești muntene Neculescu-Ianca și Jianu. După instaurarea noului regim și-au continuat cercetările în domeniul matematicii, Alexandru Ghika (urmaș direct al domnitorului Grigore al IV-lea Ghika), șeful secției de analiză funcțională de la Institutul de Matematică, membru titular al Academiei din 1963, profesorii Nicolae Racliș și Mihai Neculcea. Simion Stoilov (descendent al familiei boierești Greceanu originară din județul Romanați) a ocupat funcția de decan al Facultății de Matematică și Fizică a Universității din București între 1948 - 1951; a fost director adjunct, din 1949, și director al Institutului de Matematică, între 1954 - 1961. A intrat și în diplomația noului regim, fiind ambasadorul său în Franța (între 1946 - 1948)³⁶. Fiul lui Alexandru Ghika, Grigore Ghika, s-a consacrat cercetărilor de fizică teoretică. Urmași ai unor familii vechi au fost și fizicienii Ștefan Procopiu și Iloria Hulubei, chimiștii Radu Cernătescu (nepot de fiică al lui Petru Poni) și Costin D. Nenițescu (fiul omului politic conservator Dumitru Nenițescu). Costin D. Nenițescu a primit numeroase recunoașteri din partea noului regim: distins cu Premiul de stat în 1949 și în 1951, academician titular în 1955, președinte al secției de științe chimice a Academiei, între 1963 - 1970³⁷.

În biologie s-au ilustrat Ion I. Cătuneanu (ornitolog), Constantin Motăș ș.a., iar în geologie și-au continuat activitatea Ștefan

³⁶ *Personalități românești ale științelor naturii și tehnicii*, p. 373 (articol de I. Teodorescu).

³⁷ *Ibidem*, p. 269 (articol de C. Albu).

Ghika-Budești (fiul arhitectului Nicolae Ghika-Budești) și Nicolae Gherassi (nepot de fiică al generalului Alexandru Carcalețeanu) etc. Numărul aristocraților care s-au consacrat medicinei este relativ ridicat: urmașul unei familii boierești moldovenești a devenit, între anii 1972 - 1975, ministru al Sănătății. Este vorba de doctorul Theodor Burghel, rector al Institutului de Medicină și președinte al Academiei R.S.R. (1976 - 1977)³⁸. O enumerare a medicilor proveniți din rândul aristocrației ar trebui să cuprindă pe Șerban Milcoveanu (urmașul unui neam vechi de boieri din județul Olt, consangvin cu familia Știrbei), Constantin Bălăceanu-Stolnici, Radu Portocală, (descendent din familiile Djuvara și Olănescu), Titus Carapancea, Grigore Ghyka (urmaș direct al domnitorului Moldovei Grigore Alexandru Ghika), chirurgii Ion Juvara și Nicolae Noica, Matei Balș (fiul istoricului de artă George Balș și al soției sale Marieta născută Știrbei), Matei Guran (descendent al pitarului Sandu Guran) etc.

Urmașii elitei istorice s-au manifestat profesional și în alte domenii: de pildă, în muzeografie, Rodica Radu născută Arghiropol (descendentă din această cunoscută familie boierească de obârșie fanariotă) fiind în anii '80 directoarea Complexului muzeal Iași; în psihologie, Mihaela Roco (urmașă, pe linie maternă, a Cantacuzinilor); în domeniul dreptului, Yolanda Eminescu, strănepoata poetului. În sport s-au ilustrat antrenorii Nicolae Mărășescu (a cărui mamă este o baroană Kapri) și Dimitrie Lecca (fiul fostului diplomat Gheorghe Lecca). Enumerarea ar putea continua, punând în evidență prezența aristocrației românești în viața publică de astăzi; intenționăm însă să oprim considerațiile noastre la 1989³⁹.

Locul simbolic al aristocrației românești, unde aceasta și-a exprimat dorința de reprezentare postumă, este, fără îndoială, cimitirul Bellu. Mormintele de acolo reflectă imaginea societății aristocratice românești, ele sunt mărturia unei lumi care - în ciuda afirmării culturale a unor reprezentanți ai săi - s-a văzut proiectată în marginalitate⁴⁰. Aristocrația

³⁸ Ibidem, p. 76 (articol de G. Brătescu).

³⁹ Mihai Sorin Rădulescu, *Marile familii*, în „Tinerama”, nr. 188, din 22 - 28 iulie 1994, p. 13.

⁴⁰ Alexandru Paleologu, Stelian Tănase, *Sfidarea memoriei (convorbiri aprilie 1988 - octombrie 1989)*, București, 1996.

a fost în timpul regimului comunist un grup social retras în anonimat. Căsătoriile dintre membrii săi au fost percepute din interior ca modalități de perpetuare a identității sale. În timpul comunismului au avut loc, de pildă, căsătoria domnului Radu Miclescu (fiul comandorului de aviație Gheorghe Miclescu, din ramura Micleștilor de la Călinești, jud. Botoșani) cu doamna Miona Flondor (nepoată de fiu a patriotului bucovinean Iancu cavalier de Flondor). Domnul Radu Rosetti (nepot de fiu al generalului și istoricului cu același nume) s-a căsătorit cu doamna Smaranda Cantacuzino (strănepoată a lui Gheorghe Grigore Cantacuzino). Căsătoriile în interiorul aristocrației sunt mult mai rare astăzi decât înaintea instaurării regimului totalitar. Lovită de prigoana „cadristă”, sărăcită și în mare măsură împinsă la periferia societății, aristocrația s-a deschis prin căsătorii către toate categoriile sociale, cu precădere spre intelectualitate. Cercul căsătoriilor s-a lărgit din ce în ce mai mult, influențând adesea chiar conștiința apartenenței la elita istorică. Inexistența titlurilor de noblețe în societatea românească antecomunistă (cu câteva excepții menționate parțial la începutul acestor rânduri), ca și folosirea redusă a însemnelor specifice (blazoanele), dar mai ales duritatea represiunii au avut consecințe însemnate asupra sentimentului de apartenență la aristocrație. Totuși acest sentiment s-a păstrat în mare măsură și astăzi. În societățile liberale, el se transmite din generație în generație și este cert faptul că numai un regim politic de libertate poate garanta și favoriza continuitatea existenței elitei istorice.

TRAIECTORII UNIVERSITARE: DE LA STÂNGA INTERBELICĂ LA COMUNISM

OVIDIU BOZGAN

România este unul dintre statele unde comunismul și-a subordonat rapid structurile de putere. Strategiile utilizate au fost competent discutate fără ca subiectul să fie epuizat. Și aceasta pentru că explicațiile oferite sunt insuficiente și ele riscă să se constituie în scheme de care istoricii înșiși se vor debarasa cu dificultate. Cercetările au privilegiat până în prezent factori exogeni, în primul rând prezența sovietică în țară și noua ecuație geopolitică care angaja indiscutabil Uniunea Sovietică. Considerăm însă că analiza factorilor endogeni este într-o stare de minorat, probabil temporară. Dar necesitatea studierii acestora pare să fie imperativă. Monografia extrem de minuțioasă elaborată de profesorul Dinu C. Giurescu¹ probează clar ritmul alert cu care comunismul și grupările politice satelizate și-au instalat controlul autoritar asupra statului, pe de o parte, și tentativele disperate ale celorlalte forțe politice, autentic democratice, de a-și asigura o activitate normală - dar întotdeauna defensivă și timorată -, de cealaltă parte. De aici rezultă contrastul, nu destul evocat, dintre o societate funciar ostilă ideologiei comuniste care, de altfel, avea, în mod obiectiv, o reprezentare sociologică marginală și instaurarea timpurie a regimului comunist sub forma unei federări a forțelor care confiscaseră abuziv atributul de «democratice». Afirmația Anei Pauker, după care la «eliberare» efectivele partidului comunist n-ar depăși cifra de 1000 de membri (cifra de altfel confirmată de recente cercetări în arhivele

¹ Dinu C. Giurescu, *Guvernarea Nicolae Rădescu*, București, 1996.

sovietice) și care a făcut o carieră remarcabilă, inclusiv una neoficială, s-a transformat în acel truism care, insidios, viciază demersul științific. A susține în continuare că în România comunismul conta doar pe cei aproximativ 1000 de militanți, înseamnă a admite doar raționamente statistice. Mutațiile care au intervenit în societatea românească în anii '30 și '40, consolidarea grupului salariaților industriali în perioada conflictului mondial, în timp ce alte grupuri socio-profesionale sunt sever destructurate, (auto)discreditația clasei politice care fusese penalizată, fie pentru fidelitatea față de politica tradițională, fie pentru aderarea la experimente descalificate de evenimente, nu pot să nu amendeze imaginea unei Românie care manifesta o violentă idiosincrazie la comunism. Sunt doar câteva rânduri insuficiente pentru o presupuziție științifică, astfel încât ne limităm să pledăm în favoarea nevoii de a analiza cu luciditate stânga românească - în momentul în care dreapta românească formează obiectul unui suspect de vast șantier - formată în perioada unui regim politic alternativ și care, după o perioadă de hibernare, impusă de război, a indus în societatea românească traumatizată o tendință irepresibilă, un curent dominant care nu a putut să nu favorizeze constituirea regimului totalitar comunist.

Demersul nostru va păcătui printr-o demonstrație relativă la angajarea intelectualității în politica stângii radicale, pornind de la un grup restrâns, probabil nereprezentativ. Analiza ar trebui să fie imensă, dar acum propunem investigarea destinului individuale care compun, după opinia noastră, grupul de șoc al intelectualilor ieșeni de stânga.

Personajele care compun acest grup sunt Constantin Balmuș, Andrei Oțetea și Iorgu Iordan. Nu este în intenția noastră de a discuta competențele lor profesionale, pentru că acest lucru n-ar genera decât un discurs dominat de regrete, pudori și circumstanțieri care duc la prea frecvențele ocultări pe care acum suntem decizi să le evităm.

Constantin Balmuș s-a născut la 25 mai 1898 la Murgeni, Bârlad. După 1909 urmează liceul și universitatea la Iași, unde va absolvi facultatea de litere în 1920. Beneficiază de stagii de specializare în Germania, la Bonn și Berlin, între 1922-1924, iar în perioada 1925-1926 este admis la Școala română de la

Roma². Își începe cariera universitară la Iași, unde în octombrie 1923 devine asistent suplinitor. În 1925 își susține, la aceeași universitate, doctoratul și ascensiunea sa se accelerează devenind pe rând, asistent provizoriu (1928), asistent definitiv (1930), conferențiar suplinitor (1932), conferențiar definitiv (1936) și, în fine, profesor titular la catedra de limba și literatura elină (1937). Dar dincolo de cariera universitară, ceea ce contează aici, este angajamentul său politic. Din propriile sale mărturisiri C. Balmuș apare ca un intelectual de stânga, dar fără vocație militantă până la 23 august 1944. În 1936 ministrul liberal al instrucțiunii publice, Constantin Angelescu, l-ar fi suspectat de implicare în «afacerea» Petre Constantinescu-Iași, iar ca o certitudine, la 5 ianuarie 1941, ministrul legionar Traian Brăileanu³, a propus chiar înlăturarea sa din învățământ. Așadar imaginea unui om de stânga mai curând prudent, care, după afirmațiile respectivului din 17 februarie 1951, s-a format într-un climat particular: „La liceul internat din Iași (1909-1916) am avut printre profesori pe unii cunoscuți scriitori poporanști, colaboratori la «Viața românească» (condusă de Constantin Stere), ceea ce a contribuit încă din frageda mea adolescență, să mă îndrumeze spre cunoașterea literaturii democratice poporaniste, a literaturii ruse; de asemenea acești dascăli în frunte cu Ibrăileanu, M. Frunză, M. Carp și alții au contribuit la înrădăcinarea încă de timpuriu în spiritul meu a ideilor antirasiale și a atitudinii antihuliganice»⁴. Aceeași imagine acreditează și Andrei Oțetea dar referindu-se la o perioadă mai târzie: „Îl cunosc pe tov. Constantin Balmuș din 1927 când am fost numit conferențiar la Iași. L-am găsit angajat într-o luptă care avea să dureze vreo 7-8 ani, cu toată clica reacționară din Iași, care ținea morțiș să-l împiedice să ia conferința de filologie clasică iar după moartea lui Cezar Papacostea (1936 - n. O.B.), catedra, devenită vacantă, de elină. Constantin Balmuș a fost combătut pentru ideile și

² *Arhiva Rectoratului Universității din București* (în continuare *Arhiva R.U.B.*).

³ Dan Dungaciu, *Traian Brăileanu (1882 - 1947)*, în „*Arhivele totalitarismului*”, an II (1994), nr. 3, p. 237 - 239.

⁴ Aceeași influență salvatoare este invocată și de Mihai Ralea: „În ultimii ani de liceu am cunoscut pe G. Ibrăileanu, profesor universitar, și prin el pe profesorul Constantin Stere și mediul de la revista progresistă „Viața românească”. Acolo am auzit întâia oară de K. Marx, Engels și de socialism. Deși mediul era poporanist (narodnic) totuși se vorbea mult de marxism, mare parte din redacție fiind foști socialiști. Astfel încă din liceu am avut adversitate pentru concepțiile naționalist șovine susținute în acea vreme de N. Iorga și A. C. Cuza și am fost câștigat de mentalitatea socialistă și democratică” *Arhiva R.U.B.*

sentimentele sale democratice, pe care le-a manifestat consecvent în toate prilejurile. A făcut parte din grupul Bratu și Iordan care s-au opus din răspuțeri curentului cuzist-legionar. După ce a fost numit profesor, mai ales în timpul războiului de agresiune din Uniunea Sovietică, a combătut influența și propaganda germană și a susținut credința sa fermă în triumful aliaților, împotriva Germaniei hitleriste. A semnat memoriul pentru ieșirea din război și după 1944 a fost la Iași prin scris și viu grai, un exponent dârz al democrației populare și al socialismului⁵. Efectiv referințele lui A. Oțetea sunt vagi și prefigurează în fond o retorică ce va deveni binecunoscută. Ele nu au nici o valoare chiar dacă sunt confirmate în generalitatea lor de Iorgu Iordan la 22 martie 1950: „din momentul când a început să ia atitudine s-a dovedit foarte devotat democrației, mai devotat decât numeroși alți vechi «democrați». Aceasta se datorește nu atât firii sale entuziaste care contează și ea, în special când este vorba de manifestările obișnuite, cât mai cu seamă convingerii profunde că democrația de tip nou este singura concepție într-adevăr progresistă și conformă cu interesele maselor muncitoare. Convingerea sa se întemeiază pe o bogată lectură a lucrărilor clasice marxist-leniniste care îl ajută atât în munca sa strict politică (...) cât și cea didactică și științifică”⁶.

Informații anodine, într-un limbaj dezorientat de disciplina rău asimilată a limbii de lemn, dar care vor deveni rituale în regimul totalitar care consacră instituția recomandării/ denunțării reciproce. Spre deosebire de A. Oțetea și Iorgu Iordan ale căror referințe sunt practic identice, un oarecare Constantin Nicuță introduce la 19 mai 1950 multă culoare dar și disconfort în dosarul lui Constantin Balmuș, care probabil

⁵ *Ibidem*. Universitatea din Iași atunci condusă de rectorul Mihai David (1886 - 1954) era evacuată din martie 1944 la Alba-Iulia și Zlatna. În septembrie - octombrie 1944 au existat propuneri privind funcționarea ei la Sibiu sau la Cluj, datorită distrugerilor imense suferite de orașul Iași. Totuși s-a renunțat la aceste intenții, cursurile universității deschizându-se la Iași în mai 1945 sub conducerea unui nou rector în persoană lui Alexandru Myller (1879 - 1965). Astfel încât C. Balmuș își putea permite să vină în octombrie 1944 la București pentru a participa puțin mai târziu la constituirea sindicatului corpului didactic universitar alături de P. Constantinescu-Iași, C. I. Parhon, S. Stoilov, Gheorghe Nicolau, Gr. Moisil, E. Mezincescu etc. Balmuș profita de sejurul său bucureștean pentru a adresa prin intermediul lui A. Graur cererea de a fi admis în P.C.R. (decembrie 1944), eveniment care se petrece în ianuarie 1945. În mai se întoarce la Iași unde conduce ziarul „Moldova liberă” (iulie 1945 - noiembrie 1947) și va participa la campania electorală din 1946. În martie 1948 devine deputat de Botoșani, bineînțeles pe listele Frontului Democratiei Populare.

⁶ *Ibidem*.

abia acum apare într-o lumină reală: „...Balmuș dădea multe mese la care chema mulți profesori care apoi trebuiau să-l voteze în consiliul facultății pentru a-l face profesor. În special mult a fost ospătat acolo fostul profesor I.M. Marinescu, titularul colectivului de limba și literatura latină. După ce Balmuș a ajuns profesor, nu l-a mai invitat pe Marinescu. Balmuș a început să strângă bani și și-a construit una dintre cele mai luxoase case din Iași în cartierul Copou (în momentul când s-a transferat la București, în 1948, a cedat casa universității ieșene - n. O.B.). În 1940, când din cauza legionarilor s-a sinucis Petre Andrei, Balmuș nici nu a venit să-l vadă, n-a participat la înmormântare și, când a trecut convoiul care, în acele împrejurări, însemna o manifestație politică, pe lângă casa în care locuia Balmuș, el s-a ascuns în grădină și se uita printre scândurile de la gard. Acest lucru a fost cunoscut apoi de toți și lui Balmuș i-a ieșit vorba că nu e tocmai curajos. Încolo, în vorbe era destul de de stânga... Nu-și uită niciodată rudele și le plasează bine. Prin legăturile sale l-a pus pe fratele său director la spitalul Sf. Spiridon din Iași, o nepoată a sa a pus-o la Biblioteca centrală universitară când era director acolo. Lui personal, îi plac locuri înalte cu onoruri multe”⁷.

Complet inactiv înainte de 23 august 1944, Constantin Balmuș reușește să-și inventeze o imagine de intelectual de stânga, care-i va permite să acceadă la numeroase funcții și demnități pe care regimul comunist le dispensa cu generozitate în asemenea cazuri. După ce între 1945-1948 îndeplinește funcția de decan al facultății de litere la Iași, la 1 martie 1948 este transferat la Universitatea din București unde devine între 1949-1952 rector al acesteia⁸. La 1 noiembrie 1948 este primit membru titular al Academiei R.P.R. Din punct de vedere politic, Balmuș

⁷ *Ibidem.*

⁸ Se pare că mandatul său a fost un eșec în optica autorităților din moment ce directorul cadrelor nota la 18 iunie 1952: „În munca sa de rector nu este corespunzător deoarece nu are spirit organizatoric, nu adâncește problemele universității, nu dă suficient sprijin sarcinilor administrative ale universității și în special serviciului de cadre căruia nu-i dă suficientă importanță. Nu dă dovadă de spirit de combativitate și vigilență revoluționară. Nu are curajul răspunderii. Nu se preocupă de educația comunistă a studenților. Are încă o serie de rămășițe mic burghoze, uneori caută să satisfacă interesele sale profesionale”. Sunt interesante considerațiile tranșante ale acestui gardian al noii ordini care se dovedea atât de intolerantă față de intelectualii adoptați, care aparent se arătau fervenții săi susținători. Ar trebui trasă concluzia de aici că adeziunea la comunism a fost numai una de circumstanță și că acesta ar fi fost umanizat de aceste elemente care nu-și puteau reprima reziduurile mentale și comportamentele provenite din vechiul regim ? *Ibidem.*

face parte din categoria intelectualilor perfect instrumentalizați de puterea comunistă. Deși membru al P.C.R., Balmuș primește misiunea de a activa în cadrul Partidului Național Popular, un partid bizar dirijat de membrii partidului comunist, care trebuia să funcționeze ca un receptacol pentru clasele mijlocii și pentru intelectualitatea pudică și reticentă la o brutală aderare la comunism⁹. Balmuș decedează la 13 iulie 1957 într-o clinică din străinătate. Deși ardenta sa activitate în beneficiul noii puteri ar fi putut să-i confere imunitate, lucrurile nu s-au petrecut întocmai, regimul comunist sancționând intelectualii raliați care, justificat, puteau fi suspectați de un imens oportunism. Unul dintre fiii săi, inginerul Ion Balmuș, fusese exclus din P.M.R. în 1950, iar altul, medicul Gheorghe Balmuș, căsătorit cu o profesoară de origine franceză, care se repatriase în 1949, a fost pur și simplu ridicat de securitate la 30 august 1952¹⁰. Erau tot atâtea semnale relative la imposibila autonomie a oamenilor de cultură aliniați puterii.

Andrei Oțetea a cunoscut aproximativ aceleași evoluții pe care le-am inventariat în cazul lui Constantin Balmuș. Originar din Transilvania unde se născuse la 24 iulie 1894, a făcut studiile primare și liceale la Sibiel, Brașov și Sibiu între 1901 și 1914, pentru ca între noiembrie 1919 și februarie 1926 să fie bursier al statului român la Paris unde, de altfel, și-a susținut doctoratul (1926). Cu o formație atât de solidă este numit la 12 mai 1927 conferențiar suplinitor la Universitatea din Iași, avansând la gradul de profesor titular la 15 ianuarie 1935.

Așadar, până în februarie 1947 A. Oțetea a funcționat la Iași unde a mai ocupat și postul de director al Teatrului Național din capitala

⁹ P.N.P. s-a înființat la 10 - 12 ianuarie 1946 prin transformarea Uniunii patrioților. Printre liderii acestuia se numărau P. Constantinescu-Iași, Gheorghe Vlădescu-Răcoasa, George Călinescu, Florica Mezincescu, Mihail Dragomirescu. Primul său președinte a fost Mitiță Constantinescu, defector liberal, înlocuit după moartea sa de Gh. Vlădescu-Răcoasa la 24 martie 1947. S-a autodizolvat în februarie 1949. În 1948-1949 C. Balmuș a fost președintele organizației pe capitală a P.N.P. cf. Gheorghe Onișoru, *Alianțe și confruntări între partidele politice din România (1944 - 1947)*, București, 1996, p. 142 - 146.

¹⁰ De altfel se știa că soția lui întreținuse relații cu feminista Alexandrina Cantacuzino calificată drept legionară, iar C. Balmuș însuși fusese mobilizat în mai 1918 - martie 1919 în Basarabia, detaliu care ar fi putut avea repercusiuni grave asupra destinului său.

Moldovei, între 1939-40, 1941-42 și 1945-46, funcție de prestigiu, care l-a transformat într-o notabilitate a orașului. Între 1944-45 face parte din comisia de epurare a universității care mai avea în componență pe Alexandru Myller și Iorgu Iordan¹¹. Comisia ieșeană a dirijat cel mai drastic proces de epurare din institutele de învățământ superior din România. În noiembrie 1945, Oțetea este numit rector al universității, funcție pe care o va deține până în momentul transferării sale la București. Semnificativ, cei care au fost solicitați să se pronunțe asupra orientărilor sale politice au fost I. Iordan și C. Balmuș. Primul încearcă la 4 martie 1950 să explice predispozițiile naționale ale lui Oțetea și devine chiar liric: „Înainte de 23 august 1944 n-a participat în nici un fel la viața politică a țării, cu singura excepție a perioadei care a precedat izbucnirea războiului hitlerist, când a fost membru al Frontului Renașterii și a jucat un rol destul de neînsemnat în organizația de la Iași, unde eram amândoi profesori la universitate. În timpul războiului antisovietic a avut o atitudine mai degrabă ostilă față de regimul antonescian, chiar atunci când se găsea la conducerea Teatrului Național ieșean. În consiliile facultății de litere a mers întotdeauna și înainte de război și după aceea, cu profesorii progresiști. Mai ales s-a manifestat neconținut ca un dușman al cuziștilor și legionarilor, ceea ce a făcut ca în timpul rebeliunii (ianuarie 1941) să aibă neplăceri (o săptămână întreagă s-a adăpostit la centrul franco-român unde mă găseam și eu în aceeași situație de „ascuns”). O caracteristică importantă a tov. Oțetea este curajul pe care l-a manifestat și îl manifestă în toate împrejurările, indiferent dacă (după părerea altora) are ori nu dreptate. Și destul de des s-a dovedit că nu avea dreptate, ceea ce nu-l împiedica să persevereze și să dea impresia, care corespunde într-o anumită măsură adevărului, că este încăpățânat. Această trăsătură caracteristică se explică, cred,

¹¹ Inițial comisia de epurare de la Universitatea din Iași îi cuprindea pe A. Myller, I. Iordan și Gheorghe Zane, profesor de economie politică și finanțe la facultatea de drept din 1930. Ultimul era reprezentant al P N T. (de altfel făcea parte și din comisia de pregătire a reformei agrare dirijată de ministrul Ion Hudiță). Zane este înlocuit la 24 ianuarie 1945 cu Andrei Oțetea, cauzele acestei substituiri rămânându-ne necunoscute; în orice caz în același an 1945 Zane se transfera la Școala Politehnică din București, cf. Costin Murgescu, *Studiu introductiv*, în vol. Gheorghe Zane, *Studii*, București, 1980, p. 5 - 28.

prin originea sa ardelenescă. Până în 1918, când avea 24 de ani, a trăit numai în Ardeal, unde nu putea să nu se lase influențat de atmosfera pe care o creaseră reprezentanții români și maghiari ai păturii dominante. Așa se explica și punctul de vedere mai mult național decât social în probleme politice, deși lucrările sale științifice dovedesc în general o concepție opusă. În vara anului 1944, după ce Universitatea din Iași a fost evacuată la Alba Iulia și Zlatna, am avut prilejul să-l văd câteva săptămâni de-a rândul în satul său natal Sibiel și să constat cât de legat este de viața țăranilor, din mijlocul cărora s-a ridicat. M-a impresionat în special, prin contrast cu intelectualii de dincolo de munți, proveniți din aceeași clasă socială, naturalețea și simplitatea atitudinii tov. Oțetea față de consătenii săi..."¹².

Spre deosebire de divagațiile caracteriologice ale lui Iordan care încearcă să disculpe entorsele lui Oțetea la internaționalismul grosier al epocii, Constantin Balmuș, la 8 martie 1950, pare mai exigent față de „progresele” ideologice și politice ale comilitonului său: „Il cunosc din 1927 de la Iași. Acolo a făcut parte din grupul profesorilor cu orientare democratică. Avea prieteni printre țăraniiștii de stânga. Alături de ei a fost deci tot timpul. A făcut și greșeli. De exemplu aprecierile total injuste cu privire la URSS, în cartea sa pentru clasa a VIII-a de liceu din 1938. A avut unele legături nepolitice cu P.P. Panaitescu, pe care-l aprecia pentru că acesta acorda importanță factorului economic (dar acesta a fost un bandit legionar). În timpul legionarilor a fost pus și el pe lista neagră, dar nu a avut nimic de suferit. A fost director al Teatrului Național din Iași, sub dictatura lui Carol II (la început). A semnat memoriul profesorilor împotriva lui Antonescu, înainte de 23 august 1944. A activat ca membru de partid (comunist) în cadrul P.N.P., dar cu oarecare comoditate. A avut unele îndoieli, sub influența familiei, în materie de politică cu adevărat democratică, dar pe care le-a lichidat treptat. A. Oțetea de astăzi nu mai este acela din 1946. Omul a evoluat bine. A lichidat în bună parte cu atitudinea lui oportunistă de mai înainte. Muncește la institutul de istorie unde are din ce în ce mai mult linia justă”¹³. Cu acest amalgam de elemente pozitive și negative,

¹² *Arhiva R.U.B.*

¹³ *Ibidem.*

eliberându-i în cele din urmă un certificat de bună purtare, Constantin Balmuş evita să ia o poziție tranșantă, intuind că aprecierile ireverențioase ale lui Oțetea la adresa regimului sovietic făcute înainte de război, puteau să-i provoace mari neplăceri.

Cum aminteam, la începutul anului 1947 A. Oțetea este transferat la Universitatea din București, la recent înființata catedră de istorie economică. Misiunea sa nu se limita doar la modificarea de conținut prin implementarea marxismului în cursurile sale, ca metodă de analiză și cercetare, ci cuprindea și încadrarea instituțională a cercetării istorice, prin numirea sa la conducerea institutului de istorie universală în octombrie 1947 unde îi succeda lui Gheorghe Brătianu, recent epurat¹⁴. Andrei Oțetea este prezent la toate momentele care legitimau succesiv noile identități politice cerute de noua putere. Fiecare nou moment reprezenta o probă de purificare și atașament față de forțele comuniste și în același timp ameliora biografia care s-ar fi putut dovedi incomode în clipa când strategiile concertării ar fi devenit inutile. Oțetea semnează manifestul din 16 februarie 1945 în favoarea formării unui guvern F.N.D., semnează telegrama din 12 martie 1945 adresată lui Stalin cu ocazia revenirii Transilvaniei de nord sub administrație românească, face parte din delegația care vizitează în ianuarie-februarie 1946, URSS (delegația a fost primită de Stalin), participă la inaugurarea Institutului de studii româno-sovietice, la 3 iunie 1947 etc.¹⁵. Din punct de vedere politic A. Oțetea a încercat să-și monteze o alură de ilegalist, susținând că în 1943 s-ar fi înscris în Uniunea patrioților, afirmație imposibil de verificat. Sigur este că în august 1945 devine membru P.C.R. și puțin mai târziu vicepreședinte al P.N.P. Ca și în cazul lui Constantin Balmuş, Oțetea nu a putut preîntâmpina impactul schimbărilor de strategie și a raporturilor de forțe din cadrul partidului unic de care își legase destinele. În septembrie 1950 este exclus din P.R.M. pe motiv că ar fi prezentat

¹⁴ Comisia ministerială de epurare compusă din T. Săvulescu, P. Constantinescu-Iași, C. Dalcoviciu, Miron Nicolescu, Vasile Tegăneanu decisese la 14 septembrie 1947 excluderea din învățământul superior a profesorilor bucureșteni: Gh. Brătianu, I. V. Gruia, I. Hudîță, I. C. Petrescu, Gheorghe Leon, Grigore T. Popa etc. Vezi pentru aspectele comunizării universității bucureștene Ovidiu Bozgan, *Universitatea București. Scurt istoric*, București, 1994.

¹⁵ În plus Andrei Oțetea a fost numit la 11 februarie 1947 președintele consiliului de administrație de la Cartea Rusă.

calomnios URSS în manualele sale școlare (dar va fi reprimat în 1954). În ultimii ani am putut asista la nașterea unui adevărat mit Andrei Oțetea, care pornește de la indiscutabila sa formație profesională, corectitudinea științifică și, în primul rând, de la combaterea grupării istoriografice inspirată de Mihail Roller. Publicarea postumă a unui volum de studii¹⁶, îl consacra pe A. Oțetea ca un personaj obligatoriu al panteonului istoriografiei românești. Probabil nu există rațiuni suficiente de a emite alte aprecieri decât cele curente.

Categoric, A. Oțetea a dovedit mult fler în selectarea cadrelor didactice universitare. La 23 martie 1953 Oțetea scria despre tânărul asistent Radu Manolescu: „Înzestrat cu reale aptitudini intelectuale, serios, muncitor și ordonat, are toate calitățile necesare pentru a deveni un adevărat om de știință. Se achită cu o conștiință exemplară de toate sarcinile didactice și profesionale care i se dau. Însărcinat cu seminarul de paleografie și latină medievală, și-a pregătit cu grijă lecțiile, a învățat și s-a perfecționat mereu și a învățat și pe studenți. Prilejul care i se dă de a se ridica ideologic este totdeauna bine întrebuințat. E un element pe care se pot întemeia cele mai bune nădejdi de viitor”¹⁷. Surprinzătoare sunt însă recomandările favorabile acordate lui Sașa Mușat de a se înscrie la aspirantură, în aceeași epocă¹⁸.

¹⁶ Andrei Oțetea, *Scrieri istorice alese* (ediție și studiu introductiv de Florin Constantiniu și Șerban Papacostea), Cluj, 1980.

¹⁷ *Arhiva R.U.B.*

¹⁸ Sașa Mușat reprezintă un tip clasic al imposturii care era admisă într-o epocă de demisii morale și abdicări de la orice criterii de normalitate. Sașa Mușat (Glanzstein) s-a născut la 26 august 1924 la Iași unde a studiat până în 1936 când familia sa se stabilește la București. După terminarea liceului în 1944 S. Mușat se înscrie la facultatea de litere și filosofie pe care nu a absolvit-o fiind exmatriculat în 1948. Conform propriilor mărturii ar fi finalizat studiile universitare în 1950. Nici sensibilitățile sale politice nu sunt clare. Există indicii că ar fi făcut politică social-democrată, altele care-l arată pe personajul nostru membru al U.T.C. din 1941 și membru al P.C.R. din 1944. Sigur este că a fost secretarul general al Uniunii Naționale a Studenților din România (creată la 27 - 28 mai 1947) alături de Mihai Gafița (președinte) și Gheorghe Brătescu (celălalt secretar general). Între 1948 - 1953 ar fi lucrat la comisia de stat a planificării. În septembrie 1953 a fost adus în facultatea de istorie de Florența Rusu (atunci decan) mai întâi ca asistent apoi ca lector din 1954. În septembrie 1956 Sașa Mușat este demis de la facultate din cauza studiilor necorespunzătoare. Sfârșitul lui S. Mușat nu este clar (condamnat și executat ca urmare a unui hold-up sau schimbat cu un agent român infiltrat în Israel). *Arhiva R.U.B.*

Spre deosebire de Constantin Balmuș și Andrei Oțetea, Iorgu Iordan depășește starea de potențial activist de stânga pentru a adera la structurile militante ale unei stângi periferice, compromițătoare, dar cu atât mai mult semnificative.

Iorgu Iordan s-a născut la 29 septembrie/11 octombrie 1888 la Tecuci într-o familie româno-bulgară, tatăl fiind de origine slavă. Studiile primare și o parte din studiile liceale le-a făcut în localitatea natală (1895-1904), apoi le-a continuat în capitala Moldovei, unde a absolvit liceul (1908). Se înscrie la universitatea ieșeană de unde va obține licența în litere și filozofie în 1911 și licența în drept în 1912, dar licența care va conta pentru viitoarea sa carieră profesională va fi prima¹⁹. În 1911 beneficiază de câteva luni de specializare la Berlin, dar specializările sunt mai sistematice după primul război mondial: Bonn (1921-22), Berlin (1923), Paris, Florența, Roma (1925), Florența (1927) etc. Între timp, la 8 iulie 1919 își susține doctoratul astfel că dispune de toate abilitările pentru a aspira la un post universitar. Aspirațiile sale prind contur parțial în ianuarie 1926, când devine profesor suplinitor la Universitatea din Iași, și definitiv la 15 iulie 1927 când este numit profesor titular. La universitatea ieșeană va activa până la 1 octombrie 1946 când este transferat la Universitatea din București unde va ocupa funcții cu caracter administrativ: decan al facultății de litere și filozofie în 1947-48 și 1956-57 și rector în anii 1957-58. Cariera sa universitară se încheie în mod efectiv la 1 octombrie 1962 când a fost pensionat (Andrei Oțetea a fost pensionat în 1964).

Dar ceea ce interesează aici, sunt manifestările de natură politică și, în special, imaginea sa, așa cum rezultă din propriile destăinuiiri, cât și din relatările contemporanilor săi. Debutul activității sale politice corespunde, se pare, înscrierii într-un partid țărănesc creat la Iași de Nicolae Costăchescu, Paul Bujor și Ioan Borcea în 1918 și care va

¹⁹ În perioada 1911 - 1927 a funcționat în învățământul secundar. Documentele consultate ne-au permis refacerea carierei sale de profesor secundar: liceul internat din Iași (octombrie 1911 - august 1912), liceul din Constanța (1912), liceul din Galați (octombrie 1912 - martie 1913), liceul din Pomârla (aprilie 1913 - februarie 1914). Seminarul Veniamin din Iași (martie 1914 - iulie 1927). De menționat că a fost printre fondatorii liceului particular „Mihail Kogălniceanu” din Iași în 1919, unde a predat până în 1937. *Arhiva R.U.B.*

fuziona cu Partidul Țărănesc al lui Ion Mihalache în 1919. Iorgu Iordan activează în Partidul Țărănesc, din 1926 P.N.Ț., până în 1930, în anii 1928-1930 făcând chiar parte din delegația permanentă a organizației Iași a acestuia. Este util de observat că și Andrei Oțetca avea contacte importante cu național-țărăniștii de stânga, care se vor dovedi o verigă vulnerabilă a P.N.Ț. și care au migrat spre Carol II în momentul în care acesta prepara propria sa guvernare (Armand Călinescu, Mihai Ralea, Petre Andrei, Mihail Ghelmegeanu etc.). Exact în acești ultimi ani ocupa pentru prima dată direcția Teatrului Național din Iași, pe fundalul unei prime guvernări național-țărăniște. Nu rezultă cu claritate motivele reale ale demisiei sale din P.N.Ț. și de la direcția teatrului ieșean (protest la excluderea lui Constantin Stere din rândurile P.N.Ț.?) în 1930, dar anii treizeci asistă la angajarea lui Iorgu Iordan în organizații inspirate de Internaționala Comunistă, organizații cu o audiență penibil de redusă și care agravează înregimentarea profesorului ieșean. Perfect convingător este fragmentul de autobiografie elaborată în plin război rece, la 20 aprilie 1950:

„Viața politică națională și internațională m-a interesat întotdeauna. Ca student am aparținut grupului democrat care lucra sub influența „Vieții Românești”. În 1909, după înființarea Centrului studentesc din Iași, am candidat la alegerile de comitet (împreună cu alți foști elevi ai Liceului Internat și colaboratori la „Viața Românească”: Ernest Triandafil, C. Alexandrescu etc.) obținând un număr apreciabil de voturi (mai mic totuși decât al listei naționaliste, adică cuziste). Prin proteste publicate în ziarele locale, luam atitudine, împreună cu alți studenți democrați, contra exceselor de limbaj și contra acțiunilor cuziștilor. În 1928, după venirea la putere a național-țărăniștilor, am semnat un apel la amnistie politică, prezentat mie de un membru al partidului comunist (...). Mai sus am amintit de adeziunea la mișcarea antifascistă. Cred necesar să dau unele amănunte în legătură cu activitatea mea în cadrul acestei mișcări. Numărul secției Iași, mai ales al celor care participau la ședințe, era foarte mic. Totuși atmosfera generală părea mulțumitoare, mai ales printre profesori și studenți. Așa se explică, între altele, faptul că se puteau aduna multe zeci de semnături pe protestele noastre contra persecuțiilor muncitorilor și intelectualilor progresiști din țară și din

străinătate. Datorită acestei atmosfere s-au putut scoate periodice antifasciste, precum revista „Manifest” și ziarul „Ecou”, la care am colaborat cu numeroase articole, unele pur politice, altele culturale dar colorate politic. După interzicerea mișcării antifasciste, mi s-a făcut o percheziție (noaptea de 24 noiembrie 1934), după care s-a pornit o instrucție judiciară²⁰. În iulie 1935 s-a dat de Curtea Marțială Corp 4 Armată ordonanța de neurmărire și în martie 1936, când s-a judecat procesul, am fost audiat (împreună cu alți martori, majoritatea profesori ai Universității din Iași). Campania pornită contra antifasciștilor încă de mai înainte, s-a întetit după condamnarea de la Chișinău²¹. Printre cei mai violent atacați de „Universul”, „Curentul”, etc., am fost eu însumi. Atacurile erau susținute și de unii colegi ieșeni, din motive politice și personale. În 1937 fostul profesor Gheorghe Cuza a făcut o interpelare în Parlament, pe tema „Comunismul la Universitatea din Iași”. În fruntea acestor comuniști figuram eu: o onoare pe care, cum am declarat foarte serios și sincer, într-o ședință a Consiliului facultății, n-o meritam decât într-o slabă măsură. Campania se întemeia și pe faptul că, odată cu crearea secției antifasciste Iași, s-a întemeiat, în urma unei consfătuiri care a avut loc acasă la mine, și o secție Amicii URSS (au participat atunci, între alții, Ion Niculi cu soția, Petre Constantinescu-Iași, Radu Cernătescu etc.). Urmarea acestor fapte mi-a atras ura legionarilor, cu atât mai mult cu cât, în calitate de profesor, membru în Senatul universitar și decan, m-am manifestat totdeauna ca un dârz adversar al studenților naționaliști și aceasta, nu numai pentru motive politice, ci și de disciplină universitară. Fiind decan am cerut și obținut de la consiliul facultății, eliminarea a 4 studenți legionari care au furat urnele la o alegere de comitet al societății studențești terminată în defavoarea lor. La 4 octombrie 1940, după o percheziție de câteva ore, la care au participat poliția oficială și cea legionară (aceasta reprezentată prin studenți), am fost ridicat și dus la București, la Direcția Poliției, unde am stat arestat opt zile. În octombrie 1940 studenții

²⁰ În ianuarie 1935 a fost interogat la tribunalul militar din Iași.

²¹ Procesul din martie 1936 de la Chișinău l-a avut ca principal inculpat pe Petre Constantinescu-Iași. În favoarea lui au mai depus Traian Bratu, C. I. Parhon, Francisc Rainer.

legionari în frunte cu președintele lor (unul din cei patru eliminați) au căutat să mă împiedice a ține examenele. Pe ziua de 1 noiembrie 1940 am fost trimis în concediu din oficiu. Comisia de revizuire a profesorilor universitari hotărâse (cum am putut vedea mai târziu din dosarele aflate la Ministerul Învățământului), pensionarea mea și facerea a 2 anchete suplimentare, una didactică și cealaltă politică. În noaptea de 3 spre 4 ianuarie 1941, când începuse pregătirea rebeliunii legionare, mi s-a făcut o nouă percheziție (figuram printre primii pe lista neagră). În timpul rebeliunii am stat ascuns 6 zile la centrul franco-român. Am fost repus în drepturile mele de profesor la începutul lui martie 1941"²².

Informațiile furnizate de Iorgu Iordan sunt completate cu referințe în general favorabile, de universitari fideli noului regim, în cursul aceluiași an 1950 de masive și interminabile verificări. Petre Constantinescu-Iași declara, la 20 aprilie 1950: „Cunosc pe tov. Iorgu Iordan cu mulți ani în urmă, pe când era profesor secundar apoi universitar la Iași. Era un element democrat, deși membru al P.N.Ț. Când acest partid a venit la putere (1928-1929) Iordan și-a dat demisia și din partid și din direcția Teatrului Național din Iași, ca protest împotriva politicii antidemocratice a guvernului țărănist. S-a apropiat mai mult de noi și a intrat în mișcarea antirăzboinică din anii 1932-1933, fiind membru în comitetul local de la Iași. La înființarea Comitetului național antifascist a fost ales președinte, dar activând mai puțin, comitetul era condus mai mult de mine. El era la curent cu legăturile noastre cu partidul comunist față de care avea totuși unele rezerve. A activat de asemenea intens pentru transformarea Asociației membrilor corpului didactic, când s-a pus problema sindicalizării, fiind un adept al sindicatului, așa cum îl înțelegeam noi (1931-1932)²³. La venirea legionarilor la putere, a fost arestat, fiind mai înainte un dușman deschis al studenților fasciști de la Universitatea din Iași; a fost însă eliberat după numai câteva zile de deținere, în urma intervenției rudelor

²² *Arhiva R.U.B.*

²³ De fapt participă la congresul pentru sindicalizarea corpului didactic care s-a desfășurat la Chișinău în 1933, unde P. Constantinescu-Iași era profesor la facultatea de teologie creată încă din 1926.

soției sale, care avea anumite legături în lumea burgheză²⁴. După 23 august a activat intens în Gruparea democratică universitară și s-a înscris în P.S.D."²⁵.

Andrei Oțetea consemna la 22 aprilie 1950: „Tov. profesor Iorgu Iordan, de când îl cunosc, din 1927, a fost centrul rezistenței și luptei împotriva huliganismului. În jurul său s-au grupat toți acei care au văzut în cuzism și legionarism o primejdie de moarte, nu numai pentru civilizație dar și pentru țară. În Senatul universitar și în consiliul de facultate²⁶ a combătut cu o ireductibilă energie manifestările legionare și complicitățile pe care și le-au creat printre profesori²⁷. De aceea, imediat ce-au ajuns la putere, legionarii l-au arestat (toamna anului 1940). Tot așa de hotărât a luptat tov. Iordan împotriva politicii de intervenție în U.R.S.S., alături de hitleriști. Demonstrativ a evitat orice contact cu reprezentanții și misionarii „culturii” germane la Iași, iar în

²⁴ În favoarea sa intervenise la 11 octombrie 1940 și rectorul Universității din Iași, Grigore T. Popa despre care Iordan scria: „Democrat autentic n-a fost niciodată, deși la revista „Însemnări ieșene” (...) s-a înțeles foarte bine cu colegii codirectori ai săi M. Sadoveanu și G. Topârceanu. Gr. T. Popa n-a putut scăpa în întregime, până la sfârșitul vieții, de urmele cuzismului din epoca studenției. În campania organizată de A. C. Cuza împotriva lui Constantin Stere ca rector al Universității din Iași (1913 - 1915), campanie la care au fost antrenați și studenții, printre conducătorii acestora se afla și Popa” (*Memorii*, București, 1979, volumul III, p. 14). Grigore T. Popa a murit în 1948 la București în timp ce, suferind, căuta să scape organelor represive care se lansaseră în urmărirea sa.

²⁵ *Arhiva R.U.B.*

²⁶ Iordan a făcut parte din senatul universitar în perioada anilor 1933 - 1937 care corespund rectoratului lui Traian Bratu, adversar obstinat al dreptei și extremei drepte din Iași, iar în 1938 - 1939 a fost decan al facultății de litere și filosofie. Pentru a-i proba înregimentarea politică la stânga - dacă mai este nevoie - amintim sprijinul constant acordat lui George Ivașcu care după obținerea licenței în litere și filosofie la Iași în iunie 1934, funcționează ca bibliotecar la aceeași facultate (1933 - 1935) și ca asistent suplinitor la catedra de filologie română a lui Iordan (1935 - 1937). În 1937 Iorgu Iordan are naivitatea de a-l recomanda pe Ivașcu lui Nicolae Iorga pentru o bursă la Școala română de la Fontenay-aux-Roses. După război G. Ivașcu are o ascensiune fulgurantă atât în organismele guvernamentale (de exemplu în ministerul informațiilor unde a condus direcția propagandei) cât și în presă. În 1956 devine lector la catedra de istoria literaturii române a Universității din București, și în 1958 chiar șef de catedră, înlocuindu-l pe un alt „ilegalist”, Ionel Vitner.

²⁷ Notoriu este conflictul cu profesorul Giorge Pascu, editorul publicației antimasonice „Revista critică” care apărea la Iași în anii 1927 - 1940.

iulie 1944 a semnat memoriul intelectualilor pentru ieșirea din război (informație cronată-n O.B.). A făcut parte din comisia de epurare a Universității din Iași care a realizat cea mai serioasă operație²⁸ dintre toate comisiunile de epurație de la toate instituțiile noastre de învățământ superior"²⁹.

Constantin Balmuș este incisiv și nu ezită să-și incrimineze adversarii în depoziția sa din 21 august 1950: „Tov. Iordan încă din tinerețe s-a manifestat ca un răzvrătit împotriva ordinii sociale existente (originea sa muncitorească a tras mult în cumpănă: e fiul unui muncitor bulgar, grădinar din Tecuci, mama lui fiind țărăncă moldoveancă săracă). De aceea tov. Iordan ca tânăr licențiat a fost la început partizanul ideologic al lui C. Stere și al criticului G. Ibrăileanu de la Iași; foștii săi profesori. În această calitate a colaborat la revista „Viața Românească” (după primul război mondial). Din 1927 tov. I. Iordan a intrat profesor la Universitatea din Iași; în această calitate el a fost mereu profesorul cetățean care a luat mereu atitudine curajoasă împotriva curentelor de idei huliganice și reacționare din Iași. Deși apoi înscris la țărăniști (stânga țărănistă) el și-a sporit atitudinea combativă împotriva cuziștilor și legionarilor din universitate și din Iași. În timpul primei guvernări țărăniste, din cauza atitudinii sale radicale și din cauza politicianismului huliganic ipocrit al lui Nicolae Costăchescu³⁰, Gheorghe Zane etc.,

²⁸ Pentru această chestiune vezi Dănuț Doboș, *Epurări la Universitatea din Iași 1944 - 1960*, în „Arhivele totalitarismului”, an II (1994), nr. 1 - 2, p. 44 - 59; idem, *Ingerințe politice în viața universitară românească 1944 - 1964*, în „Arhivele totalitarismului”, an II (1994), nr. 4, p. 28 - 32. Iorgu Iordan confirma rigoarea convingerilor și resentimentelor sale care n-au fost afectate de „destindere” când declara mult mai târziu: „Comisia de epurare de la București a lucrat numai cu numele, pe când cea de la Iași a lucrat efectiv, scoțând din învățământ circa 30 de profesori. La București n-a fost scos nici măcar Gheorghe Brătianu, „germanofil” în politica externă, dovadă faptul că era invitat la 30 ianuarie la Berlin, cu ocazia sărbătoririi venirii lui Hitler la putere și dădea curs invitației”. cf. Valeriu Mangu, *De vorbă cu Iorgu Iordan*, București, 1982, p. 380.

²⁹ *Arhiva R.U.B.*

³⁰ Este incredibilă ușurința cu care C. Balmuș etichetează adversarii chiar defuncți ai regimului comunist. Nicolae Costăchescu (1876 - 1936) a fost profesor de chimie minerală la Universitatea din Iași din 1912, membru fondator al Partidului Țărănesc (1918) și ministru al instrucțiunii publice în perioada 1928 - 1931, cf. Ion Mamina, Ioan Scurtu, *Guverne și guvernanți 1916 - 1938*, București, 1996, p. 159.

tov. Iordan și-a dat demisia de la țărăniști (în urma unui conflict). Din acel moment el a fost ținta de atac a presei huliganice-reacționare, pe care o asmuteau și țărăniștii împotriva lui și liberalii, și „copiii” lor cuziștii-legionarii (...) A fost decanul nostru al celor de la litere și în această calitate, a dus lupta în senatul universitar din Iași alături de profesorul Traian Bratu (care în 1937 a fost mutilat de legionari și care apoi în 1940 a și murit de suferințele rănii cauzate de cuțitul unui legionar / în realitate T. Bratu a fost mult timp bolnav de cancer, cauza morții sale-n O.B.); zic, a dus lupta alături de T. Bratu și alături de alți câțiva, împotriva Goga-cuziștilor, împotriva legionarilor și împotriva fasciștilor de teapa lui Petrovici (filosoful și omul politic Ioan Petrovici-n O.B.)³¹ și a altora. A fost atacat cu violență de presa huliganică și batjocorit și arătat mereu drept „comunist”, „jidovit” etc. (adesea era numit trădătorul Iordan). E drept, tov. Iordan nu cunoaște decât prea puțin marxism-leninismul, de aceea a și făcut unele greșeli, dar atitudinea lui generală a fost mereu o atitudine împotriva reacțiunii românești, de orientare spre U.R.S.S. Pot spune că la Iași el a contribuit alături de câțiva prieteni la crearea climatului, a atmosferei democratice în lumea intelectualilor - ceea ce a realizat în și mai mare măsură și cu alte mijloace tov. Petre Constantinescu-Iași, la Chișinău. De aceea când au venit la putere legionarii, tov. Iordan a fost arestat și ținut opt zile închis la București. Și după eliberare tov. Iordan a continuat să aibe aceeași atitudine împotriva reacțiunii fasciste și hitleriste. În timpul când ne aflam apoi în refugiu, în Transilvania, cu câteva luni înainte de 23 august 1944, a venit cineva din București cu memoriul împotriva lui Antonescu. Dar în momentul când acel tovarăș a venit în satul în care mă aflam eu, tov. Iordan era plecat și astfel el n-a putut semna memoriul împotriva lui Antonescu, lucru regretat de el foarte mult. Imediat după 23 august, tov. Iordan aflându-se la București, am aflat din presă că s-a înscris la social-democrați. Desigur gândul său a fost să fie alături de social-democrații de stânga; totuși consider că înscrierea

³¹ Ionel Maftei, *Personalități ieșene*, Chișinău. 1992, volumul I, p. 118 - 119. Lucrarea lui Stelian Neagoe, *Triumful rațiunii împotriva violenței (Viața universitară ieșeană interbelică)*, Iași, 1977, este inutilizabilă datorită parțialității și prejudecăților afișate zgomotos și care-i devastează demersul științific.

sa la social-democrați se datora nivelului său de atunci ideologic încă scăzut și a fost o greșeală politică. După înscriere l-am văzut apoi la A.R.L.U.S. încă de la întemeiere, la Gruparea democratică universitară, la Apărarea patriotică, la unele adunări ale Uniunii patrioților (prezidate de tov. Constantinescu-Iași) etc. și am simțit la el adâncul regret că se lăsase atras în rândul social-democraților de tov. Voitec. După aceea, în vremea cât a fost ambasador la Moscova, de câte ori venea în țară mă întreba: „oare când facem unirea cu comuniștii, pentru a fi un singur partid puternic muncitoresc în țara noastră?” De la unire tov. Iordan lucrează ca un bun și cinstit comunist cu nivel din ce în ce mai ridicat. În concluzie pot spune: în ciuda celor câteva greșeli, tov. I. Iordan este unul din tovarășii cei mai devotați, cei mai cinștiți, cei mai serioși, profund legat de clasa muncitoare și totodată este un om de știință recunoscut ca luptător pe frontul ideologic al Republicii noastre Populare³².

După 23 august 1944 Iorgu Iordan se precipita în turbulenta viață politică a țării, acumulând demnitățile și misiunile cele mai diverse.

³² *Arhiva R.U.B.* Nu știm în ce măsură practica confruntărilor indirecte între cei care aspirau la grațiile noului regim au condus la aflarea adevărului de către instanțele partidului, în schimb contribuția lor la istorie este indeniabilă. Dacă Iordan eliberează referințe amiabile lui C. Balmuș sau A. Oțetea, referințele sale despre istoricul de artă George Oprescu, din 4 februarie 1950, sunt mai incomode: „L-am cunoscut de abia în ultimii ani de când sunt profesor la Universitatea din București. Mai înainte auzisem de el, îi citisem unele lucrări, știam mai ales că fusese „protejat” de Nicolae Iorga, nu atât din convingere cât din interes, pentru a împiedica ocuparea catedrei de istoria artei de la facultatea de litere din București de către Al. Tzigara - Samurçaș sau Orest Tafrali, adversari personali ai săi. N. Iorga a uzat și a abuzat de autoritatea pe care o avea spre a-l aduce profesor la această catedră pe G. Oprescu. Mai știam că avusese unele însărcinări la Liga Națiunilor ceea ce i-a creat o mentalitate cosmopolită și destul de reacționară (...) Aș încheia cu un amănunt care aparent are legătură cu persoana mea. Încercând să mă transfer la facultatea de litere din București, înainte de război, rezultatul a oscilat după „atmosfera” de care mă bucuram așa-zicând la ministerul învățământului. În iunie 1939 când „stam rău” cu ministrul, am avut 8 voturi, în octombrie același an 16 voturi fiindcă ministrului îi „trecuse supărarea”, iar cu alt prilej (în epoca antonesciană când eram socotit drept dușman al neamului) 3 voturi. Colegul Oprescu a votat întotdeauna alături de tov. Al. Rosetti și M. Ralea, singurii care și-au păstrat până la urmă atitudinea inițială, cu orice risc”.

Înscris în septembrie 1944 în P.S.D., stabilit la București, publica în ziarele „Tribuna poporului” și „Libertatea” în anii 1944 - 1945; este membru în comisia pentru cercetarea abuzurilor și ilegalităților de la Ministerul educației naționale (noiembrie 1944 - mai 1945), director al Teatrului Național de la Iași care se găsea în refugiu la Sibiu (aprilie - august 1945), președinte al Consiliului de administrație „Casa corpului didactic” (1945), membru al consiliului de administrație al Editurii de stat (din 1945), membru al consiliului de administrație al Cărții ruse (din noiembrie 1947), președintele consiliului de administrație la Creditul minier (din decembrie 1947), membru al comisiei interimare a Fundației universitare (din aprilie 1948), director al Institutului de lingvistică (din ianuarie 1949) etc. Dar consacrarea posturii sale de element total devotat noilor realități va fi numirea sa ca ambasador al României la Moscova. Numirea sa nu este surprinzătoare dacă reamintesc că Iorgu Iordan a fost printre liderii asociației „Amicii U.R.S.S.” dizolvată în 24 noiembrie 1934³³, iar în iunie-iulie 1945 a făcut parte din delegația română invitată să participe la festivitățile ocazionate de împlinirea a 225 de ani de la crearea Academiei de științe de la Moscova, alături de Traian Săvulescu, Simion Stoilov, C. I. Parhon, Dimitrie Gusti, Mihail Sadoveanu și Mitiță Constantinescu. În plus, în aceeași perioadă, mai mulți universitari vor primi însărcinări diplomatice, cum ar fi Grigore Moisil (Ankara, 1946 - 1948), Tudor Vianu (Belgrad, 1946 - 1947), Mihai Ralea (Washington, 1946 - 1948), Simion Stoilov (Paris, 1946 - 1948) sau Mihail Neculcea (Haga - Stockholm, 1948 - 1949). Decretul regal de numire a lui Iorgu Iordan în acest post datează din 17 august 1945, iar noul diplomat ajunge la destinație la 26 august. Importanța misiunii sale rezultă și din scrisoarea de acreditare încredințată de Regele Mihai și din care reproducem următorul fragment: „În dorința care mă însuflețește de a relua cât mai curând relațiunile diplomatice cu U.R.S.S., am ales pe domnul Iorgu Iordan, profesor universitar, membru al Academiei române și l-am numit în calitate de ambasador extraordinar și plenipotențiar pe lângă Excelența

³³ Cu sincer regret, mulți ani după evenimente Iorgu Iordan remarcă: „Printre întemeietorii asociației de prietenie cu Uniunea Sovietică m-am numărat și eu și în această calitate sunt mirat că astăzi nu prea se vorbește de ea” Valeriu Mangu, *op. cit.*, p. 348 - 349.

voastră. Calitățile acestui diplomat, zelul său pentru interesele statului, precum și devotamentul său față de persoana mea sunt garanții sigure că dânsul va încerca să se arate demn de încrederea Excelenței voastre precum și de a mea”³⁴.

Misiunea lui I. Jordan la Moscova părea să debuteze sub auspicii favorabile conform primului raport expediat de universitarul diplomat la 29 august 1945: „Am făcut intervențiile necesare pentru a mi se pune la dispoziție un local propriu în care să se poată instala ambasada cu toate serviciile și tot personalul. Bunăvoința oficialității sovietice este în această privință foarte mare, dar există unele dificultăți, consecințe ale stării de război. Marți 28 curent am fost primit de domnul Molotov, vicepreședintele Consiliului comisarilor poporului și comisar al afacerilor străine. De la hotel am fost condus de dl. Fomin într-un automobil al comisariatului afacerilor străine la Kremlin, în biroul domnului Molotov, căruia i-am prezentat copia scrisorilor de acreditare. După obișnuitul schimb de amabilități am subliniat satisfacția opiniei publice de la noi pentru faptul că U.R.S.S. este prima mare putere care a reluat legăturile cu țara noastră. Mi-am permis apoi să informez pe domnul Molotov că nefiind diplomat de carieră, voi lucra în mod perfect obiectiv (? - O.B.). Convorbirea a continuat la cererea domniei sale asupra situației politice și economice din România. Am stăruit asupra simpatiei de care se bucură guvernul Groza și Frontul Național Democrat. În ce privește situația economică, am insistat mai mult poate decât aș fi făcut în alte împrejurări asupra marilor dificultăți cu care avem de luptat: semănături puțin întinse în toamna anului 1944 și seceta cumplită din vara acestui an, care, deși pământul țării a fost lucrat aproape în întregime, a făcut ca recolta să fie submediocră, iar cea de porumb, judecând după starea de lucruri actuală, aproape dezastruoasă. Domnul Molotov nu s-a arătat prea surprins de informațiile mele, întrucât știa că seceta a bătut și în alte țări vecine ca Bulgaria și Ucraina. La sfârșitul convorbirii domnia sa mi-a declarat că pot conta pe concursul domniei sale cel mai binevoitor pentru a îndeplini în condiții optime misiunea mea în U.R.S.S. Astăzi la ora 13 a avut loc prezentarea

³⁴ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe. Dosar personal Iorgu Jordan. Cazier 77 litera I. nr. 107 (neinfoliat).

scrisorilor mele de acreditare. (...) Am remis scrisorile și conform obiceiurilor de aici nu s-au ținut discursuri. După aceea am prezentat personalul ambasadei. Domnul președinte Kalinin m-a invitat într-o cameră alăturată unde a avut loc o conversație de ordin general. Domnia sa s-a interesat în mod specific de atmosfera care domnește la noi în țară din punctul de vedere al unei sincere democratizări, insistând asupra necesității ca democrația să corespundă unei convingeri strict umane și să se găsească aplicație pe teren în toate ramurile de activitate. Pe baza unei îndelungate experiențe, domnul Kalinin și-a exprimat părerea că este mult mai ușor a face declarații favorabile democrației decât a se conforma lor în practica politică. L-am asigurat că atât guvernul cât și majoritatea organizațiilor politice de la noi se străduiesc în mod sincer să instaureze un regim de adevărată democrație. Ca și domnul Molotov, dl. Kalinin m-a asigurat că voi găsi la domnia sa tot sprijinul pentru ducerea la bun sfârșit a misiunii mele. Aceste două audiențe mi-au lăsat impresia că, conducătorii politici ai U.R.S.S. arată multă bunăvoință față de țara noastră și că voi putea într-adevăr conta pe un sprijin efectiv³⁵. Activitatea diplomatică a lui Iorgu Iordan în capitala sovietică a fost de scurtă durată; la 11 iulie 1947 el solicita rechemarea sa în țară, fapt care este aprobat la 1 octombrie.

Ar fi fals să se vadă în omul politic I. Iordan prototipul intelectualului care aderă necondiționat la regimul de democrație populară, din cauza varietății cazurilor de raliere, uneori suprinzătoare prin trecutul compromițător care ar fi trebuit să se constituie într-un obstacol insurmontabil pentru noile vasalități. Parcursul lui Iorgu Iordan pare implacabil: aderent la început la o formațiune politică „burgheză”, necesarmente aripa stângă a acesteia, apoi în mișcarea pacifistă și în cea antifascistă în anii treizeci, potențial adulator al U.R.S.S., persecutat în anii războiului, totuși de o manieră derizorie în comparație cu ceea ce va urma, profesorul ieșean oferea suficiente garanții pentru a deveni un militant ardent, omniprezent în anii de după 23 august. Între Constantin Balmuș, Andrei Oțetea și Iorgu Iordan se poate constata stabilirea unei solidarități de minoritate asediată într-un climat politic dificil. Orașul Iași era terenul contrastelor politice. Exista o puternică

³⁵ *Ibidem.*

și bine structurată comunitate evreiască, o nostalgie a locului de naștere a mișcării socialiste românești, o însemnată sociabilitate înervată de francmasonerie (foarte clară pentru cazul lui Traian Bratu) și o dinamică studențime dominată ideologic și la nivelul personalului de decizie de mișcarea legionară. Considerăm că tocmai aceste elemente au putut duce la pogromul din 29 iunie 1941, adevărat deznodământ al unei febre obsidionale. În acest climat au fost obligate cele trei personaje să-și construiască propriile cariere și propriile afinități politice, finalmente într-o atmosferă de ireductibilă inamicitate și ipocrite armistiții care conduceau spre soluții extreme și excluderi reciproce.

Aducerea lui Constantin Balmuș, Andrei Oțetea și Iorgu Iordan în 1946 - 1948 la Universitatea din București a făcut parte din strategia neutralizării acestei instituții și consolidării pozițiilor elementelor obediente. „Democrații” de prima oră, Simion Stoilov și Alexandru Rosetti, amândoi rectori ai Universității și membri P.C.R., primul din noiembrie 1945 și al doilea din 1946, nu prezentau suficiente garanții morale și situația lor rămânea în continuare minoritară în condițiile în care epurarea fusese mai limitată decât la Iași. Simion Stoilov, fost profesor la Universitatea din Cernăuți între 1923 - 1939, și mai ales Alexandru Rosetti, prieten cu Carol II și director al Fundației regale pentru literatură și artă din 1933 până în 1940, nu se puteau compara cu biografiile exemplare, mai mult sau mai puțin reale, ale clanului ieșean³⁶.

³⁶ Într-o oarecare măsură am putea adăuga celor trei francirori ieșeni ai regimului totalitar comunist pe Jean Livescu. Născut la Burdujeni la 3 iunie 1906 avea inițial numele de familie Livischi Leahu. Biografia sa are numeroase zone obscure și suscită dese interogații. După o activitate relativ îndelungată în învățământul primar, fără să putem stabili exact studiile pe care le-a făcut, în 1939 devine asistent la catedra de limba și literatura germană pentru ca la 3 iulie 1946 să ajungă direct profesor titular! După ce ocupă diverse funcții pe linie universitară, la 22 decembrie 1948 devine rector al Universității din Iași, până în noiembrie 1955 când este transferat la universitatea bucureșteană. Aici între 1955 - 1959 este șef de catedră și prorector, rector al Universității între 1959 - 1963, apoi ministru adjunct al învățământului între 1963 - 1968, din nou rector între 1968 - 1972. Pensionat în 1974, nu știm în ce an a decedat. Este principalul factor implicat în epurările studențești din 1958 - 1959 care corespundeau unui nou val de teroare declanșat de partid. *Arhiva R.U.B.*

Studierea celor trei cazuri ne-a permis să degajăm traseele obligatorii ale universitarului total angajat în asaltul organizat de partidul comunist pentru preluarea controlului asupra societății românești și participările la momente care trebuiau să conducă la formarea unor biografii model pentru noii fideli. Aceste trasee confirmă adeziuni premeditate, fără rezerve sau fals entuziaste, care puteau fie să propulseze spre noi funcții pe participanți, într-o adevărată cursă a acumulării de demnități, fie să faciliteze recuperări. Rezultatele au fost uneori scontate, altele decepționante. Uneori s-au obținut recuperări spectaculoase cum este cazul lui Mihai Ralea, altele recuperarea a eșuat cum este cazul lui Dimitrie Gusti, deși amândoi proveneau din grupul de transfugi de la P.N.Ț. și care acceptaseră să colaboreze cu regele Carol II. La aceste ceremonii ale noii puteri participau în mare trei categorii de universitari: ilegaliști omologați ca atare de la bun început, care au ocupat rapid demnități și funcții de mare responsabilitate (Petre Constantinescu-Iași, Gheorghe Vlădescu-Răcoasa, Miron Constantinescu, Mihail Dragomirescu etc.) ale căror aroganță și resentimente sunt ușor de imaginat, universitari de stânga cu mai multă sau mai puțină prezență în politica militantă și care acum se puteau reactiva fără temeri și, în fine, „compagnons de route” care puteau fi admiși, la capătul unor servicii făcute puterii, în noul stabiliment politic (temporar sau definitiv). Clanul ieșean făcea parte din categoria intermediară. Schema pe care o propunem în continuare este susceptibilă de ameliorări care sigur vor apare ca o consecință a unor studii mult mai ample decât analiza câtorva cazuri. Momentele selectate demonstrează grațiile și disgratiile pe care puteau conta intelectualii cu atât mai mult cu cât regia era riguroasă și semnalele transmise implicit jalonează etape parcurse și tactici abandonate sau brusc emerse.

CEREMONIILE PUTERII **segmentul universitar**

I. Combaterea „reacțiunii, fascismului și forțelor antidemocratice”

16 februarie 1945 - manifest prin care se cere constituirea unui guvern F.N.D. semnat între alții de Al. Rosetti, C. I. Parhon, A. Myller, T. Săvulescu, C. Daicoviciu, M. Roller, S. Sanielevici, P. Constantinescu-Iași, A. Oțetea, E. Petrovici, Gr. Moisil, C. Balmuș.

noiembrie 1945 - „infierarea” publică a demonstrațiilor din 8 noiembrie 1945.

mai 1946 - condamnarea demonstrațiilor organizate de 10 mai 1946 ocazionate de inaugurarea monumentului soldatului sovietic la București în prezența suveranului (insultă insuportabilă pentru neofiții comunismului românesc).

octombrie - noiembrie 1946 - participarea universitarilor la campania electorală.

ianuarie 1948 - salutarea abolirii monarhiei, exaltarea republicii populare (Iorgu Iordan ține la 13 ianuarie 1948 la facultatea de litere o conferință în acest sens).

II. „Democratizarea” învățământului superior

toamna - iarna 1944 - 1945 - campanii de presă privind epurarea învățământului superior în care au excelat Iorgu Iordan, Constantin Balmuș, George Călinescu (Iordan publica încă din 21 septembrie 1944 în „România liberă” un articol în care cere schimbarea rectorilor și decanilor).

17 decembrie 1944 - alegerea primului comitet al sindicatului corpului didactic universitar din care fac parte P. Constantinescu-Iași, S. Stoilov, Gr. Moisil, Eduard Mezincescu, C. Balmuș etc.

14 martie 1945 - inaugurarea Universității libere democratice unde corpul didactic era format din S. Stoilov, Al. Rosetti, I. Iordan, A. Oțetea, Gr. Moisil, Ștefan Nicolau, C. Balmuș, Mihail Neculce etc.

aprilie 1945 - înființarea primei organizații de partid (P.C.R.) la Universitatea din București.

3 martie 1946 - crearea Frontului democratic universitar la care au aderat imediat C. I. Parhon, Al. Rosetti, G. Călinescu, N. Gh. Lupu etc.

III. Demonstrarea atașamentului (servilismului) față de Uniunea Sovietică

14 noiembrie 1944 - înființarea A.R.L.U.S.

12 martie 1945 - telegrama de mulțumire către Stalin cu ocazia revenirii Transilvaniei de nord sub autoritate românească.

Semnează: C. I. Parhon, A. Oțetea, T. Săvulescu, M. Ralea, I. Jordan, Al. Rosetti etc.

ianuarie - februarie 1946 - vizita delegației de universitari și oameni de cultură în U.R.S.S. (delegația este primită de Stalin). Participă între alții C. I. Parhon, Al. Rosetti, A. Oțetea.

3 iunie 1947 - inaugurarea Institutului de studii româno-sovietice. Participă între alții P. Groza, Teohari Georgescu, Octav Livezeanu, P. Constantinescu-Iași, Ana Pauker, Miron Constantinescu, Iosif Chișinevschi, C. I. Parhon, Al. Rosetti, A. Oțetea, A. Graur, Matei Socor, Mihail Magheru etc.

UN MIT GHEORGHIU-DEJ ?

LUCIAN BOIA

O sintagmă de largă circulație în vremea lui Ceaușescu - și tot mai des invocată pe măsură ce regimul se cufunda într-o criză fără ieșire - a fost „obsedantul deceniu”. Se definea astfel, în mod oarecum paradoxal, nu perioada pe care oamenii tocmai o străbăteau cu atâta chin, marcată de lipsuri de tot felul, și de lipsa oricărei speranțe mai presus de toate, ci etapa anterioară, a anilor '50, epoca lui Gheorghiu-Dej. Critica „măsurată” a acelor ani, în sensul denunțării abuzurilor, dar nu al condamnării sistemului, s-a încadrat într-o tactică, ușor de descifrat, a regimului Ceaușescu. Invocarea abuzurilor din vremea lui Dej (de fapt doar a unora dintre ele, și îndeobște nu a celor mai grave) contribuia la legitimarea „comunismului de omenie” (ipocrita replică românească a „socialismului cu față umană”) pe care pretindea că îl promovează Ceaușescu. Odată ce nu exista altă cale decât comunismul, cine ar mai fi ezitat între cele două variante, între înnoirății ani ai lui Dej și „anii-lumină” de după 1965?

Este binecunoscută ilustrarea literară a „obsedantului deceniu”, dintre numeroasele evocări detașându-se atât de lăudatul roman al lui Marin Preda, *Cel mai iubit dintre pământeni* (1980). În timp ce în alte țări comuniste, scriitorii importanți abordau cu curaj problematica zilelor lor, oamenii de litere români se războiau cu abuzurile petrecute în urmă cu decenii, ale căror efecte oricum nu mai aveau cum să le îndrepte. Fără a pune în discuție buna lor credință sau, în anume cazuri, eventual, chiar ușoara depășire a unor limite trasate de ideologie, cert este că denunțarea literară a obsedantului deceniu a corespuns în esență

jocului puterii: idealizarea explicită sau implicită a erei Ceaușescu prin comparația cu o epocă a abuzurilor, din fericire apusă.

De remarcat că un mecanism similar a funcționat și în cazul reelaborării discursului despre regimul antonescian. Și aici curajul unor istorici sau scriitori (și poate fi din nou citat Marin Preda cu romanul *Delirul*, 1975) nu a mers în fond mai departe de ceea ce regimul intenționa să sugereze. *Istoria militară a poporului român*, lucrare cât se poate de oficială, prezenta și ea, în volumul apărut în 1989, un Antonescu sensibil „ameliorat”. Semi-excluderea lui Gheorghiu-Dej și semi-reabilitarea lui Antonescu serveau aceluiași scop, nefăcând decât să alinieze discursul despre trecut la prezent. Comunismul naționalist și „legalist” al lui Ceaușescu își definea propriul profil prin raportarea la cele două soluții totalitare precedente: preluând și respingând, respingând și preluând în același timp.

Răsturnarea din 1989, care i-a eliberat pe români de Ceaușescu, a însemnat și „eliberarea” lui Gheorghiu-Dej, sau a „fantomei lui Gheorghiu-Dej”, pentru a-l cita pe Vladimir Tismăneanu. Discursul ceaușist despre anii '50 s-a dezmembrat sub presiunea unor argumente venite din zone cu totul distincte. Mai întâi a ieșit la iveală imensa oroare a epocii - îndeosebi procesele politice, regimul de detenție și de exterminare - și, pe un plan mai larg, distrugerea structurilor fundamentale ale societății românești și aruncarea României pe un drum lăaturalnic al istoriei. În comparație cu istoria reală a epocii Dej, reconstituirile literare ale „obsedantului deceniu”, practicate pe la 1980, apar astăzi de o timiditate jenantă, doar eventuala calitate artistică putând să le mai ofere o șansă de supraviețuire. Pe de altă parte însă, și venind din direcția contrară, se avansează tot felul de argumente în favoarea lui Gheorghiu-Dej, a căror exprimare publică în vremea lui Ceaușescu ar fi fost de neconceput (atât din motive ideologice, cât și ținând seama de imperativele limbii de lemn inventată tocmai pentru a nu debita decât generalități sau banalități).

Dacă imaginea lui Gheorghiu-Dej este puternic afectată astăzi de tot ce s-a aflat cu privire la cumplita represiune practică în epocă, nu trebuie uitat, pe de altă parte, că la 1989 românii s-au ridicat împotriva lui Ceaușescu, nu împotriva lui Gheorghiu-Dej. Memoria oamenilor

este scurtă, și dacă unii par a fi uitat deja lipsurile din vremea lui Ceaușescu, încă și mai mulți, cu siguranță, nu resimt în vreun fel povara anilor '50. Idealizarea acelor ani era frecventă de altfel, chiar înainte de 1989, în pofida discursului oficial. În mintea multora, viața ar fi fost atunci mai ușoară și mai liniștită, în contrast, cel puțin, cu ultima parte a erei Ceaușescu, în contrast și cu anii de după 1989.

Se adaugă faptul că după prăbușirea echipei lui Ceaușescu, în vârful piramidei politice post-revoluționare au ajuns unii dintre colaboratorii apropiați ai lui Gheorghiu-Dej, înlăturați și marginalizați de Ceaușescu tocmai din acest motiv, situație care i-a aruncat în disidența anilor '80, propulsându-i apoi după 1989, firesc, în cercul puterii. Silviu Brucan și Alexandru Bârlădeanu oferă, în această privință, cazurile cele mai tipice, și nu este de mirare că, deși ridicați de valul unei revoluții anticomuniste, ei îl evocă cu o anumită nostalgie pe Gheorghiu-Dej, subliniindu-i apăsător calitățile.

Și alți oameni politici își datorează, ei sau familiile lor, actuala situație, dacă nu lui Gheorghiu-Dej personal, în orice caz răsturnării pe care a cunoscut-o societatea românească în timpul său. Cert este că vechea elită a țării a fost spulberată la sfârșitul anilor '40 și în anii '50. În locul ei comunismul a instalat o nouă elită: este un *fapt* pe care nu facem decât să-l constatăm. Din acest punct de vedere, 1989 nu a marcat o întoarcere sau o răsturnare. Elita politică a rămas, în linii mari, aceeași, resentimentele multor membri ai ei privind nu comunismul în general, ci epoca Ceaușescu, atunci când s-au simțit marginalizați și frustrați.

Iată tot atâtea atuuri în favoarea lui Dej. Ele pot contribui și uneori contribuie efectiv la ameliorarea sensibilă a imaginii acestuia. În cele ce urmează nu vom reține decât acele trăsături, puternic idealizate, susceptibile de a susține edificiul unui mit.

1. *Marele om politic*

Cei care l-au cunoscut și au colaborat cu Dej, fie în înalte funcții de partid și de stat, precum Ion Gheorghe Maurer și Alexandru Bârlădeanu, fie în eşaloanele următoarele, ca în cazul lui Silviu Brucan sau Paul Sfetcu (șeful său de cabinet), fără a-l uita pe Dumitru Popescu

(zis mai târziu „Dumnezeu”), aflat pe atunci la începutul carierei, sunt unanimi în a sublinia excepționalele calități ale stăpânului lor¹.

„Eu cred că istoria ce se va scrie mai târziu va revizui și va reconsidera perioada lui Dej și aportul lui. Multe lucruri i se vor recunoaște ca merite” (Bârlădeanu)².

Îi este atribuită, mai întâi, o inteligență puțin comună. „A fost un om cu cap. Căuta să înțeleagă lucrurile pe toate fețele lor ... Avea o inteligență nativă și o înclinație naturală spre relațiile cu oamenii ... Mintea și-o folosea căutând mai curând soluții noi, decât apelând la cele cunoscute. În același timp, căuta să-i înțeleagă pe ceilalți” (Maurer)³. Avea „o inteligență nativă”, deschisă la „tot ceea ce era nou” (Bârlădeanu)⁴.

În plus, ni se înfățișează un om relativ cultivat, în ciuda faptului că abia trecuse prin școală! „Să nu credeți că era atât de incult ca și Ceaușescu” (Bârlădeanu)⁵. „Avea doar câteva clase, dar învăța cu o energie și tenacitate excepțională tot ce se putea acumula, drept cunoștințe și cultură, de la intelectualii comuniști închiși odată cu el. Învățase destul de bine să vorbească rusește, de citit nu reușea din cauza literelor cirilice. De profesie fusese electrician de înaltă calificare, având la CFR un salariu egal cu al inginerilor tineri - 6000 lei. Mi-am dat seama de priceperea lui profesională din modul cum examina aparatele electrice și electronice pe care le aduceam acasă pe vremea când eram ambasador la Washington” (Brucan)⁶.

„În închisoare, cu sprijinul deținuților mai școliți, a studiat mult, începând de la problemele de matematică. Se descurca în rusește și în franceză, limbi pe care le-a deprins tot acolo” (Sfetcu)⁷. „Mi-aduc aminte

¹ Silviu Brucan, *Generația irosită. Memorii*, Editurile Universul - Calistrat Hogaș, București 1992; Dumitru Popescu, *Am fost și cioplitor de himere*, Editura Expres, București, f.d.; Lavinia Betea, *Maurer și lumea de ieri. Mărturie despre stalinizarea României*, Fundația Ioan Slavici, Arad, 1995 (convorbiri cu Ion Gheorghe Maurer, Gheorghe Apostol, Alexandru Bârlădeanu și Paul Sfetcu).

² Lavinia Betea, *op. cit.*, p. 293.

³ *Ibidem*, p. 117-118.

⁴ *Ibidem*, p. 294.

⁵ *Ibidem*, p. 294.

⁶ Silviu Brucan, *op. cit.*, p. 54-55.

⁷ Lavinia Betea, *op. cit.*, p. 327.

că, atunci când au apărut cărțile lui G. Călinescu, *Bietul Ioanide* și *Scrinul negru*, i le-am dus să le citească. După ce le-a citit, Dej a dorit o discuție cu autorul și însuși Călinescu a mărturisit că, în cele două ore cât a durat discuția, a avut ocazia să se minuneze de inteligența lui Dej" (Bârlădeanu)⁸.

Era „un foarte bun psiholog, un mare cunoscător de oameni" și „un om viclean" (Bârlădeanu)⁹, tot atâtea puncte forte în jocul politic. Dumitru Popescu pare fascinat în primul rând de arta omului politic: Dej îmbina „geniul dramaturgului cu al interpretului", spectacolul pe care-l oferea fiind de-a dreptul „shakespearian". De la el a înțeles fostul ideolog comunist că „actoria este o trăsătură indispensabilă omului politic ambițios, hotărât să ajungă la punctul maxim al puterii". „Talentul și marea șiretenie ... le-a folosit din plin în conducerea politică", surclasându-i pe Hrușciiov și pe alți lideri comuniști¹⁰.

Îl caracteriza realismul, obținerea unor avantaje concrete și imediate: „Nu era dominat de mesianism. Nu vedea în el omul abilitat să rezolve treburile mapamondului, cum se întâmpla cu Ceaușescu"¹¹. Dispariția sa a însemnat un dezastru. Cine ar fi fost în stare să-l înlocuiască, să-i continue opera? „Nu vedeam cine ar fi ținut piept imperiului sovietic, cine ar fi putut marca puncte în înfruntarea cu sovieticii și cu șefii celorlalte țări socialiste. Dej îi domina pe aceștia, cu excepția lui Tito, cu care cred eu, stabilise un fel de egalitate a scorului"¹².

Prin echilibrul și realismul său, Dej este evident contrapuz colericului și utopicului Ceaușescu, într-o opoziție care tinde să-l valorizeze puternic. Chibzuit, dar la nevoie îndrăzneț, om de dialog, dar și de acțiune, excelent cunoscător și mânuitor de oameni, posedând la perfecție arta disimulării și a loviturilor calculate, acest Machiavelli al Balcanilor pare a oferi o gamă impresionantă de talente politice. O asemenea acumulare ne pune în fața unui mare om politic, cum nu se nasc mulți într-un secol!

⁸ *Ibidem*, p. 294.

⁹ *Ibidem*, p. 294.

¹⁰ Dumitru Popescu, *op. cit.*, p. 91 și 94.

¹¹ *Ibidem*, p. 99.

¹² *Ibidem*, p. 110.

2. Patriotul

Ar fi nedrept, potrivit reconstituirii mitice la care ne referim, să i se impute lui Dej crimele și ororile anilor '50. De vină sunt *ceilalți*: sovieticii care le-au impus, occidentalii care ne-au cedat sovieticilor, și străinii din interior, oamenii Moscovei, în genere evrei și unguri. Nimeni nu explică atât de clar situația ca Iosif Constantin Drăgan: „Cu sprijinul armatei sovietice au fost aduși activiști de partid, cu nume noi, românzate, cum erau Ana Rabinovici-Pauker, Leonte Răutu (Rotman), Mihail Roller, Silviu Brucan, Teohari Georgescu, Laszlo Lukacs (Vasile Luca) sau bulgarul Borilă etc. ...Conducerea partidului a fost monopolizată de acești alogeni”¹³.

Totul s-a petrecut la ordinele Moscovei: distrugerea sistemului democratic, colectivizarea, represiunea... Dej nu a urmărit așa ceva. „Cele mai multe din cele făcute, n-au fost după capul lui Dej sau al altcuiva din conducerea românească. A fost o copie a modelului stalinist, pe care am fost obligați s-o executăm. Așa a fost și cu colectivizarea agriculturii. Crezi că lui Dej i-ar fi trecut prin cap să-i forțeze pe țărani să bage tot ce au în colectiv, să-i împartă-n chiaburi, mijlocași, oameni săraci...? Dacă am fi fost lăsați să avem drumul nostru, țăraniii împroprietăriți ar fi fost lăsați în România să-și vadă de treabă ... S-a dat dispoziție de la Kremlin, teoria colectivizării, după modelul stalinist, a făcut-o buna lui cunoscătoare, Ana Pauker, iar de-nfăptuirea ei au răspuns, pe linie de partid, Vasile Luca, iar după arestarea lui, Nicolae Ceaușescu. Care-a forțat lucrurile cât de tare a putut. Dej s-a împotrivit la un moment dat, în mod public, acestui ritm” (Maurer)¹⁴. Se pare că nimeni nu-l asculta pe Dej, când era vorba de colectivizare!

La fel, nici desființarea partidelor politice nu a depins de Dej, „că nu era Dej și cu ceilalți din partid în stare să elimine opoziția”. A fost, pur și simplu, obligația de a aplica întocmai modelul sovietic. Nici închisorile nu depindeau de Dej, ci de securitate, „condusă de ofițeri NKVD care executau ordinele Kremlinului și raportau acolo”. „Știu

¹³ Iosif Constantin Drăgan, *Istoria românilor*, Editura Europa Nova, București, 1993, p. 267.

¹⁴ Lavinia Betea. *op. cit.*, p. 127.

însă - își amintește Maurer - că, atunci când s-a putut, Dej a luat unele măsuri" (de îmbunătățire a regimului de detenție)¹⁵.

Așadar, nici măcar umbra vreunei vinovății în ce privește sovietizarea României, dar meritul imens de a se fi detașat treptat de Moscova și de modelul impus, mai întâi prin înlăturarea grupului Pauker, apoi prin determinarea lui Hrușciiov de a-și retrage trupele din România în 1958, în sfârșit prin faimoasa declarație din aprilie 1964, urmată de eliberarea deținuților politici și de deschiderea României spre Occident. „Declarația din aprilie '64 a fost ideea lui Dej? - Da. O cocea de mult. Și ieșirea trupelor sovietice din țară, tot ideea lui a fost" (Bârlădeanu)¹⁶. Acesta este adevăratul Gheorghiu-Dej, românul, patriotul, nicidecum liderul care ar fi contribuit la instaurarea unui sistem străin de interesele României.

3. *Democratul*

Structural, Gheorghiu-Dej apare ca un om al dialogului, respectuos față de opiniile celorlalți, în fond deci un democrat. Metoda sa de lucru era discuția: „Discuta. Tot timpul s-a comportat ca un om care nu dorește să impună ideile sale, celorlalți" (Maurer)¹⁷. „La Radio-Televiziune mi-a dat mână liberă și cât timp a trăit m-a apărat împotriva criticilor acerbi ai programelor TV pe care le-am inițiat" (Brucan)¹⁸. „Era totdeauna dispus la dialog cu cei care susțineau, argumentat, contrariul" (Bârlădeanu)¹⁹.

Dar, nu numai cu colaboratorii săi manifesta un asemenea simț al libertății de opinie, ci și în confruntarea cu oamenii obișnuiți. Paul Sfetcu evocă o întâmplare desprinsă parcă din *O mie și una de nopți* (aidoma poveștilor avându-l drept protagonist pe califul Bagdadului, Harun al-Rașid). Dej vizitează incognito o piață din Craiova unde intră în vorbă cu un țăran. Acesta îi spune că nu s-a înscris în colectivă și

¹⁵ *Ibidem*, p. 129.

¹⁶ *Ibidem*, p. 300.

¹⁷ *Ibidem*, p. 123.

¹⁸ Silviu Brucan, *op. cit.*, p. 96.

¹⁹ Lavinia Betea, *op. cit.*, p. 299.

nici nu are de gând s-o facă. «- Acolo se duc numai nepricopsiții, proștii și puturoșii. Cum Dej, cam supărat, începuse să-l lămurească ... olteanul a sărit de pe tarabă și jeluindu-se, cu glas tare, a spus de mai multe ori: „- Muică, ce făcui! M-am nenorocit”. Zâmbitor, Dej l-a întrebat: „- Ce-ți veni? Ți-am făcut vreun rău?”; „- Lasă că-mi adusei aminte, răspunde olteanul. Te văzui în tablou. Nu mai vorbesc nimic. Muică, ce făcui ... Mă nenorociți!”, repeta omul. Pentru a-l liniști, Dej l-a asigurat că nu trebuie să se teamă de nimeni, asigurându-l că nici autoritățile locale nu-i vor face nimic, deoarece a fost o conversație între doi necunoscuți ce și-au împărtășit, sincer, gândurile»²⁰.

După o asemenea „probă”, cine ar mai putea crede că au fost întemnițați țărani pentru simplul refuz de a intra în colectivă?

Odată detașat de Uniunea Sovietică, Dej putea trece nestingherit la aplicarea principiilor democratice în societatea românească, conforme, după cum am văzut, cu însăși concepția sa politică și cu firea lui. A deschis porțile închisorilor unde alții îi închiseseră pe oameni. Și multe s-ar mai fi întâmplat, dacă nu murea. Ce anume? Ne spune Maurer: „Urma să se democratizeze viața politică și socială, să mergem pe o economic mai liberală. Dovada că deja se începuse ceva în acest sens, a fost apariția mandatarilor, a micilor meseriași cu ateliere proprii. Am fi mers pe sistemul economic de piață”²¹. Într-un fel Dej anticipa ce s-a petrecut după 1989. O democrație probabil „originală”, dar totuși democrație!

4. *Omul, pur și simplu*

Ceea ce îl face simpatic pe Dej cel mitologic, este dimensiunea sa umană, prea umană. Nimic din ce este omenesc nu pare a-i fi fost străin. Bărbat frumos și „normal”, iubea femeile și era iubit de ele. „Era ajutat și de aspectul fizic să inspire simpatie” (Maurer)²². „Și ca aspect, Gheorghiu arăta a bărbat, era puternic și frumos, de unde și succesele

²⁰ *Ibidem*, p. 343.

²¹ *Ibidem*, p. 151.

²² *Ibidem*, p. 118.

sale la femei" (Brucan)²³. Aprecia și plăcerile mesici. Ospețele sale erau faimoase și constituiau o delectare, nu numai gastronomică dar și intelectuală, Dej manifestându-și în aceste ocazii darul de povestitor și de actor înnăscut.

Era înțelegător cu oamenii și milos din fire. Bârlădeanu amintește cât de elegant s-a purtat cu Miron Constantinescu, exclus din biroul politic în 1957 și nevoit să trăiască dintr-un salariu de cercetător. „Dej a întrebat ce mai face Miron. I s-a răspuns că este cercetător științific. Și ce salariu are? a vrut să știe Dej. „Măi, el are vreo cinci copii, constată atunci Dej, nu-i ajung banii. Hai să-i mai dăm o completare de cinci mii lei lunar de la partid"²⁴. Pe atunci un salariu mediu nu atingea o mie de lei. Ar fi interesant de calculat câți deținuți politici ar fi putut beneficia de un supliment de hrană cu acești cinci mii de lei.

Iată ingredientele mitului reunite. Dar pentru ca o umbră a trecutului să se sublimeze cu adevărat în mit, este nevoie de ceva mai mult. Trebuie ca o comunitate sau un segment al ei să-și concentreze și să-și proiecteze asupra sa idealurile și iluziile. Personaj echivoc și lipsit de charismă, exponent al unei epoci tulburi și nu chiar ușor de reabilitat, Dej pomește cu un apreciabil handicap în cariera sa postumă (susceptibil de a anula atuurile menționate). Despărțirea de comunism - fie sinceră, fie doar formală - caracterizând aproape întreg spectrul politic românesc, îi obligă pe simpatizanții săi să inventeze un Dej adaptat timpurilor noi; ei îl pun în evidență nu pe comunistul Dej, ci pe Dej democratul și patriotul ... Alte personaje ale istoriei românești simbolizează însă mult mai credibil asemenea valori. De altfel, locurile din față ale panteonului sunt limitate. Tirania justițiară a lui Vlad Țepeș și autoritarismul legalist și naționalist al mareșalului Antonescu oferă simboluri mai bine închegate și mai tentante pentru cei speriați de perspectivele unei societăți deschise. Iar pentru amatorii de mitologie pur comunistă, Ccaușescu este totuși mai aproape și iese mai puternic în relief decât predecesorul său; odată uitate cozile și lipsurile, întoarcerea la anii 1980 sau 1970, pare mai lesnicioasă decât coborârea spre orizontul neclar al anilor '50.

²³ Silviu Brucan, *op. cit.*, p. 55.

²⁴ Lavinia Betea, *op. cit.*, p. 298.

Și totuși Gheorghiu-Dej rămâne un simbol, simbolul unei epoci și al unui curs politic. A fost un om politic abil - singurul punct asupra căruia se manifestă un consens. Eventual, o figură simbolică a unui machiavelism proletar și balcanic. Duplicitatea pusă în slujba țării ar putea fi chiar o virtute, dacă îl acceptăm pe Machiavelli. Dar a fost pusă în slujba țării, sau în slujba unui grup restrâns de indivizi frustrați și vindicativi?

Potrivit lui Vladimir Tismăneanu, „liderul comunist român reușise să unifice în stilul său iezuitismul și lipsa de principii, oportunismul și cruzimea, fanatismul și duplicitatea”²⁵. Nu patriotismul, ci teama de dezghețul poststalinist explică îndepărtarea sa de Moscova. Iar consecințele guvernării lui sunt apreciate de Tismăneanu ca absolut dezastruoase: „Ce a rămas din experimentul lui Dej? O elită ineptă și înspăimântată, a cărei mobilitate socială era legată de linia naționalist-șovină promovată de Ceaușescu. O viziune sectară și exclusivistă despre socialism, un stil politic bazat pe teroare, manipulare și lichidare a adversarului. Un dispreț nemărginit pentru spirit și o convingere nu mai puțin totală că indivizii umani sunt o simplă masă de manevră, că doar demnitarii din partid și din securitate au drepturi, câtă vreme „supușii” nu au decât obligații și datorii. Dar, mai cu seamă, cum s-a văzut sub Ceaușescu și din nefericire o vedem și acum, o imensă nesocotire a principiilor, o călcare în picioare a tot ceea ce se numește demnitate și onoare, o corupție mintală și morală care continuă să facă ravagii într-un univers social încă bântuit de fantomele stalinismului național”²⁶.

Între Bârlădeanu și Tismăneanu, să ni se permită să preferăm interpretarea celui de-al doilea. Dej nu mai are ce căuta printre noi. De fapt nu uitarea i se datorează, ci condamnarea, fie ea doar morală și postumă. Să sperăm, *parafrazând și întorcând apelul lui Bârlădeanu*, că istoria nu îi va face dreptate!

²⁵ Vladimir Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*. Editura Univers, București, 1995, p. 134.

²⁶ *Ibidem*, p. 130.

**Tiparul s-a executat sub c-da nr. 270/1996 la
Tipografia Editurii Universității din București**

DATA RESTITUIRII

19. APR. 2021		
19. APR. 2021		
15. NOV. 2021		
15. NOV. 2021		
08. NOV. 2022		
05. APR. 2023		

